
कविकुलगुरू - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

॥ अथनिरुक्तपूर्वषट्कप्रारंभः ॥

॥ अथनिरुक्तपूर्वषट्कप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ समाम्नायःसमाम्नातःसव्याख्यातव्यस्तमिमंसमाम्नायंनिघंटवइत्याचक्षतेनिघंटवःकस्मा
न्निगमाइमेभवंतिच्छंदोभ्यःसमाहृत्यसमाहृसत्यसमाम्नातास्तेनिगंतवएवसंतोनिगमनान्निघंटवउच्यंतइत्यौपमन्यवो
ऽपिवाहननादेवस्युःसमाहताभवंतियद्वासमाहृताभवंतितद्यान्येतानिचत्वारिपदजातानिनामाख्यातेचोपसर्गनिपाता
श्चतानीमानिभवंतितत्रैतन्नामाख्यातयोर्लक्षणंप्रदिशंतिभावप्रधानमाख्यातंसत्त्वप्रधानानिनामानितद्यत्रोभेभावप्रधा
नेभवतःपूर्वापरीभूतंभावमाख्यातेनाचष्टेव्रजतिपचतीत्युपक्रमप्रभृत्यपवर्गपर्यंतंमूर्तंसत्त्वभूतंसत्त्वनामभिर्व्रज्यापक्तिरि
त्यदइतिसत्त्वानामुपदेशोगौरश्वःपुरुषोहस्तीतिभवतीतिभावस्यास्तेशेतेव्रजतितिष्ठतीतींद्रियनित्यंवचनमौदुंबरायणः
॥ १ ॥ तत्रचतुष्ट्वंनोपपद्यतेयुगपदुत्पन्नानांवाशब्दनामितरेतरोपदेशःशास्त्रकृतोयोगश्चव्याप्तिमत्त्वात्तुशब्दस्याणी
यस्त्वाच्चशब्देनसंज्ञाकरणंव्यवहारार्थंलोकेतेषांमनुष्यवद्देवताभिधानंपुरुषविद्यानित्यत्वात्कर्मसंपत्तिर्मंत्रोवेदेषड्भाव
विकाराभवंतीतिवार्ष्यायणिर्जायतेऽस्तिविपरिणमतेवर्धतेऽपक्षीयतेविनश्यतीतिजायतइतिपूर्वभावस्यादिमाचष्टेना
परभावमाचष्टेनप्रतिषेधत्यस्तीत्युत्पन्नस्यसत्त्वस्यावधारणंविपरिणमतइत्यप्रच्यवमानस्यतत्वाद्विकारंवर्धतइतिस्वांगा
भ्युच्चयंसांयौगिकानांवार्थानांवर्धतेविजयेनेतिवावर्धतेशरीरेणेतिवाऽपक्षीयतइत्येतेनैवव्याख्यातःप्रतिलोमंविनश्य
तीत्यपरभावस्यादिमाचष्टेनपूर्वभावमाचष्टेनप्रतिषेधति ॥ २ ॥ अतोऽन्येभावविकाराएतेषामेवविकाराभवंतीतिह

स्मार्हंतेयथावचनमभ्यूहितव्यांननिर्बद्धाउपसर्गौअर्थान्निराहुरितिशाकटायनौनामाख्यातयोस्तुकर्मोपसंयोगद्योतका
भवंत्युच्चावचाःपदार्थाभवंतीतिगार्ग्यस्तद्यऽएषुपदार्थःप्राहुरिमेतन्नामाख्यातयौरर्थविकरणमाइत्यर्वागर्थेप्रपरेत्येतस्य
प्रातिलोम्यंमभीत्याभिमुख्यंप्रतीत्येतस्यप्रातिलोम्यंमतिसुइत्यभिपूजितार्थेनिर्दुरित्येतयोःप्रातिलोम्यंन्यवेतिविनिग्र
हार्थीयांउदित्येतयोःप्रातिलोम्यंसमित्येकीभावंव्यपेत्येतस्यप्रातिलोम्यंमन्वितिसादृश्यापरभावंमपीतिसंसर्गमुपेत्युप
जनंपरीतिसर्वतोभावमधीत्युपरिभावंमैश्वर्यंवैवमुच्चावचानर्थान्प्राहुस्तउपेक्षितव्याः ॥ ३ ॥ अथनिपाताउच्चाव
चेष्वर्थेषुनिपतंत्यप्युपमार्थेऽपिकर्मोपसंग्रहार्थेऽपिपदपूरणास्तेषामेतेचत्वारउपमार्थेभवंतींवेतिभाषायांचान्वध्यायं
चाग्निरिवेंद्रइवेतिनेतिप्रतिषेधार्थीयोभाषायामुभयमन्वध्यायंनेंद्रंदेवममंसतेतिप्रतिषेधार्थीयःपुरस्तादुपाचारस्तस्य
यत्प्रतिषेधतिदुर्मदासोनसुरायामित्युपमार्थीयउपरिष्टादुपाचारस्तस्ययेनोपमिमीतेचिदित्येषोऽनेककर्माचार्यश्चिदिदं
ब्रूयादितिपूजायामाचार्यःकस्मादाचार्यआचारंग्राहयत्याचिनोत्यर्थानाचिनोतिबुद्धिमितिवादधिचिदित्युपमार्थेकु
ल्माषांश्चिदाहरेत्यवकुत्सितेकुल्माषाःकुलेषुसीदंतिनुइत्येषोऽनेककर्मेदंनुकरिष्यतीतिहेत्वपदेशेकथंनुकरिष्यतीत्यनुपृ
ष्टेनन्वेतदकार्षीदितिचाथाप्युपमार्थेभवति ॥ वृक्षस्यनुतेपुरुहूतवयाः ॥ वृक्षस्येवतेपुरुहूतशाखावयाःशाखावेते
र्वातायनाभवंतिशाखाःखशयाःशक्नोतेर्वाथयस्यागमादर्थपृथक्त्वमहविज्ञायतेनत्वौद्देशिकमिवविग्रहेणपृथक्त्वात्सक

र्मोपसंग्रहश्चेतिसमुच्चयार्थउभाभ्यांसंप्रयुज्यतेऽहंचत्वंचवृत्रहन्नित्येतस्मिन्नेवार्थेदेवेभ्यश्चपितृभ्यएत्याकारोवेतिविचा
रणार्थेहंताहंपृथिवीमिमांनिदधानीहवेहवेत्यथापिसमुच्चयार्थेभवति ॥ ४ ॥ वायुर्वात्वामनुर्वात्वेति । अहइतिचह
इतिचविनिग्रहार्थीयौपूर्वेणसंप्रयुज्येतेअयमहेदंकरोत्वयमिदमिदंहकरिष्यतीदंनकरिष्यतीत्यथाप्युकारएतस्मिन्नेवा
र्थेउत्तरेणमृषेमेवदंतिसत्यमुतेवदंतीत्यथापिपदपूरणइदमुतदुहीत्येषोऽनेककर्मेदंहिकरिष्यतीतिहेत्वपदेशेकथंहिकरि
ष्यतीत्यनुपृष्टेकथंहिव्याकरिष्यतीत्यसूयायांकिलेतिविद्याप्रकर्षएवंकिलेत्यथापिननुइत्येताभ्यांसंप्रयुज्यतेऽनुपृष्टेन
किलैवंननुकिलैवंमेतिप्रतिषेधेमाकार्षीर्माहार्षीरितिचखल्वितिचखलुकृत्वाखलुकृतमथापिपदपूरणएवंखलुतद्बभूवेति
शश्वदितिविचिकित्सार्थीयोभाषायांशश्वदेवमित्यनुपृष्टएवंशश्वदित्यस्वयंपृष्टेनूनमितिविचिकित्सार्थीयोभाषायामुभ
यमन्वध्यायंविचिकित्सार्थीयश्चपदपूरणश्चागस्त्यइंद्रायहविर्निरुप्यमरुद्भ्यःसंप्रदित्सांचकारसइंद्रएत्यपरिदेवयांचक्रे
॥ ५ ॥ ननूनमस्तिनोश्वःकस्तद्वेदयदद्भुतं । अन्यस्यचित्तमभिसंचरेण्यमुताधीतंविनश्यति ॥ ननूनमस्त्यद्यतनं
नोएवश्वस्तनंमद्यास्मिन्द्यविद्युरित्यह्नोनामधेयंद्योततइतिसतःश्वउपाशंसनीयःकालोह्योहीनःकालः ॥ कस्तद्वेदयद
द्भुतं ॥ कस्तद्वेदयदभूतमिदमपीतरदद्भुतमभूतमिवान्यस्यचित्तमभिसंचरेण्यमभिसंचार्यन्योनानेयश्चित्तंचेततेरुता
धीतंविनश्यतीत्यप्याध्यातंविनश्यत्याध्यातमभिप्रेतमथापिपदपूरणः ॥ ६ ॥ नूनंसातेप्रतिवरंजरित्रेदुहीयदिन्द्रद

क्षिणामघोनीं । शिक्षास्तोतृभ्योमातिधग्भगोंनोबृहद्वंदेमविदथेसुवीराः ॥ सातेप्रतिदुग्धांवरंजरित्रेवरोवरयितव्यो
भवतिजरितागरितादक्षिणांमघोनीमघवतींमघमितिधननामधेयंमंहतेर्दानकर्मणोदक्षिणादक्षतेःसमर्धयतिकर्मणो
व्यृद्धंसमर्धयतीत्यपिवाप्रदक्षिणागमनाद्दिशमभिप्रेत्यदिग्घस्तप्रकृतिर्दक्षिणोहस्तोदक्षतेरुत्साहकर्मणोदाशतेर्वास्याद्दा
नकर्मणोहस्तोहंतेःप्राशुर्हननेदेहिस्तोतृभ्यःकामान्मास्मानतिदंहीर्मास्मानतिहायदाभगोनोऽस्तुबृहद्वदेमस्वेवेदनेभ
गोभजतेर्बृहदितिमहतोनामधेयंपरिवृढंभवतिवीरवंतःकल्याणवीरावांवीरोवीरयत्यमित्रान्वेतेर्वास्याद्गतिकर्मणोवी
रयतेर्वासीमितिपरिग्रहार्थीयोवापदपूरणोवा । प्रसीमादित्योअसृजत् ॥ प्रासृजदितिवाप्रासृजत्सर्वतइतिवांविसीम
तःसुरुचोवेनआवरितिचव्यवृणोत्सर्वतआदित्यःसुरुचआदित्यरश्मयःसुरोचनादपिवासीमेत्येतदनर्थकमुपबंधमाद
दीतंपंचमीकर्माणंसीम्नःसीमतःसीमातोमर्यादातःसीमामर्यादांविषीव्यतिदेशाविर्तित्वइतिविनिग्रहार्थीयंसर्वनामानु
दात्तमर्धनामेत्येके ॥ ७ ॥ ऋचांत्वःपोषमास्तेपुपुष्वान्गायत्रंत्वोगायतिशक्वरीषु । ब्रह्मात्वोवदतिजातविद्यांयज्ञस्यमा
त्रांविमिमीतउत्वः ॥ इत्यृत्विक्कर्मणांविनियोगमाचष्टेऋचामेकःपोषमास्तेपुपुष्वान्होतर्गर्चनीगायत्रमेकोगायतिशक्व
रीषूद्गातागायत्रंगायतेःस्तुतिकर्मणःशक्वर्यऋचःशक्नोतेस्तद्यदाभिर्वृत्रमशकद्धंतुंतच्छक्वरीणांशक्वरीत्वमितिविज्ञायते
ब्रह्मैकोजातेजातेविद्यांवदतिब्रह्मासर्वविद्यःसर्ववेदितुमर्हतिब्रह्मापरिवृढःश्रुततोब्रह्मपरिवृढंसर्वतोयज्ञस्यमात्रांविमि

मीतएकोऽध्वर्युरध्वर्युरध्वरयुरध्वरंयुनक्त्यध्वरस्यनेताध्वरंकामयतइतिवापिवाधीयानेयुरुपबंधोऽध्वरइतियज्ञनाम
ध्वरतिर्हिंसाकर्मातत्प्रतिषेधोनिपातइत्येकेतत्कथमनुदात्तप्रकृतिनामस्याद्दृष्टव्ययंतुभवत्युतत्वंसख्येस्थिरपीतमाहुरि
तिद्वितीयायामुतोत्वस्मैतन्वंविसस्रइतिचतुर्थ्यामथापिप्रथमाबहुवचने ॥ ८ ॥ अक्षण्वन्तःकर्णवंतःसखायोमनोजवे
ष्वसमाबभूवुः । आदघ्नासउपकक्षासउत्वेह्रदाइवस्नात्वाउत्वेददृश्रे ॥ अक्षिमंतःकर्णवंतःसखायोऽक्षिचष्टेरनक्तेरि
त्याग्रायणस्तस्मादेतेव्यक्ततरेइवभवतइतिहविज्ञायतेकर्णःकृंततेर्निकृत्तद्वारोभवत्यृच्छतेरित्याग्रायणऋच्छंतीवखेउ
दगंतामितिहविज्ञायतेमनसांप्रजवेष्वसमाबभूवुरास्यदघ्नाअपरउपकक्षदघ्नाअपरआस्यमस्यतेरास्यंदतएनदन्नमिति
वादघ्नंदघ्यतेःस्रवतिकर्मणोदस्यतेर्वास्याद्विदस्ततरंभवतिप्रस्नेयाह्रदाइवैकेप्रस्नेयाददृशिरेस्नानार्हाह्रदोह्रादतेःशब्दक
र्मणोह्लादतेर्वास्याच्छीतीभावकर्मणोऽथापिसमुच्चयार्थेभवतिपर्यायाइवत्वदाश्विनमाश्विनंचपर्यायाश्चेत्यथयेप्रवृत्तेऽ
र्थेऽमिताक्षरेषुग्रंथेषुवाक्यपूरणाआगच्छंतिपदपूरणास्तेमिताक्षरेष्वनर्थकाःकमीमिद्विति ॥ ९ ॥ निष्ट्वक्रासश्चि
दिन्नरोभूरितोकावृकादिव । बिभ्यस्यंतोववाशिरेशिशिरंजीवनायकं ॥ शिशिरंजीवनाय ॥ शिशिरंश्रृणातेःशम्नाते
र्वा । एमेनंसृजतासुते । आसृजतेनंसुते । तमिद्वर्धंतुनोगिरः । तंवर्धयंतुनोगिरःस्तुतयोगिरोगृणातेः । अयमुतेस
मतसि । अयंतेसमतसीवोऽपिदृश्यतेसुविदुरिवसुविज्ञायेतेइवाथापिनेत्येषइदित्येतेनसंप्रयज्यतेपरिभये ॥ १० ॥

हविर्भिरेके स्वरितः सचंते सुन्वंत एके सवनेषु सोमान् । शचीर्मदंत उत दक्षिणाभिर्नेज्जिह्मायंत्यो नरकं पताम इति नरकं न्यरकं नीचैर्गमनं नास्मिन्रमणं स्थानमल्पमप्यस्तीति वाथापि न चेत्येष इदित्येतेन संप्रयुज्यते नुपृष्टे न चेत्सुरां पिबंतीति सुरा सुनोतेरेवमुच्चावचेष्वर्थेषु निपतंति त उपेक्षितव्याः ॥ ११ ॥ इतीमानि चत्वारि पदजातान्यनुक्रांतानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्च तत्र नामान्याख्यातजानीति शाकटायनो नैरुक्तसमयश्च न सर्वाणीति गार्ग्यो वैयाकरणानां चैके तद्यत्र स्वरसंस्कारौ समर्थौ प्रादेशिकेन गुणेनान्वितौ स्यातां संविज्ञातानि तानि यथा गौरश्वः पुरुषो हस्तीत्यथ चेत्सर्वाण्याख्यातजानि नामानि स्युर्यः कश्च तत्कर्म कुर्यात्सर्वं तत्सत्त्वं तथाचक्षीरन्यः कश्चाध्वानमश्नुवीताश्वः स वचनीयः स्याद्यत्किंचित्तृंद्यात्तृणं तद्थापि चेत्सर्वाण्याख्यातजानि नामानि स्युर्यावद्भिर्भावैः संप्रयुज्येत तावद्भ्यो नामधेयप्रतिलंभः स्यात्तत्रैवं स्थूणा दरशया वा संजनी च स्यात् ॥ १२ ॥ अथापि य एषां न्यायवान्कार्मनामिकः संस्कारो यथा चापि प्रतीतार्थानि स्युस्तथैनान्याचक्षीरन्पुरुषं पुरिशय इत्याचक्षीरन्नष्टेत्यश्वं तर्दनमिति तृणमथापि निष्पन्नेऽभिव्याहारेऽभिविचारयंति प्रथनात्पृथिवीत्याहुः क एनामप्रथयिष्यत्किमाधारश्चेत्यथानन्वितेऽर्थेऽप्रादेशिके विकारे पदेभ्यः पदेतरार्धान्त्संचस्कार शाकटायन एतेः कारितं च यकारादिं चांतकरणमस्तेः शुद्धं च सकारादिं चाथापि सत्त्वपूर्वो भाव इत्याहुरपरस्माद्भावात्पूर्वस्य प्रदेशो नोपपद्यत इति तदेतन्नोपपद्यते ॥ १३ ॥ यथो हि नु वा एतत्तद्यत्र स्वरसंस्कारौ समर्थौ प्रादेशिकेन गुणेनान्वितौ स्यातां सर्वं प्रादेशिकमित्येवं सत्यनुपालंभ एष भवति यथो एतद्यः कश्च तत्कर्म कुर्यात्सर्वं तत्सत्त्वं तथाचक्षीरन्निति पश्यामः समानकर्मणां नामधेयप्रतिलंभमेकेषां नैकेषां यथा तक्षा परिव्राजको जीवनो भूमिज इत्येतेनैवोत्तरः प्रत्युक्तो यथो एतद्यथा चापि प्रतीतार्थानि स्युस्तथैनान्याचक्षीरन्निति संत्यल्पप्रयोगाः कृतोऽप्यैकपदिका यथा व्रततिर्दमूना जाट्य आट्णारो जागरूको दर्विहोमीति यथो एतन्निष्पन्नेऽभिव्याहारेऽभिविचारयंतीति भवति हि निष्पन्नेऽभिव्याहारे योगपरीष्टिः प्रथनात्पृथिवीत्याहुः क एनामप्रथयिष्यत्किमाधारश्चेत्यथ वै दर्शनेन पृथुरप्रथिता चेदप्यन्यैरथाप्येवं सर्व एव दृष्टप्रवादा उपालभ्यंते यथो एतत्पदेभ्यः पदेतरार्धान्त्संचस्कारेति यो नन्विते ऽर्थे संचस्कार स तेन गर्ह्यः सैषा पुरुषगर्हा न शास्त्रगर्हा इति यथो एतदपरस्माद्भावात्पूर्वस्य प्रदेशो नोपपद्यत इति पश्यामः पूर्वोत्पन्नानां सत्त्वानामपरस्माद्भावान्नामधेयप्रतिलंभमेकेषां नैकेषां यथा बिल्वादो लंबचूडक इति बिल्वं भरणाद्वा भेदनाद्वा ॥ १४ ॥ अथापीदमंतरेण मंत्रेष्वर्थप्रत्ययो न विद्यतेऽर्थमप्रतियतो नात्यंतं स्वरसंस्कारोद्देशस्तदिदं विद्यास्थानं व्याकरणस्य कार्त्स्न्यं स्वार्थसाधकं च यदि मंत्रार्थप्रत्ययायानर्थकं भवतीति कौत्सोऽनर्थका हि मंत्रास्तदेतेनोपेक्षितव्यं नियतवाचोयुक्तयो नियतानुपूर्व्या भवंत्यथापि ब्राह्मणेन रूपसंपन्ना विधीयंत उरु प्रथस्वेति प्रथयति प्रोहाणीति प्रोहत्यथाप्यनुपपन्नार्था भवंत्योषधे त्रायस्वैनं स्वधिते मैनं हिंसीरित्याह हिंसन्नथापि विप्रतिषिद्धार्था भवंति । एक एव रुद्रोऽवतस्थे न द्वितीयः । असंख्याता सहस्राणि ये रुद्रा अधि भूम्याम् ॥ अशत्रुरिंद्र जज्ञिषे शतं सेना

अजयत्साकमिंद्रईत्यथापिजानंतंसंप्रेष्यंत्यग्नयेसमिध्यमानायांनुब्रूहीत्यथाप्याहादितिःसर्वमित्यंदितिर्द्यौरदितिरंतरि
क्षमितितदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामोथाप्यविस्पष्टार्थाभवंन्त्यम्यग्यादृश्मिन्जारयायिकाणुकेति ॥ १५ ॥ अर्थवंतःश
ब्दसामान्यादेतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृग्यजुर्वाभिवदतीतिचब्राह्मणंक्रीळंतौपुत्रैर्नप्तृभिरितिय
थोएतन्नियतवाचोयुक्तयोनियतानुपूर्व्याभवंतीतिलौकिकेष्वप्येतद्यथेंद्राग्नीपितापुत्राववितियथोऽएतद्ब्राह्मणेनरूपसंप
न्नाविधीयंतइत्युदितानुवादःसभवतियथोऽएतदनुपपन्नार्थाभवंतीत्याम्नायवचनादहिंसाप्रतीयेतयथोऽएतद्विप्रतिषि
द्धार्थाभवंतीतिलौकिकेष्वप्येतद्यथासपत्नोऽयंब्राह्मणोऽनमित्रोराजेतियथोएतज्जानंतंसंप्रेष्यतीतिजानंतमभिवादय
तेजानतेमधुपर्कंप्राहेतियथोऽएतददितिःसर्वमितिलौकिकेष्वप्येतद्यथासर्वरसाऽअनुप्राप्ताःपानीयमितियथोएतदवि
स्पष्टार्थाभवंतीतिनैषस्थाणोरपराधोयदेनमंधोनपश्यतिपुरुषापराधःसभवतियथाजानपदीषुविद्यातःपुरुषविशेषोभव
तिपारोवर्यवित्सुतुखलुवेदितृषुभूयोविद्यःप्रशस्योभवति ॥ १६ ॥ अथापीदमंतरेणपदविभागोनविद्यते । अव
सायपद्वतेरुद्रमृळेतिपद्वदवसंगावःपथ्यदनमवतेर्गत्यर्थस्यासोनामकरणस्तस्मान्नावगृह्णंत्यवसायाश्वानितिस्यतिरुपसृ
ष्टोविमोचनेतस्मादवगृह्णंतिदूतोनिर्ऋत्याइदमाजगामेतिपंचम्यर्थप्रेक्षावाषष्ठ्यर्थप्रेक्षावाःकारांतंपरोनिर्ऋत्याआचक्ष्वे
तिचतुर्थ्यर्थप्रेक्षैकारांतंपरःसंनिकर्षःसंहितापदप्रकृतिःसंहितापदप्रकृतीनिसर्वचरणानांपार्षदान्यथापियाज्ञेदैवतेनबह

वःप्रदेशाभवंतितदेतेनोपेक्षितव्यंतेचेद्वायुलिंगज्ञाअत्रस्मइति । इंद्रंनत्वाशवसादेवतावायुंपृणंतीतिवायुलिंगंचेंद्रलिंगं
चाग्नेयेमंत्रेऽग्निरिवमन्योत्विषितःसहस्वेतितथाऽग्निर्मान्यवेमंत्रैत्विषितोज्वलितस्त्विषिरित्यप्यस्यदीप्तिनामभवत्यथा
पिज्ञानप्रशंसाभवत्यज्ञाननिंदाच ॥ १७ ॥ स्थाणुरयंभारहारःकिलाभूदधीत्यवेदंनविजानातियोर्थं । योर्थज्ञइत्स
कलंभद्रमश्नुतेनाकमेतिज्ञानविधूतपाप्मा । यद्गृहीतमविज्ञातंनिगदेनैवशब्द्यते । अनग्नाविवशुष्कैधोनतज्ज्वलतिकर्हि
चित् । स्थाणुस्तिष्ठतेरर्थोऽर्तेररणस्थोवा ॥ १८ ॥ उतत्वःपश्यन्नददर्शवाचमुतत्वःशृण्वन्नशृणोत्येनां । उतोत्वस्मै
तन्वं१ विसस्रेजायेवपत्यउशतीसुवासाः ॥ अप्येकःपश्यन्नपश्यतिवाचमपिचशृण्वन्नशृणोत्येनामित्यविद्वांसमाहार्ध
मप्येकस्मैतन्वंविसस्रइतिस्वमात्मानंविवृणुतेज्ञानंप्रकाशनमर्थस्याहानयावाचोपमोत्तमयावाचाजायेवपत्येकामयमा
नासुवासाऋतुकालेषुसुवासाःकल्याणवासाःकामयमानाऽऋतुकालेषुयथासएनांपश्यतिसशृणोतीत्यर्थज्ञप्रशंसातस्यो
त्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ १९ ॥ उतत्वंसख्येस्थिरपीतमाहुर्नैनंहिन्वंत्यपिवाजिनेषु । अधेन्वाचरतिमाययैषवाचं
शुश्रुवाँअफलामपुष्पां ॥ अप्येकंवाक्सख्येस्थिरपीतमाहूरममाणंविपीतार्थंदेवसख्येरमणीयेस्थानइतिवाविज्ञातार्थं
यंनाप्नुवंतिवाग्ज्ञेयेषुबलवत्स्वप्यधेन्वाह्येषचरतिमाययावाक्प्रतिरूपयानास्मैकामान्दुग्धेवाग्दोह्यान्देवमनुष्यस्थानेषु
योवाचंश्रुतवान्भवत्यफलामपुष्पामित्यफलास्माअपुष्पावाग्भवतीतिवाकिंचित्पुष्पफलेतिवार्थवाचःपुष्पफलमाहया

ज्ञंदैवतैंपुष्पफलेदेवताध्यात्मेवांसाक्षात्कृतधर्माणऋषयोबभूवुंस्तेऽवरेभ्योऽसाक्षात्कृतधर्मभ्यंऽउपदेशेनमंत्रान्त्संप्रादु
रुपदेशायग्लायंतोऽवरैंबिल्मग्रहणायेमंग्रंथंसमाम्नासिर्षुर्वेदंचवेदांगानिर्चबिल्मंभिल्मंभासनमितिवैंतावंतःसमानक
र्माणोंधातवोधातुर्दधातेंरेतावंत्यस्यसत्त्वस्यनामधेयांन्येतावतामर्थानामिदमभिधानंनैघंटुकमिदंदेवतानामंप्राधान्ये
नेदमितिंतद्यदन्यदैवतेमंत्रेंनिपततिनैघंटुकंतत् । अश्वंनत्वावारंवंतं । अश्वमिवत्वावालवंतंवालादंशवारणार्थाभवं
तिदंशोदशतेः । मृगोनभीमःकुंचरोगिरिष्ठाः । मृगइवभीमःकुचरोगिरिष्ठांमृगोमार्ष्टेर्गतिकर्मणोंभीमोबिभ्यत्यस्मां
द्भीष्मोऽप्येतस्मादेवंकुचरइतिचरतिकर्मकुत्सितंमथचेद्देवताभिधानंक्कायंनचरतीतिंगिरिष्ठागिरिस्थायींगिरिःपर्वतः
समुद्गीर्णोभवतिंपर्ववान्पर्वतंःपर्वपुनःपृणातेःप्रीणातेर्वाऽर्धमासपर्वदेवानस्मिन्प्रीणंतीतिंतत्प्रकृतीतरत्संधिसामान्यान्मे
घस्थायींमेघोपिगिरिरेतस्मादेवंतद्यानिनामानिंप्राधान्यस्तुतीनांदेवतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेंतदुपरिष्टाद्व्याख्यास्या
मोनैघंटुकानिनैगमानीहेह ॥ २० ॥ (समाम्नायस्तत्रचतुर्ष्वमतोऽन्येऽथनिपातावायुर्वात्वाननूनंनूनंसातऋचांत्वो
क्षण्वंतोंनिष्ट्वत्क्रासोहविर्भिरितीमान्यथापियोयथोर्हिन्वथापीदमर्थवंतोऽथापीदंस्थाणुरयंमुतत्वःपश्यन्नुतत्वंसख्येविं
शतिः) ॥ इतिनिरुक्तपूर्वषट्केप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ॐ ॥ अथनिर्वचनंतद्येषुपदेषुस्वरसंस्कारौसमर्थौंप्रादेशिकेनगुणेनान्वितौस्यातांतथातानिनिर्ब्रूयादथानन्वितेऽ
र्थेऽप्रादेशिकेविकारेंऽर्थनित्यःपरीक्षेतंकेनचिद्वृत्तिसामान्येनांविद्यमानेसामान्येंऽप्यक्षरवर्णसामान्यान्निर्ब्रूयान्नत्वेवन
निर्ब्रूयान्नसंस्कारमाद्रियेतंविशयवत्योहिवृत्तयोभवंतियथार्थंविभक्तीःसंनमयेंत्प्रत्तमवत्तमितिधात्वादीएवशिष्येतेंअ
थाप्यस्तेर्निवृत्तिस्थानेंष्वादिलोपोभवतिंस्तःसंतीत्यथाप्यंतलोपोभवतिंगत्वागतमित्यथाप्युपधालोपोभवतिंजग्मतुर्ज
ग्मुरित्यथाप्युपधाविकारोभवतिंराजादंडीत्यथापिवर्णलोपोभवतिंतत्त्वायामीत्यथापिद्विवर्णलोपस्तृंचइत्यथाप्यादि
विपर्ययोभवतिंज्योतिर्घनोबिंदुर्वाव्यइत्यंथाप्याद्यंतविपर्ययोभवतिंस्तोकारज्जुःसिकतास्तर्क्विंत्यंथाप्यंतव्यापत्तिर्भव
ति ॥१॥ ओघोमेघोनाधोगाधोंवधूर्मध्वित्यथापिवर्णोपजनंआस्थद्वारोभरूजेतिंतद्यत्रस्वरादनंतरांतस्थांतर्धातुभवतिं
तद्विप्रकृतीनांस्थानमितिप्रदिशंतिंतत्रसिद्धायामनुपपद्यमानायामितरयोपपिपादयिषेंत्तत्राप्येकेऽल्पनिष्पत्तयोभवंतिं
तद्यथैतदूतिर्मृदुंःपृथुःपृषतःकुणारुमित्यथापिभाषिकेभ्योधातुभ्योंनैगमाःकृतोभाष्यंतेंदमूनाःक्षेत्रसाधाइत्यंथापिनै
गमेभ्योभाषिकांउष्णंघृतमित्यंथापिप्रकृतयएवैकेषुभाष्यंतेंविकृतयएकेषुंशवतिर्गतिकर्मांकंबोजेष्वेवभाष्यतेंकंबोजाः
कंबलभोजाःकमनीयभोजावांकंबलःकमनीयोभवतिंविकारमस्यार्येषुभाषंतेंशवइतिदातिर्लवनार्थेप्राच्येषुदात्रमुदीच्यें
ष्वेवमेकपदानिनिर्ब्रूयादथतद्धितसमासेंष्वेकपर्वसुचानेकपर्वसुचंपूर्वंपूर्वमपरमपरंप्रविभज्यनिर्ब्रूयादंड्यःपुरुषोदंडपुरु

षोदंडमर्हतीतिवादंडेनसंपद्यतइतिवादंडोददतेर्धारयतिकर्मणोऽक्रूरोददतेमणिमित्यभिभाषंतेदमनादित्यौपमन्यवो
दंडमस्याकर्षतेतिगर्हायांकक्ष्यारज्जुरश्वस्यकक्षंसेवतेकक्षोगाहतेःक्सइतिनामकरणःख्यातेर्वानर्थकोऽभ्यासःकिमस्मि
न्ख्यानमितिकषतेर्वातत्सामान्यान्मनुष्यकक्षौबाहुमूलसामान्यादश्वस्य ॥ २ ॥ राज्ञःपुरुषोराजपुरुषोराजाराज
तेःपुरुषःपुरिषादःपुरिशयःपूरयतेर्वापूरयत्यंतरित्यंतरंपुरुषमभिप्रेत्य ॥ यस्मात्परंनापरमस्तिकिंचिद्यस्मान्नाणीयोन
ज्यायोऽस्तिकश्चित् । वृक्षइवस्तब्धोदिवितिष्ठत्येकस्तेनेदंपूर्णंपुरुषेणसर्वमित्यपिनिगमोभवतिविश्वकद्राकर्षौवीतिचक
द्रइतिश्वगतौभाष्यतेद्रातीतिगतिकुत्सनाकद्रातीतिद्रातिकुत्सनाचंकद्रातिकद्रातीतिसतोऽनर्थकोऽभ्यासस्तदस्मिन्न
स्तीतिविश्वकद्रःकल्याणवर्णरूपःकल्याणवर्णस्येवास्यरूपंकल्याणंकमनीयंभवतिवर्णोवृणोतेरूपंरोचतेरेवंतद्धितसमा
सान्निर्ब्रूयान्नैकपदानिनिर्ब्रूयान्नावैयाकरणायनानुपसन्नायाऽनिदंविदेवानित्यंह्यविज्ञातुर्विज्ञानेऽसूयोपसन्नायतुनिर्ब्रू
याद्योवालंविज्ञातुंस्यान्मेधाविनेतपस्विनेवा ॥ ३ ॥ विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेऽहमस्मि । अ
सूयकायानृजवेऽयतायनमाब्रूयावीर्यवतीतथास्यां । यआतृणत्त्यवितथेनकर्णावदुःखंकुर्वन्नमृतंसंप्रयच्छन् । तंमन्ये
तपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कतमच्चनाह । अध्यापितायेगुरुंनाद्रियंतेविप्रावाचामनसाकर्मणावा । यथैवतेनगुरोर्भो
जनीयास्तथैवतान्नभुनक्तिश्रुतंतत् । यमेवविद्याःशुचिमप्रमत्तंमेधाविनंब्रह्मचर्योपपन्नं । यस्तेनद्रुह्येत्कतमच्चनाहतस्मै

माब्रूयानिधिपायब्रह्मन्निर्तिनिधिःशेवधिरिति ॥ ४ ॥ अथातोऽनुक्रमिष्यामोगौरितिपृथिव्यानामधेयंयद्दूरंगताभव
तियच्चास्यांभूतानिगच्छंतिगातेर्वौकारोनामकरणोऽथापिपशुनामेहभवत्येतस्मादेवाऽथाप्यस्यांताद्धितेनकृत्स्नवन्निग
माभवंतिगोभिःश्रीणीतमत्सरमितिपयसोमत्सरःसोमोमंदतेस्तृप्तिकर्मणोमत्सरइतिलोभनामाभिमत्तएनेनधनंभवति
पयःपिबतेर्वाप्यायतेर्वाक्षीरंक्षरतेर्घसेर्वेरोनामकरणउशीरमितियथाशुंदुहंतोअध्यासतेगवीत्यधिषवणचर्मणोऽशुःशम
ष्टमात्रोभवत्यननायशंभवतीतिवाचर्मचरतेर्वोच्चृत्तंभवतीतिवाथापिचर्मचश्लेष्माचगोभिःसंनद्धोअसिवीळयस्वेतिरथ
स्तुतावथापिस्नावचश्लेष्माचगोभिःसंनद्धापततिप्रसूतेतीषुस्तुतौज्यापिगौरुच्यतेगव्याचेत्ताद्धितमथचेन्नगव्यागमय
तीषूनिति ॥ ५ ॥ वृक्षेवृक्षेनियतामीमयद्गौस्ततोवयःप्रपतान्पूरुषादः । वृक्षेवृक्षेधनुषिधनुषिवृक्षोव्रश्चनाद्वृत्वाक्षा
न्तिष्ठतीतिवाक्षाक्षियतेर्निवासकर्मणोनियतामीमयद्गौःशब्दंकरोतिमीमयतिःशब्दकर्माततोवयःप्रपतंतिपुरुषानदना
यविरितिशकुनिनामवेतेर्गतिकर्मणोऽथापीषुनामेहभवत्येतस्मादेवादित्यो(ऽपि)पौरुच्यते । उतादःपरुषेगवि । पर्वव
तिभास्वतीत्यौपमन्यवोऽथाप्यस्यैकोरश्मिश्चंद्रमसंप्रतिदीप्यतेतदेतेनोपेक्षितव्यमादित्यतोऽस्यदीप्तिर्भवतीतिसुषुम्नः
सूर्यरश्मिश्चंद्रमागंधर्वइत्यपिनिगमोभवतिसोऽपिगौरुच्यते । अत्राहगोरमन्वतेतितदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामःसर्वेऽपि
रश्मयोगावउच्यंते ॥ ६ ॥ तावांवास्तून्युश्मसिगमध्यैयत्रगावोभूरिशृंगाअयासः । अत्राहतदुरुगायस्यवृष्णःपरमं

पदमवभाति भूरि । तानिवांवास्तून्युश्मसि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृंगा अयासः । अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः परमं पदमवभाति भूरि ।

पदमवंभातिभूरिं । तानिवांवास्तूनिंकामयामहेगमनार्यंयत्रगावोभूरिश्रृंगाबहुशृंगांभूरीतिवहुनोनामधेयंप्रभवतीति सतःशृंगंश्रयतेर्वाश्रृणातेर्वाशम्नातेर्वाशरणायोद्गतमितिवाशिरसोनिर्गतमितिवायासोऽयनास्तत्रतदुरुगायस्यविष्णो र्महागतेःपरमंपदंपरार्ध्यस्थमवभातिभूरि । पादःपद्यतेस्तन्निधानात्पदंपशुपादप्रकृतिःप्रभागपादःप्रभागपादसामान्या दितराणिपदान्येवमन्येषामपिसत्त्वानांसंदेहाविद्यंतेतानिचेत्समानकर्माणिसमाननिर्वचनानिनानाकर्माणिचेन्नाना निर्वचनानियथार्थंनिर्वक्तव्यानीतीमान्येकविंशतिःपृथिवीनामधेयान्यनुक्रांतानितत्रनिर्ऋतिर्निरमणादृच्छतेःकृच्छ्रा पत्तिरितरासापृथिव्यासंदिह्यतेतयोर्विभागस्तस्याएषाभवति ॥ ७ ॥ यईचकारनसोऽअस्यवेदयईददर्शहिरुगिन्नुत स्मात् । समातुर्योनापरिवीतोऽअंतर्बहुप्रजानिर्ऋतिमाविवेश । बहुप्रजाःकृच्छ्रमापद्यतइतिपरिव्राजकावर्षकर्मेतिनैरु क्तायईचकारेतिकरोतिकिरतीसंदिग्धौवर्षकर्मणानसोऽस्यवेदमध्यमःसएवास्यवेदमध्यमोयोददर्शादित्योपहितंसमा तुर्योनौमातांतरिक्षंनिर्मीयंतेऽस्मिन्भूतानियोनिरंतरिक्षंमहानवयवःपरिवीतोवायुनायमपीतरोयोनिरेतस्मादेवपरियु तोभवतिबहुप्रजाभूमिमापद्यतेवर्षकर्मणाशाकपूणिःसंकल्पयांचक्रेसर्वादेवताजानामीतितस्मैदेवतोभयलिंगाप्रादुर्बभू वतांनजज्ञेतांपप्रच्छविविदिषाणित्वेतिसास्माएतामृचमादिदेशैषामद्देवतेति ॥ ८ ॥ अयंसाशिंक्तेयेनगौरभीवृता मिमातिमायुंध्वसनावधिश्रिता । साचित्तिभिर्निहिचकारमर्त्यंविद्युद्भवन्तीप्रतिवव्रिमौहत । अयंसशब्दायतेयेन

गौरभिप्रवृत्तामिमातिमायुंशब्दंकरोतिमायुमिवादित्यमितिवावागेषामाध्यमिकाध्वंसनेमेघेऽधिश्रितासाचित्तिभिः कर्मभिर्नीचैर्निकरोतिमर्त्यंविद्युद्भवंतीप्रत्यूहतेवव्रिंवव्रिरितिरूपनामवृणोतीतिसतोवर्षेणप्रच्छाद्यपृथिवींतत्पुनरादत्ते ॥ ९ ॥ हिरण्यनामान्युत्तराणिपंचदशहिरण्यंकस्माद्ध्रियतऽआयम्यमानमितिवाह्रियतेजनाज्जनमितिवाहितरमणं भवतीतिवाहृदयरमणंभवतीतिवाहर्यतेर्वास्यात्प्रेप्साकर्मणोऽतरिक्षनामान्युत्तराणिषोळशांतरिक्षंकस्मादंतराक्षांतंभवं त्यंतरेमेइतिवाशरीरेष्वंतरक्षयमितिवातत्रसमुद्रइत्येतत्पार्थिवेनसमुद्रेणसंदिह्यतेसमुद्रःकस्मात्समुद्द्रवंत्यस्मादापःसम भिद्रवंत्येनमापःसंमोदंतेऽस्मिन्भूतानिसमुदकोभवतिसमुनत्तीतिवातयोर्विभागस्तत्रेतिहासमाचक्षतेदेवापिश्चार्ष्टिषे णःशंतनुश्चकौरव्यौभ्रातरौबभूवतुःसशंतनुःकनीयानभिषेचयांचक्रेदेवापिस्तपःप्रतिपेदेततःशंतनोराज्येद्वादशवर्षाणि देवोनववर्षतमूचुर्ब्राह्मणाऽअधर्मस्त्वयाचरितोज्येष्ठंभ्रातरमंतरित्याभिषेचितंतस्मात्तेदेवोनवर्षतीतिसशंतनुर्देवापिंशि शिक्षराज्येनतमुवाचदेवापिःपुरोहितस्तेऽसानियाजयानिचत्वेतितस्यैतद्वर्षकामसूक्तंतस्यैषाभवति ॥ १० ॥ आर्ष्टि षेणोहोत्रमृषिर्निषीदन्देवापिर्देवसुमतिंचिकित्वान् । सउत्तरस्मादधरंसमुद्रमपोदिव्याअसृजद्वर्ष्याअभि । आर्ष्टिषेण ऋष्टिषेणस्यपुत्रइषितसेनस्येतिवासेनासेश्वरासमानगतिर्वापुत्रःपुरुत्रायतेनिपरणाद्वापुंनरकंततस्त्रायतइतिवाहोत्रमृ षिर्निषीदन्नृषिर्दर्शनात्स्तोमान्ददर्शेत्यौपमन्यवस्तद्यदेनांस्तपस्यमानान्ब्रह्मस्वयंभ्वभ्यानर्षत्तऋषयोऽभवंस्तदृषीणामृषि

त्वमितिविज्ञायतेंदेवापिर्देवानामाष्ट्योस्तुत्याचप्रदानेनचंदेवसुमतिंदेवानांकल्याणींमतिंचिकित्वांश्चेतनावान् । सउ
त्तरस्मादधरंसमुद्रं । उत्तरउद्धततरोभवत्यधरोऽधोऽरोऽधोनधावतीत्यूर्ध्वगतिःप्रतिषिद्धातस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय
॥ ११ ॥ यद्देवापिःशंतनवेपुरोहितोहोत्रायवृतःकृपयन्नदीधेत् । देवश्रुतंवृष्टिवनिंरराणोबृहस्पतिर्वाचमस्माऽअय
च्छत् । शंतनुःशंतनोस्त्विवतिवाशमस्मैतन्वाऽअस्त्विवतिवापुरोहितःपुरएनंदधतिहोत्रायवृतःकृपायमाणोऽन्वध्यायद्दे
वश्रुतंदेवाएनंशृण्वंतिवृष्टिवनिंवृष्टियाचिनंरराणोरातिरभ्यस्तोबृहस्पतिर्ब्रह्मासीत्सोऽस्मैवाचमयच्छद्बृहदुपव्याख्या
तं ॥ १२ ॥ साधारणान्युत्तराणिषड्दिवश्चादित्यस्यचयानित्वस्यप्राधान्येनोपरिष्टात्तानिव्याख्यास्यामआदित्यःक
स्मादादत्तेरसानादत्तेभासंज्योतिषामादीप्तोभासेतिवादितेःपुत्रइतिवाल्पप्रयोगंत्वस्यैतदार्चाभ्याम्नायेसूक्तभाक्सूर्यमा
दितेयमदितेःपुत्रमन्यासामपिदेवतानामादित्यप्रवादाःस्तुतयोभवंतितद्यथैतन्मित्रस्यवरुणस्यार्यम्णोदक्षस्यभगस्यांश
स्येत्यथापिमित्रावरुणयोः । आदित्यादानुनस्पतीदानपती । अथापिमित्रस्यैकस्य । प्रसमित्रमर्तोऽअस्तुप्रयस्वान्य
स्तआदित्यशिक्षतिव्रतेनेत्यपिनिगमोभवत्यथापिवरुणस्यैकस्य । अथावयमादित्यव्रतेतव । व्रतमितिकर्मनामनिवृत्ति
कर्मवारयतीतिसतइदमपीतरद्व्रतमेतस्मादेववृणोतीतिसतोऽन्नमपिव्रतमुच्यतेयदावृणोतिशरीरं ॥ १३ ॥ स्वरादि
त्योभवतिसुअरणःसुईरणःस्वृतोरसान्स्वृतोभासंज्योतिषांस्वृतोभासेतिवैतेनद्यौर्व्याख्याता । पृश्निरादित्योभवति

प्राश्नुतएनंवर्णइतिनैरुक्ताःसंस्प्रष्टारसान्त्संस्प्रष्टाभासंज्योतिषांसंस्पृष्टोभासेतिवाथद्यौःसंस्पृष्टाज्योतिर्भिःपुण्यकृद्भिश्च ।
नाकआदित्योभवतिनेतारसानांनेताभासांज्योतिषांप्रणयोऽथद्यौःकमितिसुखनामतत्प्रतिषिद्धंप्रतिषिध्येतनवाअमुंलो
कंजग्मुषेकिंचनाकंनवाअमुंलोकंगतवतेकिंचनासुखंपुण्यकृतोह्येवतत्रगच्छंति । गौरादित्योभवतिगमयतिरसान्गच्छ
त्यंतरिक्षेऽथद्यौर्यत्पृथिव्याअधिदूरंगताभवतियच्चास्यांज्योतींषिगच्छंति । विष्टबादित्योभवत्याविष्टोरसानाविष्टोभा
सांज्योतिषामाविष्टोभासेतिवाथद्यौराविष्टाज्योतिर्भिःपुण्यकृद्भिश्च । नभआदित्योभवतिनेतारसानांनेताभासांज्यो
तिषांप्रणयोऽपिवाभनएवस्याद्विपरीतोननभातीतिवैतेनद्यौर्व्याख्याता ॥ १४ ॥ रश्मिनामान्युत्तराणिपंचदशरश्मि
र्यमनात्तेषामादितःसाधारणानिपंचाश्वरश्मिभिर्दिङ्नामान्युत्तराण्यष्टौदिशःकस्माद्दिशतेरासदनादपिवाभ्यशनात्त
त्रकाष्ठाइत्येतदनेकस्यापिसत्त्वस्यनामभवतिकाष्ठादिशोभवंतिक्रांत्वास्थिताभवंतिकाष्ठाउपदिशोभवंतीतरेतरंक्रांत्वा
स्थिताभवंत्यादित्योऽपिकाष्ठोच्यतेक्रांत्वास्थितोभवत्याज्यंतोऽपिकाष्ठोच्यतेक्रांत्वास्थितोभवत्यापोऽपिकाष्ठाउच्यंते
क्रांत्वास्थिताभवंतीतिस्थावराणां ॥ १५ ॥ अतिष्ठंतीनामनिवेशनानांकाष्ठानांमध्येनिहितंशरीरं । वृत्रस्यनिण्यंविच
रंत्यापोदीर्घंतमआशयदिंद्रशत्रुः । अतिष्ठंतीनामनिविशमानानामित्यस्थावराणांकाष्ठानांमध्येनिहितंशरीरंमेघःश
रीरंशृणातेःशम्नातेर्वावृत्रस्यनिण्यंनिर्णामंविचरंतिविजानंत्यापइतिदीर्घंद्राघतेस्तमस्तनोतेराशयदाशेतेरिंद्रशत्रुरिंद्रोऽ

॥ ९ ॥

स्यशमयितावाशातयितावांतस्मादिंद्रशत्रुस्तत्कोवृत्रोमेघइतिनैरुक्तांस्त्वाष्ट्रोऽसुरइत्यैतिहासिकाअपांचज्योतिषश्चमि
श्रीभावकर्मणोवर्षकर्मजायतेतत्रोपमार्थेनयुद्धवर्णाभवंत्यहिवत्तुखलुमंत्रवर्णाब्राह्मणवादाश्चविवृद्ध्याशरीरस्यस्रोतांसि
निवारयांचकारतस्मिन्हतेप्रसस्यंदिरआपस्तदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥ १६ ॥ दासपत्नीरहिगोपाअतिष्ठन्निरुद्धाआपः
पणिनेवगावः । अपांबिलमपिहितंयदासीद्वृत्रंजघन्वाँऽअपतद्ववार । दासपत्नीर्दासादिपत्न्योदासोदस्यतेरुपदासयति
कर्माण्यहिगोपाअतिष्ठन्नहिनागुप्ताअहिरयनादेत्यंतरिक्षेऽयमपीतरोऽहिरेतस्मादेवनिर्ह्रसितोपसर्गआहंतीति । निरु
द्धाआपःपणिनेवगावः । पणिर्वणिग्भवतिपणिःपणनाद्वणिक्पण्यंनेनेक्ति । अपांबिलमपिहितंयदासीत् । बिलंभरं
भवतिबिभर्तेर्वृत्रंजघ्निवानपववारतद्वृत्रोवृणोतेर्वावर्ततेर्वावर्धतेर्वायदवृणोत्तद्वृत्रस्यवृत्रत्वमितिविज्ञायतेयदवर्तततद्वृ
त्रस्यवृत्रत्वमितिविज्ञायतेयदवर्धततद्वृत्रस्यवृत्रत्वमितिविज्ञायते ॥ १७ ॥ रात्रिनामान्युत्तराणित्रयोविंशती
रात्रिःकस्मात्प्ररमयतिभूतानिनक्तंचारीण्युपरमयतीतराणिध्रुवीकरोतिरातेर्वास्याद्दानकर्मणःप्रदीयन्तेऽस्यामवश्या
याउषोनामान्युत्तराणिषोळशोषाःकस्मादुच्छतीतिसत्यारात्रेरपरःकालस्तस्याएषाभवति ॥ १८ ॥ इदंश्रेष्ठंज्यो
तिषांज्योतिरागाच्चित्रःप्रकेतोअजनिष्टविभ्वा । यथाप्रसूतासवितुःसवायँऽएवारात्र्युषसेयोनिमारैक् ॥ इदंश्रेष्ठंज्योति
षांज्योतिरागमच्चित्रंप्रकेतनंप्रज्ञाततममजनिष्टविभूततमंयथाप्रसूतासवितुःप्रसवायरात्रिरादित्यस्यैवंरात्र्युषसेयोनि

मरिचत्स्थानंस्त्रीयोनिरभियुतएनांगर्भस्तस्याएषापराभवति ॥ १९ ॥ रुशद्वत्सारुशतीश्वेत्यागादारैगुकृष्णासदना
न्यस्याः । समानबंधूअमृतेअनूचीद्यावावर्णंचरतआमिनाने । रुशद्वत्सासूर्यवत्सारुशदितिवर्णनामरोचतेर्ज्वलतिक
र्मणःसूर्यमस्यावत्समाहसाहचर्याद्रसहरणाद्वा रुशतीश्वेत्यागात् । श्वेत्याश्वेततेररिचत्कृष्णासदनान्यस्याःकृष्णवर्णा
रात्रिःकृष्णंकृष्यतेर्निकृष्टोवर्णोऽथैनेसंस्तौतिसमानबंधूसमानबंधनेअमृतेअमरणधर्माणावनूचीअनूच्याविततीरेतर
मभिप्रेत्यद्यावावर्णंचरतस्तेएवंद्यावौद्योतनादपिवाद्यावाचरतस्तयासहचरतइतिस्यादामिनानेऽआमिन्वानेअन्योन्य
स्याध्यात्मंकुर्वाणेऽअहर्नामान्युत्तराणिद्वादशाहःकस्मादुपाहरंत्यस्मिन्कर्माणितस्यैषनिपातोभवतिवैश्वानरीयायामृ
चि ॥ २० ॥ अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्तेतेरजसीवेद्याभिः । वैश्वानरोजायमानोनराजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ।
अहश्चकृष्णंरात्रिःशुक्लंचाहरर्जुनंविवर्तेतेरजसीवेद्याभिर्वेदितव्याभिःप्रवृत्तिभिर्वैश्वानरोजायमानइवोद्यन्नादित्यःसर्वे
षांज्योतिषांराजावाहन्नग्निर्ज्योतिषातमांसिमेघनामान्युत्तराणित्रिंशन्मेघःकस्मान्मेहतीतिसतआउपरउपलइत्येताभ्यां
साधारणानिपर्वतनामभिरुपरउपलोमेघोभवत्युपरमंतेऽस्मिन्नभ्राण्युपरताआपइतिवातेषामेषाभवति ॥ २१ ॥ देवानां
मानेप्रथमाऽअतिष्ठन्कृंतत्रादेषामुपराउदायन् । त्रयस्तपंतिपृथिवीमनूपाद्वाबृबूकंवहतःपुरीषं । देवानांनिर्माणेप्रथमा
ऽअतिष्ठन्माध्यमकादेवगणाःप्रथमइतिमुख्यनामप्रतमोभवतिकृंतत्रमंतरिक्षंविकर्तनंमेघानांविकर्तनेनमेघानामुदकं

जायते ॥ त्रयंस्तपंतिपृथिवीमंनूपाः । पर्जन्योवायुरादित्यंःशीतोष्णवर्षैरोषधीःपाचयंत्यनूपाअनुवपंतिंलोकान्त्स्वेन स्वेनकर्मणांयमपीतरोऽनूपंएतस्मादेवानूप्यतंऽउदकेनापिवान्वाबितिस्याद्यथाप्रागितिंतस्यानूपइतिस्याद्यथाप्राचीन मिति । द्वाबृबूंकंवहतुःपुरीषं । वाय्वादित्याउदकंबृबूकमित्युदकनामंब्रवीतेर्वाशब्दकर्मणोभ्रंशतेर्वापुरीषंपृणातेःपूर यतेर्वा ॥ २२ ॥ वाङ्नामान्युत्तराणिंसप्तपंचाशद्वाक्कस्माद्वचेस्तत्रसरस्वतीत्येतस्यंनदीवद्देवतावच्चनिगमाभवंतिंतद्य द्देवतावदुपरिष्टात्तद्व्याख्यास्यामोऽथैतन्नदीवत् ॥२३॥ इयंशुष्मेभिर्बिसखाऽईवारुजत्सानुंगिरीणांतंविषेभिरूर्मिभिः। पारावतघ्नीमवंसेसुवृक्तिभिःसरस्वतीमाविंवासेमधीतिभिः । इयंशुष्मैःशोषणैःशुष्ममितिबलनामंशोषयतीतिसतोबिसं बिस्यतेर्भेदनकर्मणोवृद्धिकर्मणोवासानुसमुच्छ्रितंभवतिंसमुन्नुन्नमितिवामहद्भिरूर्मिभिःपारावतघ्नींपारावारघातिनीं पारंपरंभवत्यवारमवरमवनायंसुप्रवृत्ताभिःशोभनाभिःस्तुतिभिःसरस्वतींनदींकर्मभिःपरिचरेमोदकनामान्युत्तराण्ये कशतंमुदकंकस्मादुनत्तीतिसतोनदीनामान्युत्तराणिसप्तत्रिंशन्नद्यःकस्मान्नदनाइमाभवंतिशब्दवत्योबहुलमासांनैघं टुकंवृत्तमाश्चर्यमिवप्राधान्येनंतत्रेतिहासमाचक्षतेंविश्वामित्रऋषिःसुदासःपैजवनस्यंपुरोहितोबभूवंविश्वामित्रःसर्वमि- त्रःसर्वंसंसृतंसुदाःकल्याणदानःपैजवनःपिजवनस्यपुत्रःपिजवनःपुनःस्पर्धनीयजवोवामिश्रीभावगतिर्वासवित्तंगृही त्वाविपाट्छुतुद्र्योःसंभेदमाययावनुययुरितरेसविश्वामित्रोनदीस्तुष्टावंगाधाभवतेत्यपिद्विवदपिबहुवत्तद्यद्द्विवदुपरि

ष्टात्तद्व्याख्यास्यामोऽथैतद्बहुवत् ॥ २४ ॥ रमध्वंमेवचसेसोम्यायऋतावरीरुपमुहूर्तमेवैः । प्रसिंधुमच्छाबृहतीमनीषावस्युरंह्वेकुशिकस्यंसूनुः । उपरमध्वंमेवचसेसोम्यायसोमसंपादिनंऋतावरीऋतवत्यऋतमित्युदकनामंप्रत्यृतंभवति मुहूर्तमेवैरयनैरवनैर्वामुहूर्तोमुहुऋतुर्ऋतुरर्तेर्गतिकर्मणोमुहुर्मूढइवकालोयावदभीक्ष्णंचेत्यभीक्ष्णमभिक्षणंभवतिक्षणः क्षणोतेःप्रक्ष्णुतःकालःकालःकालयतेर्गतिकर्मणःप्राभिह्वयामिसिंधुंबृहत्यामहत्यामनीषयामनसईषयास्तुत्याप्रज्ञयावा वनायकुशिकस्यसूनुःकुशिकोराजाबभूवंक्रोशतेःशब्दकर्मणःक्रंशतेर्वास्यात्प्रकाशयतिकर्मणःसाधुविक्रोशयितार्थानां मितिवानद्यःप्रत्यूचुः ॥ २५ ॥ इंद्रोअस्माँऽअरदद्वज्रबाहुरपाहन्वृत्रंपरिधिंनदीनाँ । देवोऽनयत्सवितासुपाणिस्तस्य वयंप्रसवेयामउर्वीः । इंद्रोअस्मानरदद्वज्रबाहूरदतिःखनतिकर्मापाहन्वृत्रंपरिधिंनदीनामितिव्याख्यातंदेवोऽनयत्स वितासुपाणिःकल्याणपाणिःपाणिःपणायतेःपूजाकर्मणःप्रगृह्यपाणीदेवान्पूजयंति । तस्यवयंप्रसवेयामउर्वीः । उर्व्य ऊर्णोतेर्वृणोतेरित्यौर्णवाभःप्रत्याख्यायांततआशुश्रुवुः ॥ २६ ॥ आतेकारोशृणवामावचांसिययाथदूरादनंसारथे न । नितेनंसैपीप्यानेवयोषामर्यायेवकन्याशश्वचैते । आशृणवामतेकारोवचनानियाहिदूरादनसाचरथेनचनिनमाम तेपाययमानेवयोषापुत्रंमर्यायेवंकन्यापरिष्वजनायंनिनमाइतिवाऽश्वनामान्युत्तराणिषड्विंशतिस्तेषामष्टाउत्तराणिब हुवदश्वःकस्मादश्नुतेऽध्वानंमहाशनोभवतीतिवातत्रदधिक्राइत्येतद्दधत्क्रामतीतिवादधत्क्रंदतीतिवादधदाकारीभव

तीतिर्वातस्याश्ववद्देवतावच्चनिगमाभवंतितद्यद्देवतावदुपरिष्टात्तद्व्याख्यास्यामोऽथैतदश्ववत् ॥ २७ ॥ उतस्यवाजी क्षिपणिंतुरण्यतिग्रीवायांबद्धोअपिकक्षआसनि । क्रतुंदधिक्राअनुसंतवीत्वत्पथामंकांस्यन्वापनीफणत् । अपिसवाजी वेजनवान्क्षेपणमनुतूर्णमश्नुतेऽध्वानंग्रीवायांबद्धोग्रीवागिरतेर्वागृणातेर्वागृह्णातेर्वापिकक्षआसनीतिव्याख्यातंक्रतुंद धिक्राःकर्मवाप्रज्ञांवा । अनुसंतवीत्वत् । तनोतेःपूर्वयाप्रकृत्यानिगमःपथामंकांसिपथांकुटिलानिपंथाःपततेर्वापद्यते र्वापंथतेर्वांकोंऽचतेरापनीफणदितिफणतेश्चर्करीतवृत्तंदशोत्तराण्यादिष्टोपयोजनानीत्याचक्षतेसाहचर्यज्ञानायज्वलति कर्माणउत्तरेधातवएकादशतावंत्येवोत्तराणिज्वलतोनामधेयानिनामधेयानि ॥ २८ ॥ (अथनिर्वचनमोघोराज्ञोवि द्याहवाअथातोऽनुक्रमिष्यामोवृक्षेवृक्षेतावांवास्तूनियईचकारायंसशिङ्क्ते हिरण्यनामान्यार्ष्टिषेणोयद्देवापिःसाधारणा निस्वरादित्योरश्मिनामान्यतिष्ठंतीनांदासपत्नीरात्रिनामानीदंश्रेष्ठंरुशद्वत्साहश्चकृष्णंदेवानांमानेवाङ्नामानीयंशुष्मे भीरमध्वंमइंद्रोअस्मानातेकारउतस्यवाज्यष्टाविंशतिः) ॥ इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥

ॐ ॥ कर्मनामान्युत्तराणिषड्विंशतिःकर्मकस्मात्क्रियतइतिसतोऽपत्यनामान्युत्तराणिपंचदशापत्यंकस्मादपततंभ वतिनानेनपततीतिर्वातद्यथाजनयितुःप्रजैवमर्थीयैर्ऋचाउदाहरिष्यामः ॥ १ ॥ परिषद्यंह्यरणस्यरेक्णोनित्यस्यरायः पतयःस्याम । नशेषोअग्नेअन्यजातमस्त्यचेतानस्यमापथोविदुक्षः । परिहर्तव्यंहिनोपसर्तव्यमरणस्यरेक्णोऽरणो

पार्णोभवतिरेक्णइतिधननामरिच्यतेप्रयतोनित्यस्यरायःपतयःस्यामपित्र्यस्येवधनस्य । नशेषोअग्नेअन्यजातमस्ति । शेषइत्यपत्यनामशिष्यतेप्रयतोऽचेतयमानस्यतत्प्रमत्तस्यभवतिमानःपथोविदूदुषइतितस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥२॥ नहिग्रभायारणःसुशेवोऽन्योदर्योमनसामंतवाउ । अधाचिदोकःपुनरित्सएत्यानोवाज्यभीषाळेतुनव्यः । नहिग्रही तव्योऽरणःसुसुखतमोऽप्यन्योदर्योमनसापिनमंतव्योममायंपुत्रइत्यथसओकःपुनरेवतदेतियतआगतोभवत्योकइति निवासनामोच्यतएतुनोवाजीवेजनवानभिषहमाणःसपत्नान्नवजातःसएवपुत्रइत्यथैतांदुहितृदायाद्यउदाहरंतिपुत्रदा याद्यइत्येके ॥ ३ ॥ शासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगाद्विद्वाँऽऋतस्यदीधितिंसपर्यन् । पितायत्रदुहितुःसेकमृंजन्त्संशग्म्येन मनसादधन्वे । प्रशास्तिवोढासंतानकर्मणेदुहितुःपुत्रभावंदुहितादुर्हितादूरेहितादोग्धेर्वानप्तारमुपागमद्दौहित्रंपौत्र मितिविद्वान्प्रजननयज्ञस्यरेतसोवांगादंगात्संभूतस्यहृदयादधिजातस्यमातरिप्रत्यृतस्यविधानंपूजयन्नविशेषेणमिथु नाःपुत्रादायादाइतितदेतदृक्श्लोकाभ्यामभ्युक्तं । अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे । आत्मावैपुत्रनामासिसजीव शरदःशतमित्यविशेषेणपुत्राणांदायोभवतिधर्मतः । मिथुनानांविसर्गादौमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत् । नदुहितरइत्येके तस्मात्पुमान्दायादोऽदायादास्त्रीतिविज्ञायतेतस्मात्स्त्रियंजातांपरास्यंतिनपुमांसमितिचस्त्रीणांदानविक्रयातिसर्गावि द्यंतेनपुंसःपुंसोऽपीत्येकेशौनःशेपेदर्शनात् । अभ्रातृमतीवादइत्यपरं । अमूर्यायंतिजामयःसर्वालोहितवाससः ।

अभ्रातरईवयोषास्तिष्ठैतिहतवर्त्मनः । अभ्रातृकाइवयोषास्तिष्ठंतिसंतानकर्मणेपिंडदानायहतवर्त्मानइत्यभ्रातृकाया अनिर्वाहऔपमिकंस्तस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ ४ ॥ अभ्रातेवपुंसएतिप्रतीचीगर्तारुगिंवसनयेधनानां । जायेवपत्य उशतीसुवासाउषाहस्रेवनिरिणीतेअप्सः । अभ्रातृकेवपुंसःपितृनेत्यभिमुखीसंतानकर्मणेपिंडदानायनपतिंगर्तारोहिणी वधनलाभायदाक्षिणाजीगर्तःसभास्थाणुर्गृणातेःसत्यसंगरोभवतिंतंतत्रयापुत्रायापतिकासारोहतिंतांतत्राक्षैराघ्नंतिसा रिक्थंलभतेश्मशानसंचयोऽपिगर्तउच्यतेगुरतेरपगूर्णोभवतिश्मश ।नंश्मशयनंश्मशरीरंशरीरंश्रृणातेःशम्नातेर्वाश्म श्रुलोमश्मनिश्रितंभवतिलोमलुनातेर्वालीयतेर्वानोपरस्याविःकुर्याद्यदुपरस्याविःकुर्याद्गर्तेष्ठाःस्यात्प्रमायुकोयजमानइ त्यपिनिगमोभवतिरथोऽपिगर्तउच्यतेगृणातेःस्तुतिकर्मणःस्तुततमंयानं । आरोहथोवरुणमित्रगर्तमित्यपिनिगमोभ वतिजायेवपत्येकामयमानासुवासाऋतुकालेषूषाहसनेवदंतान्विवृणुतेरूपाणीतिचतस्रउपमानाभ्रात्रीमुपयच्छेततोकं ह्यस्यतद्भवतीत्यभ्रातृकायाउपयमनप्रतिषेधःप्रत्यक्षःपितुश्चपुत्रभावःपितायत्रदुहितुरप्रत्तायारेतःसेकंप्रार्जयतिसंदधा त्यात्मानंसंगमेनमनसेत्यथैतांजाम्यारिक्थप्रतिषेधउदाहरंतिज्येष्ठंपुत्रिकायाइत्येके ॥ ५ ॥ नजामयेतान्वोरिक्थमा रैक्कारगर्भसनितुर्निधानं । यदीमातरोजनयंतवह्निमन्यःकर्तासुकृतोरन्यऋंधन् । नजामयेभगिन्यैजामिरन्येऽस्यां जनयंतिजामपत्यंजमतेर्वास्याद्गतिकर्मणोनिर्गमनप्रायाभवतितान्वआत्मजःपुत्रोरिक्थंप्रारिचत्प्रादाच्चकारैनांगर्भनि

धानींसनितुर्हस्तग्राहस्यंयदिहमातरोजनयंतवह्निंपुत्रमवह्निंचस्त्रियमन्यतरःसंतानकर्ताभवतिपुमान्दायादोऽन्यतरो ऽर्धयित्वाजामिःप्रदीयतेपरस्मै ॥ ६ ॥ मनुष्यनामान्युत्तराणिपंचविंशतिर्मनुष्याःकस्मान्मत्वाकर्माणिसीव्यंतिमन स्यमानेनसृष्टामनस्यतिःपुनर्मनस्वीभावेमनोरपत्यंमनुषोवातत्रपंचजनाइत्येतस्यनिगमाभवंति ॥ ७ ॥ तदद्यवाचः प्रथमंमंसीययेनासुराँऽअभिदेवाऽअसाम । ऊर्जादउतयज्ञियासःपंचजनाममहोत्रंजुषध्वं । तदद्यवाचःपरमंमंसीययेना सुरानभिभवेमदेवाअसुराअसुरताःस्थानेष्वस्ताःस्थानेभ्यइतिवापिवासुरितिप्राणनामास्तःशरीरेभवतितेनतद्वंतःसोदे वानसृजततत्सुराणांसुरत्वमसोरसुरानसृजततदसुराणामसुरत्वमितिविज्ञायते । ऊर्जादउतयज्ञियासः । अन्नादा श्चयज्ञियाश्चोर्गित्यन्ननामोर्जयतीतिसतःपक्वंसुप्रवृक्णमितिवा । पंचजनाममहोत्रंजुषध्वं । गंधर्वाःपितरोदेवाअसुरा रक्षांसीत्येकेचत्वारोवर्णानिषादःपंचमइत्यौपमन्यवोनिषादःकस्मान्निषदनोभवतिनिषण्णमस्मिन्पापकमितिनैरुक्ताः । यत्पांचजन्ययाविशा । पंचजनीनयाविशापंचपृक्तासंख्यास्त्रीपुंनपुंसकेष्वविशिष्टाबाहुनामान्युत्तराणिद्वादशबाहूक स्मात्प्रबाधतआभ्यांकर्माण्यंगुलिनामान्युत्तराणिद्वाविंशतिरंगुलयःकस्मादग्रगामिन्योभवंतीतिवाग्रगालिन्योभवंती तिवाग्रकारिण्योभवंतीतिवाग्रसारिण्योभवंतीतिवांकनाभवंतीतिवांजनाभवंतीतिवापिवाभ्यंचनादेवस्युस्तासामेषा भवति ॥८॥ दशावनिभ्योदशकक्ष्येभ्योदशयोक्त्रेभ्योदशयोजनेभ्यः। दशाभीशुभ्योअर्चताजरेभ्योदशधुरोदशयुक्ताव

हंन्व्यः । अवनयोंऽगुलयोभवंत्यवंतिकर्माणिकक्ष्याःप्रकाशयंतिकर्माणियोक्त्राणियोजनानीतिव्याख्यातमभीशवोऽ
भ्यश्नुवतेकर्माणि । दशधुरोदशयुक्तावहंन्व्यः । धूर्धूर्वतेर्वधकर्मणइयमपीतराधूरेतस्मादेवविहंतिवहंधारयतेर्वाकांतिक
र्माणउत्तरेधातवोऽष्टादशान्ननामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिरन्नंकस्मादानतंभूतेभ्योऽत्तेर्वात्तिकर्माणउत्तरेधातवोदशबल
नामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिर्बलंकस्माद्बलंभरंभवतिबिभर्तेर्धननामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिरेवधनंकस्माद्धिनोतीतिसतो
गोनामान्युत्तराणिनवक्रुध्यतिकर्माणउत्तरेधातवोदशक्रोधनामान्युत्तराण्येकादशगतिकर्माणउत्तरेधातवोद्वाविंशंश
तंक्षिप्रनामान्युत्तराणिषड्विंशतिःक्षिप्रंकस्मात्संक्षिप्तोविकर्षोऽतिकनामान्युत्तराण्येकादशांतिकंकस्मादानीतंभवतिसं
ग्रामनामान्युत्तराणिषट्चत्वारिंशत्संग्रामःकस्मात्संगमनाद्वासंगरणाद्वासंगतौग्रामावितिवातत्रखलइत्येतस्यनिगमाभ
वंति ॥९॥ अभीइदमेकमेकोअस्मिनिष्षाळभीद्वाकिमुत्रयःकरंति । खलेनपर्षान्प्रतिहन्मिभूरिकिंमानिंदंतिशत्रवोऽनिं
द्राः । अभिभवामीदमेकमेकोऽस्मिनिष्षहमाणःसपत्नानभिभवामिद्वौकिंमात्रयःकुर्वंत्येकइतासंख्याद्वौद्रुततरासंख्या
त्रयस्तीर्णतमासंख्याचत्वारश्चलिततमासंख्याष्टावश्नोतेर्नवनवननीयानावाप्तावादशदस्तादृष्टार्थावाविंशतिर्द्विदशतः
शतंदशदशतःसहस्रंसहस्वदयुतंनियुतंप्रयुतंतत्तदभ्यस्तमंबुदोमेघोभवत्यरणमंबुतद्दोंबुदोऽबुमद्भातीतिवांबुमद्भवती
तिवासयथामहान्बहुर्भवतिवर्षस्तदिवार्बुदंखलेनपर्षान्प्रतिहन्मिभूरि । खलइवपर्षान्प्रतिहन्मिभूरिखलइतिसंग्रामना

मखलतेर्वास्खलतेर्वायमपीतरःखलएतस्मादेवसमास्कन्नोभवति। किंमानिंदंतिशत्रवोऽनिंद्राः। यइंद्रंनविविदुरिंद्रोह्य
हमस्म्यनिंद्राइतरइतिवाव्याप्तिकर्माणउत्तरेधातवोदशतत्रद्वेनामनी आक्षाणआश्नुवानआपानआप्नुवानोवधकर्माण
उत्तरेधातवस्त्रयस्त्रिंशत्तत्रवियातइत्येतद्वियातयतइतिवावियातयेतिवा। आखण्डलप्रहूयसे। आखंडयितःखंडंखंडयते
स्तळिदित्यंतिकवधयोःसंसृष्टकर्मताडयतीतिसतः ॥ १० ॥ त्वयावयंसुवृधाब्रह्मणस्पतेस्पार्हावसुमनुष्यादंदीमहि। या
नोदूरेतळितोयाअरातयोऽभिसंतिजंभयाताअनप्नसः । त्वयावयंसुवर्धयित्राब्रह्मणस्पतेस्पृहणीयानिवसूनिमनुष्येभ्य
आददीमहियाश्चनोदूरेतळितोयाश्चांतिकेऽरातयोऽदानकर्माणोवादानप्रज्ञावाजंभयताअनप्नसोऽप्नइतिरूपनामाप्नो
तीतिसतोविद्युत्तळिद्भवतीतिशाकपूणिःसाह्यवताडयतिदूराच्चदृश्यतेऽपित्विदमंतिकनामैवाभिप्रेतंस्यात्। दूरेचित्संत
ळिदिवातिरोचसे । दूरेपिसन्नंतिकइवसंदृश्यसइतिवज्रनामान्युत्तराण्यष्टादशवज्रःकस्माद्वर्जयतीतिसतस्तत्रकुत्सइ
त्येतत्कृंततेर्ऋषिःकुत्सोभवतिकर्तास्तोमानामित्यौपमन्यवोऽत्राप्यस्यवधकर्मैवभवतितत्सखइंद्रःशुष्णंजघानेत्यैश्वर्यक
र्माणउत्तरेधातवश्चत्वारईश्वरनामान्युत्तराणिचत्वारितत्रेनइत्येतत्सनितऐश्वर्येणेतिवासनितमनेनैश्वर्यमितिवा ॥११॥
यत्रासुपर्णाअमृतस्यभागमनिमेषंविदथाभिस्वरंति। इनोविश्वस्यभुवनस्यगोपाःसमाधीरःपाकमत्राविवेश । यत्रसुपर्णाः
सुपतनाआदित्यरश्मयोऽमृतस्यभागमुदकस्यानिमिषंतोवेदनेनाभिस्वरंतीतिवाभिप्रयंतीतिवेश्वरःसर्वेषांभूतानांगोपा

यितादित्यः समाधीरःपाकमत्राविवेशेतिधीरोधीमान्पाकःपक्तव्योभवतिविपक्कप्रज्ञआदित्यइत्युपनिषद्वर्णोभवतीत्यधि
दैवतमथाध्यात्मंयत्रसुपर्णाःसुपतनानींद्रियाण्यमृतस्यभागंज्ञानस्यानिमिषंतोवेदनेनाभिस्वरंतीतिवाभिप्रयंतीतिवे
श्वरःसर्वेषामिंद्रियाणांगोपायितात्मासमाधीरःपाकमत्राविवेशेतिधीरोधीमान्पाकःपक्तव्योभवतिविपक्कप्रज्ञआत्मेत्या
त्मगतिमाचष्टे ॥ १२ ॥ बहुनामान्युत्तराणिद्वादशबहुकस्मात्प्रभवतीतिसतोह्रस्वनामान्युत्तराण्येकादशह्रस्वोह्रसतेर्म
हन्नामान्युत्तराणिपंचविंशतिर्महान्कस्मान्मानेनान्याञ्जहातीतिशाकपूर्णिर्महनीयोभवतीतिवातत्रववक्षिथविवक्षस
इत्येतेवक्तेर्वावहतेर्वासाभ्यासाद्गृहनामान्युत्तराणिद्वाविंशतिर्गृहाःकस्माद्गृह्णंतीतिसतांपरिचरणकर्माणउत्तरेधातवोद
शसुखनामान्युत्तराणिविंशतिःसुखंकस्मात्सुहितंखेभ्यःखंपुनःखनतेरूपनामान्युत्तराणिषोळशरूपंरोचतेःप्रशस्यनामा
न्युत्तराणिदशप्रज्ञानामान्युत्तराण्येकादशसत्यनामान्युत्तराणिषट्सत्यंकस्मात्सत्सुतायतेसत्प्रभवंभवतीतिवाष्टाउत्तरा
णिपदानिपश्यतिकर्माणउत्तरेधातवश्चायतिप्रभृतीनिचनामान्यामिश्राणिनवोत्तराणिपदानिसर्वपदसमाम्नानायाथा
तउपमायदतत्तत्सदृशमितिगार्ग्यस्तदासांकर्मज्यायसावागुणेनप्रख्याततमेनवाकनीयांसंवाप्रख्यातंवोपमिमीतेऽथापि
कनीयसाज्यायांसं ॥ १३ ॥ तनूत्यजेवतस्करावनर्गूरशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां । तनूत्यक्तनूत्यक्तावनर्गूवनगामिनाव
ग्निमंथनौबाहूतस्कराभ्यामुपमिमीतेतस्करस्तत्करोभवतियत्पापकमितिनैरुक्तास्तनोतेर्वास्यात्संततकर्माभवत्यहोरात्र

कर्मावा । रशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां । अभ्यधीतामित्यभ्यधातांज्यायांस्तत्रगुणोऽभिप्रेतः ॥ १४ ॥ कुहस्विद्दो
षाकुहवस्तोरश्विनाकुहाभिपित्वंकरतःकुहोषतुः । कोवांशयुत्राविधवेवदेवरंमर्यंनयोषाकृणुतेसधस्थआ । क्वस्विद्रात्रौ
भवथःक्वदिवाक्वाभिप्राप्तिंकुरुथःक्ववसथःकोवांशयनेविधवेवदेवरंदेवरःकस्माद्द्वितीयोवरउच्यतेविधवाविधातृकाभ
वतिविधवनाद्वाविधावनाद्वेतिचर्मशिराअपिवाधवइतिमनुष्यनामतद्वियोगाद्विधवादेवरोदिव्यतिकर्मामर्योमनुष्यो
मरणधर्मायोषायौतेराकुरुतेसहस्थानेऽथनिपाताःपुरस्तादेवव्याख्यातायथेतिकर्मोपमा । यथावातोयथावनंयथासमु
द्रएजंति । भ्राजंतोअग्नयोयथा । आत्मायक्ष्मस्यनश्यतिपुराजीवगृभोयथा । आत्माऽततेर्वाप्तेर्वापिवाप्तइवस्याद्या
वद्व्याप्तिभूतइति । अग्निर्नयेभ्राजसारुक्मवक्षसः । अग्निरिवयेमरुतोभ्राजमानारोचिष्णूरस्काभ्राजस्वंतोरुक्मव
क्षसः ॥ १५ ॥ चतुरश्चिद्ददमानाद्बिभीयादानिधातोः । नदुरुक्तायस्पृहयेत् । चतुरोऽक्षान्धारयतइतितद्यथाकि
तवाद्बिभीयादेवमेवदुरुक्ताद्बिभीयान्नदुरुक्तायस्पृहयेत्कदाचिदाइत्याकारउपसर्गःपुरस्तादेवव्याख्यातोऽथाप्युपमा
र्थेदृश्यते । जारआभगं । जारइवभगमादित्योऽत्रजारउच्यतेरात्रेर्जरयितासएवभासांतथापिनिगमोभवति ।
स्वसुर्जारःशृणोतुनइत्युषसमस्यस्वसारमाहसाहचर्याद्रसहरणाद्वापित्वयंमनुष्यजारएवाभिप्रेतःस्यात्स्त्रीभगस्तथास्या
भजतेर्मेषइतिभूतोपमा । मेषोभूतोऽभियन्नयः । मेषोमिषतेस्तथापशुःपश्यतेरग्निरितिरूपोपमा । हिरण्यरूपःस

हिरंण्यसंदृग॒पांनपा॒त्सेदु॒हिरंण्यवर्णः । हिरण्यवर्णस्येवास्यरूपंथाइतिच । तंप्र॒त्नथा॑पू॒र्वथा॑वि॒श्वथे॒मथा॑ । प्रत्नइवपूर्व
इवविश्वइवेमइवेत्ययमेततरोऽमुष्मा॑दसावस्ततरोऽस्मा॑दमुथायथासावितिव्याख्यातंवदितिसिद्धोपमा । ब्राह्मणवद्वृ
षलवत् । ब्राह्मणाइववृषलाइवेतिवृषलोवृषशीलोभवतिवृषाशीलोवा ॥ १६ ॥ प्रि॒यमे॒धवदंत्रि॒वज्जातंवेदोविरूप॒वत् ।
अं॒गि॒र॒स्वन्मंहिव्रत॒प्रस्कंण्वस्यश्रु॒धीहवं । प्रियमेधःप्रियाअस्यमेधा॑यथैतेषामृषीणा॑मेवंप्रस्कण्वस्यशृणुह्वानंप्रस्कण्वःक
ण्वस्यपुत्रःकण्वप्रभवोयथा॑प्राग्रमर्चिषिभृगुःसंबभूवंभृगुर्भृज्यमानोंनदेहेंऽगारेष्वंगिराअंगारा॑अंकनाअंचना॑अत्रैवतृती
यमृच्छतेत्यूचुंस्तस्मादत्रिर्नत्रयइतिविखननाद्वैखानसोंभरणाद्भारद्वाजोंविरूपोनानारूपोंमहिव्रतोमहाव्रतइति ॥ १७ ॥
अथलुप्तोपमा॑न्यर्थोपमानीत्याचक्षतेंसिंहोव्याघ्रइतिपूजायांश्वाकाकइतिकुत्सायांकाकइतिशब्दानुकृतिंस्तदिदंशकुनि
षुबहुलंनशब्दानुकृतिर्विद्यतइत्यौपमन्यवंःकाकोऽपकालयितव्योभवतितित्तिरिस्तरणा॑त्तिलमात्रचित्रइतिवा॑कपिंज
लःकपिरिवजीर्णःकपिरिवजवतईषत्पिंगलोवा॑कमनीयंशब्दंपिंजयतीतिवा॑श्वाशुयायींशवतेर्वास्याद्गतिकर्मणंःश्वसिते
र्वासिंहःसहना॑द्धिंसेर्वास्याद्विपरीतस्यंसंपूर्वस्यवाहंतेंःसंहायहंतीतिवा॑व्याघ्रोव्याघ्राणा॑द्व्यादायहंतीतिवा ॥ १८ ॥ अ
र्चतिकर्माणउत्तरेधातवश्चतुश्चत्वारिंशन्मेधाविनामान्युत्तराणिचतुर्विंशतिर्मेधावीकस्मा॑न्मेधयातद्वान्भवतिमेधामतौ
धीयतेस्तोतृनामान्युत्तराणिंत्रयोदशस्तोतास्तवना॑द्यज्ञनामान्युत्तराणिंपंचदशयज्ञःकस्मा॑त्प्रख्यातंयजतिकर्मेतिनैरु

क्तो॑याच्ञोभवतीतिवा॑यजुरुन्नोभवतीतिवा॑बहुकृष्णाजिनइत्यौपमन्यवौयजूंष्येनंनयंतीतिवंर्त्विङ्नामान्युत्तरा॑ण्यष्टा
वृत्विक्कस्मा॑दीरणऋग्यष्टाभवतीतिशाकपूर्णिर्ऋतुयाजीभवतीतिवा॑याच्ञाकर्माणउत्तरेधातवंःसप्तदशदानकर्माणउत्त
रेधातवोंदशाध्येषणाकर्माणंउत्तरेधातवश्चत्वारंःस्वपितिसस्तीतिद्वौस्वपितिकर्माणौकूपनामान्युत्तराणिंचतुर्दशकूपः
कस्मा॑त्कुपानंभवतिकुप्यतेर्वास्तेननामान्युत्तराणिंचतुर्दशैवस्तेनःकस्मा॑त्संस्त्यानमस्मिन्पापकमितिनैरुक्ता॑निर्णीतांत
र्हितनामधेयान्युत्तराणिंषण्निर्णीतंकस्मा॑न्निर्णिक्तंभवतिदूरनामान्युत्तराणिंपंचदूरंकस्मा॑द्द्रुतंभवतिदुरयंवा॑पुराणना
मान्युत्तराणिंषट्पुराणंकस्मात्पुरानवंभवतिंनवनामान्युत्तराणिंषळेवनवंकस्मा॑दानीतंभवति ॥ १९ ॥ द्विशउत्तराणि
नामानिंप्रपित्वेऽभीकइत्यासन्नस्यंप्रपित्वेप्राप्तेऽभीकेऽभ्यक्ते । आ॒पि॒त्वेनंःप्रपि॒त्वेतूय॒मागंहि । अभीकेचिदुलोककृ
दित्यपिनिगमौभवतोंदभ्रमर्भकमित्यल्पस्यंदभ्रंदभ्नोतेःसुदंभंभवत्यर्भकमवहृतंभवति । उपोपमे॒परा॑मृश॒मामेंद॒भ्रा
णिमन्यथाः । नमोमहद्भ्योनमोअर्भकेभ्यइत्यपिनिगमौभवतस्तिरःसतइतिप्राप्तस्यंतिरस्तीर्णंभवतिंसतःसंसृतंभवति ।
ति॒रश्चिदर्य॒यापरिंव॒र्तिर्यातमदाभ्या । पात्रेवभिंदन्त्सतएतिरक्षसइत्यपिनिगमौभवतस्त्वोनेमइत्यर्धस्यंत्वोऽपततोने
मोऽपनीतोंऽर्धंहरतेर्विपरीताद्धारयतेर्वास्या॑दुद्धृतंभवत्यृध्नोतेर्वास्याद्दृद्धतमोविभागः । पीयंतित्वो॒अनुंत्वोगृणाति ।
नेमेदेवानेमेऽसुराइत्यपिनिगमौभवतंऋक्षाःस्तृभिरितिनक्षत्राणांनक्षत्राणिनक्षतेर्गतिकर्मणोंनेमानिक्षत्राणीतिचब्राह्म

र्णमृक्षाउदीर्णानीवख्यायंतैस्तृभिस्तीर्णानीवख्यायंते । अमीयऋक्षानिहिंतासउच्चा पश्यंतोद्यामिवस्तृभिरित्यपि
निगमौभवतौवम्रीभिरुपजिह्विकाइतिसीमिकानांवम्योवमनात्सीमिकास्यमनांदुपजिह्विकाउपजिघ्र्यः । वम्रीभिःपुत्र
मग्रुवोंअदानं । यदत्त्युपजिह्विकांयद्वम्रोअतिसर्पतीत्यपिनिगमौभवतंऊर्दरंकृदरमित्यावपनंस्योर्दरमुदीर्णभवत्यूंर्जेंदी
र्णवा । तमूर्दरंनपृणतायवेनेत्यपिनिगमोभवर्तितमूर्दरमिवपूरयतियवेनंकृदरंकृतदरंभवति । समिद्धोअंजन्कृदरंम
तीनांमित्यपिनिगमोभवति ॥ २० ॥ रंभःपिनाकमितिदंडस्य । रंभआरभंतएनं । आत्वारंभंनजिव्रयोररम्भेत्यपि
निगमोभवंत्यारभामहेत्वाजीर्णाइवदंडंपिनाकंप्रतिपिनष्ट्येनेनंकृत्तिवासाःपिनाकहस्तौऽवततधन्वेत्यपिनिगमोभवर्ति
मेनाग्नाइतिस्त्रीणांस्त्रियस्त्यायतेरपत्रपणकर्मणोंमेनामानयंत्येनांग्नागच्छंत्येनाः । अमेनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ । ग्नास्त्वा
कृंतन्नपसोऽतन्वतेनेत्यपिनिगमौभवतंःशेपोवैतसइतिपुंस्प्रजननस्यंशेपःशपतेःस्पृशतिकर्मणोंवैतसोवितस्तंभवंति । य
स्यांमुशंतंःप्रहरांमशेपं । त्रिःस्ममाह्नःश्नथयोवैतसेनेत्यपिनिगमौभवतोंऽथैनेत्युपदेशस्य । अयातेअग्नेसमिधाविधेमेति
स्त्रियाः । एनावोअग्निमितिनपुंसकस्य । एनापत्यातन्वंसंसृजस्वेतिपुंसः । सिषक्तुसचतइतिसेवमानस्य । सनंःसि
षक्तुयस्तुरः । सनंःसेवतांयस्तुरः । सचंस्वानःस्वस्तयें । सेवस्वनःस्वस्तयें । स्वस्तीत्यविनाशिनामांस्तिरभिपूजितः
स्वस्तीतिभ्यसतेंरेजतइतिभयवेपनयोः । यस्यशुष्माद्रोदंसीअभ्यंसेतां । रेजतेअग्नेपृथिवीमखेभ्यइत्यपिनिगमौभवतो

॥ १७ ॥

द्यावापृथिवीनामधेयान्युत्तराणिचतुर्विंशतिस्तयोरेषाभवति ॥ २१ ॥ कतरापूर्वांकतरापरायोःकथाजातेकंवयःको
विवेंद । विश्वंत्मनांबिभृतोयद्धनामविवंर्तेतेअहंनीचक्रियेंव । कतरापूर्वाकतरापरैनयोंःकथंजातेकवयःकएनेविजाना
तिसर्वमात्मनाबिभृतोयद्धैनयोंःकर्मविवंर्तेतेचैनयौरहनीअहोरात्रेचक्रयुक्तेइवेर्तिद्यावापृथिव्योर्महिमानमाचष्टआच
ष्टे ॥ २२ ॥ (कर्मनामानिपरिषद्यंनहिग्रभायशासद्वाह्निरभ्रातेवनजामयैमनुष्यनामानितदद्यदशावनिभ्योऽभीदं
त्वयावयंयत्रासुपर्णांबहुनामानितनूत्यजेवंकुहस्विच्चतुरांश्चित्प्रियमेधवदंथलुप्तोपमान्यंर्चतिद्विशोरंभःकतरापूर्वाद्वाविं
शतिः ॥) इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ॐ ॥ एकार्थमनेकशब्दमित्येतदुक्तमथयान्यनेकार्थान्येकशब्दानितान्यतोऽनुक्रमिष्यामोऽनवगतसंस्कारांश्चनि
गमांस्तदैकपदिकमित्याचक्षतेंजहाजघानेत्यर्थः ॥ १ ॥ कोनुमंर्याअमिंथितःसखासखांयमब्रवीत् । जहाकोअस्मदी
षते । मर्याइतिमनुष्यनामंमर्यादाभिधानंवास्यान्मर्यादामयैंरादीयतैंमर्यादामर्यादिनोर्विभागौसेथतिराक्रोशकर्मा
प्रापकंजघानकमहंजातुकोऽस्मद्भीतःपलायतैंनिधापाश्याभवतियन्निधीयतैंपाश्यापाशसमूहःपाशःपाशयतेर्विपाश
नात् ॥ २ ॥ वयंःसुपर्णाउपंसेदुरिंद्रंप्रियमेंधाऋषंयोनाधमानाः । अपध्वांतमूंर्णुहिपूर्धिचक्षुर्मुमुग्ध्य१स्मान्निधयें
वबद्धान् । वयोवेर्बहुवचनंसुपर्णाःसुपतनाआदित्यरश्मयंउपसेदुरिंद्रंयाचमानांअपोर्णुह्याध्वस्तंचक्षुश्चक्षुःख्यातेर्वाच

ष्टेर्वीपूर्धिपूरयदेहीतिवामुंचास्मान्पाशैरिवबद्धान्पार्श्वतःश्रोणितःशितामतःपार्श्वंपर्शुमयमंगंभवतिपर्शुःस्पृशतेःसंस्प्रष्टापृष्ठदेशंपृष्ठंस्पृशतेःसंस्पृष्टमंगैरंगमंगनादंचनाद्वाश्रोणिःश्रोणतेर्गतिचलाकर्मणःश्रोणिश्चलतीवगच्छतोदोःशितामभवतिदोर्द्रवतेर्योनिःशितामेतिशाकपूणिर्विषितोभवतिश्यामतोयकृत्तइतितैटीकिःश्यामंश्यायतेर्यकृद्यथाकथाचकृत्यतेशितिमांसतोमेदस्तइतिगालवःशितिःश्यतेर्मांसंमाननंवामानसंवामनोऽस्मिन्त्सीदतीतिवामेदोमेद्यतेः ॥ ३ ॥ यदिंद्रचित्रमेहनास्तित्वादातमद्रिवः । राधस्तन्नोविदद्वसउभयाहस्त्याभर । यदिंद्रचित्रंचायनीयंमहनीयंधनमस्तियन्मइहनास्तीतिवात्रीणिमध्यमानिपदानित्वयानस्तद्दातव्यमद्रिवन्नद्रिरादृणात्येनेनापिवात्तेःस्यात्तेसोमादइतिहविज्ञायतेराधइतिधननामराध्नुवंत्येनेनंतन्नस्त्वंवित्तधनोभाभ्यांहस्ताभ्यामाहरोभौसमुब्धौभवतोदमूनादममनावादानमनावादांतमनावापिवादमइतिगृहनामतन्मनाःस्यान्मनोमनोतेः ॥ ४ ॥ जुष्टोदमूनाअतिथिर्दुरोणइमंनोयज्ञमुपयाहिविद्वान् । विश्वाअग्नेअभियुजोविहत्याशत्रूयतामाभराभोजनानि । अतिथिरभ्यतितोगृहान्भवत्यभ्येतितिथिषुपरकुलानीतिवापरगृहाणीतिवादुरोणइतिगृहनामदुरवाभवंतिदुस्तर्पाइमंनोयज्ञमुपयाहिविद्वान्त्सर्वाअग्नेअभियुजोविहत्यशत्रूयतामाहरभोजनानिनिहत्यान्येषांबलानिशत्रूणांभवनादाहरभोजनानीतिवाधनानीतिवामूषोमूषिकाइत्यर्थोमूषिकाःपुनर्मुष्णातेर्मूषोऽप्येतस्मादेव ॥ ५ ॥ संमातपंत्यभितःसपत्नीरिवपर्शवः । मूषोनशिश्नाव्यदंतिमाध्यःस्तोतारंतेशतक्रतोवित्तंमेअस्यरोदसी । संतपंतिमामभितःसपत्न्यइवेमाःपर्शवःकूपपर्शवोमूषिकाइवास्नातानिसूत्राणिव्यदंतिस्वांगाभिधानंवास्याच्छिश्नानिव्यदंतीतिवासन्तपन्तिमाध्यःकामाःस्तोतारंतेशतक्रतोवित्तंमेअस्यरोदसी । जानीतंमेऽस्यद्यावापृथिव्याविति‌त्रितंकूपेऽवहितमेतत्सूक्तंप्रतिबभौतत्रब्रह्मेतिहासमिश्रमृङ्मिश्रंगाथामिश्रंभवतित्रितस्तीर्णतमोमेधयाबभूवापिवासंख्यानामैवाभिप्रेतंस्यादेकतोद्वितस्त्रितइतित्रयोबभूवुः ॥ ६ ॥ इषिरेणतेमनसासुतस्यभक्षीमहिपित्र्यस्येवरायः । सोमराजन्प्रणआयूंषितारीरहानीवसूर्योवासराणि । ईषणेनवैषणेनवार्षणेनवातेमनसासुतस्यभक्षीमहिपित्र्यस्येवधनस्यप्रवर्धयचनआयूंषिसोमराजन् । अहानीवसूर्योवासराणि । वासराणिवेसराणिविवासनानिगमनानीतिवाकुरुतनेत्यनर्थकाउपजनाभवन्तिकर्तनहंतनयातनेतिजठरमुदरंभवतिजग्धमस्मिन्ध्रियतेधीयतेवा ॥ ७ ॥ मरुत्वांइंद्रवृषभोरणायपिबासोमंमनुष्वधंमदाय । आसिंचस्वजठरेमध्वऊर्मिंत्वंराजासिप्रदिवःसुतानां । मरुत्वानिंद्रमरुद्भिस्तद्वान्वृषभोवर्षितापांरणायरमणीयायसंग्रामायपिबसोममनुष्वधमन्वन्नंमदायमदनीयायजैत्रायासिंचस्वजठरेमधुनऊर्मिंमधुसोममित्यौपमिकंमाद्यतेरिदमपीतरन्मध्वेतस्मादेवत्वंराजासिपूर्वेष्वप्यहःसुसुतानां ॥ ८ ॥ तितउपरिपवनंभवतिततवद्वातुन्नवद्वातिलमात्रतुन्नमितिवा ॥ ९ ॥ सक्तुमिवतितउनापुनंतोयत्रधीरामनसावाचमक्रत । अत्रासखायःसख्यानिजानतेभद्रैषांलक्ष्मीर्निहिताधिवाचि । सक्तु

मिवपरिपवनेनपुनंतंःसक्तुःसचतेर्दुर्धावोभवतिकसतेर्वास्याद्विपरीतस्यविकसितोभवतियत्रधीरामनसावाचमकृषतप्र ज्ञानंधीराःप्रज्ञानवंतोध्यानवन्तस्तत्रसखायःसख्यानिसंजानतेभद्रैषांलक्ष्मीर्निहिताधिवाचीतिभद्रंभगेनव्याख्यातं भजनीयंभूतानामभिद्रवणीयंभवद्रमयतीतिवाभाजनवद्वालक्ष्मीर्लाभाद्वालक्षणाद्वालप्स्यनाद्वालाञ्छनाद्वालषतेर्वा स्यात्प्रेप्साकर्मणोलग्यतेर्वास्यादाश्लेषकर्मणोलज्जतेर्वास्यादश्लाघाकर्मणःशिप्रेइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः ॥ १० ॥ तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्याकर्तोर्विततंसंजभार । यदेदयुक्तहरितःसधस्थादाद्रात्रीवासस्तनुतेसिमस्मै । तत्सूर्यस्य देवत्वंतन्महित्वंमध्येयत्कर्मणांक्रियमाणानांविततंसंह्रियतेयदासावयुंक्तहरणानादित्यरश्मीन्हरितोऽश्वानितिवाथरा त्रीवासस्तनुतेसिमस्मैवेसरमहरवयुवतीसर्वस्मादपिवोपमार्थेस्याद्रात्रीववासस्तनुतइतितथापिनिगमोभवति । पुनः समव्यद्विततंवयंती । समनात्सीत् ॥ ११ ॥ इंद्रेणसंहिदृक्षसेसंजग्मानोअबिभ्युषा । मंदूसमानवर्चसा । इंद्रेणहिसंदृश्यसेसंगच्छमानोऽबिभ्युषागणेनमंदूमदिष्णूयुवांस्थोऽपिवामंदुनातेनेतिस्यात्समानवर्चसेत्येतेनव्याख्यातं ॥ १२ ॥ ईर्मांतासःसिलिकमध्यमासःसंशूरणासोदिव्यासोअत्याः । हंसाइवश्रेणिशोयतंतेयदाक्षिषुर्दिव्यमज्मम श्वाः । ईर्मांताःसमीरितांताःसुसमीरितांताःपृथ्वंतावासिलिकमध्यमाःसंसृतमध्यमाःशीर्षमध्यमावापिवाशिरआदि त्योभवतियदनुशेतेसर्वाणिभूतानिमध्येचैषांतिष्ठतीदमपीतरच्छिरएतस्मादेवसमाश्रितान्येतदिंद्रियाणिभवंति ॥ सं

शूरणासोदिव्यासोअत्याः । शूरःशवतेर्गतिकर्मणोदिव्यादिविजाअत्याअतनाः । हंसाइवश्रेणिशोयतंते । हंसाहंते र्घ्नंत्यध्वानंश्रेणिशइतिश्रेणिःश्रयतेःसमाश्रिताभवन्तियदाक्षिषुर्यदापन्दिव्यमज्ममजनिमाजिमश्वाअस्त्यादित्यस्तुति रश्वस्यादित्यादश्वोनिस्तष्टइति । सूरादश्वंवसवोनिरतष्टेत्यपिनिगमोभवति ॥ १३ ॥ कायमानोवनात्वंयन्मातृरजगन्नपः । नतत्तेअग्नेप्रमृषेनिवर्तनंयद्दूरेसन्निहाभवः । कायमानश्चायमानःकामयमानइतिवावनानित्वंयन्मातृरपोऽगमउपशाम्यंन्नतत्तेअग्नेप्रमृष्यतेनिवर्तनंदूरेयत्सन्निहभवसिजायमानः । लोधंनयन्तिपशुमन्यमानाः । लुब्धमृषिंनयन्तिपशुंमन्यमानाः । शीरंपावकशोचिषं । पावकदीप्तिं । अनुशायिनमितिवाशिनमितिवा ॥ १४ ॥ कनीनकेव विद्रधेनवेद्रुपदेऽअर्भके । बभ्रूयामेषुशोभेते । कनीनकेकन्यकेकन्याकमनीयाभवतिक्केयंनेतव्येतिवाकमनेनानीयतइतिवाकनतेर्वास्यात्कान्तिकर्मणःकन्ययोरधिष्ठानप्रवचनानिसप्तम्याएकवचनानीतिशाकपूणिर्विद्धयोर्दारुपाद्योर्दारु दृणातेर्वाद्रूणातेर्वातस्मादेवद्रुनवेनवजातेअर्भकेअवृद्धेतेयथातदधिष्ठानेषुशोभेतेएवंबभ्रूयामेषुशोभेतेबभ्र्वोरश्वयोः संस्तवइदंचमेऽदादिदंचमेऽदादित्यृषिःप्रसंख्यायाह । सुवास्त्वाअधितुग्वनि । सुवास्तुर्नदीतुग्वतीर्थंभवतितूर्णमेतदा यन्ति । कुविन्नंसंतेमरुतःपुनर्नः । पुनर्नोनमंतेमरुतोनसंतइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः । येतेमदाआहनसोविहायसस्तेभिरिंद्रंचोदयदातवेमघं । येतेमदाआहननवंतोवचनवंतस्तैरिंद्रंचोदयदानायमघं ॥ १५ ॥ उपोअदर्शिशुंध्युवोन

वक्षोनोधाइवाविरकृतप्रियाणि । अग्नसन्नसंसतोबोधयंतीशश्वत्तमागात्पुनरेयुषीणां । उपादर्शिशुन्ध्युर्वःशुन्ध्युरा
दित्योभवतिशोधनात्तस्यैववक्षोभासोध्यूढमिदमपीतरद्वक्षएतस्मादेवाध्यूढंकायेशकुनिरपिशुंध्युरुच्यतेशोधनादेवोद
कचरोभवत्यापोऽपिशुंध्यवउच्यंतेशोधनादेवनोधाऋषिर्भवतिनवनंदधातिसयथास्तुत्याकामानाविष्कुरुतएवमुषारू
पाण्याविष्कुरुतेऽझसदझान्नंभवत्यझसादिनीतिवान्नसानिनीतिवा । ससतोबोधयंतीशश्वत्तमागात्पुनरेयुषीणां ।
स्वपतोबोधयंतीशाश्वतिकतमागात्पुनरागामिनीनां । तेवाशीमंतइष्मिणः । ईषणिनइतिवैषणिनइतिवार्षणिनइति
वावाशीतिवाङ्नामवाश्यतइतिसत्याः । शंसावाध्वर्योप्रतिमेगृणीहींद्रायवाहःकृणवावजुष्टं । अभिवहनस्तुतिमधि
षवणप्रवादांस्तुतिमन्यंतऐंद्रीत्वेवशस्यतेपरितक्म्येत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः ॥ १६ ॥ सुवितेसुइतेसूतेसुगतेप्रजाया
मितिवा । सुवितेमाधाइत्यपिनिगमोभवतिदयतिरनेककर्मा । नवेनपूर्वंदयमानाःस्यामेत्युपदयाकर्मा । यएकइद्वि
दयतेवस्विंतिदानकर्मावाविभागकर्मावा । दुर्वर्तुर्भीमोदयतेवनानीतिदहतिकर्मादुर्वर्तुर्दुर्वारः । विदद्वसुर्दयमानो
विशत्रूनितिहिंसाकर्मा । इमेसुताइंदवःप्रातरित्वनासजोषसापिबतमश्विनातान् । अयंहिवामूतयेवंदनायमांवायसो
दोषादयमानोअबूबुधत् । दयमानइति । नूचिदितिनिपातःपुराणनवयोर्नूचेतिच । अद्याचिन्नूचित्तदपोनदीनां ।
अद्यचपुराचतदेवकर्मनदीनां । नूचपुराचसदनंरयीणां । अद्यचपुराचसदनंरयीणांरयिरितिधननामरातेर्दानकर्मणः

॥ १७ ॥ विद्यामतस्यंतेवयमकूपारस्यदावने । विद्यामतस्यतेवयमकुपरणस्यदानस्यादित्योऽप्यकूपारउच्यतेऽकूपा
रोभवतिदूरपारःसमुद्रोऽप्यकूपारउच्यतेऽकूपारोभवतिमहापारःकच्छपोऽप्यकूपारउच्यतेऽकूपारोनकूपमृच्छतीति
कच्छपःकच्छंपातिकच्छेनपातीतिवाकच्छेनपिबतीतिवाकच्छःखच्छःखच्छदोऽयमपीतरोनदीकच्छएतस्मादेवकमुद
कंतेनछाद्यते । शिशीतेशृंगेरक्षसेविनिक्षे । निश्यतिशृंगेरक्षसोविनिक्षणन्नायंरक्षोरक्षितव्यमस्माद्रहसिक्षणोतीतिवा
रात्रौनक्षतइतिवा । अग्निःसुतुकःसुतुकेभिरश्वैः । सुतुकनःसुतुकनैरितिवासुप्रजाःसुप्रजोभिरितिवा । सुप्रायणाअ
स्मिन्यज्ञेविश्रयंतां । सुप्रगमनाः ॥ १८ ॥ देवानोयथासदमिद्वृधेअसन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे । देवानोयथास
दावर्धनायस्युरप्रायुवोऽप्रमाद्यंतोरक्षितारश्चाहन्यहनिच्यवनऋषिर्भवतिच्यावयितास्तोमानांच्यवानमित्यप्यस्यनिग
माभवंति । युवंच्यवानंसनयंयथारथंपुनर्युवानंचरथायतक्षथुः । युवांच्यवनंसनयंपुराणंयथारथंपुनर्युवानंचरणाय
ततक्षथुर्युवाप्रयौतिकर्माणितक्षतिःकरोतिकर्मारजोरजतेर्ज्योतीरजउच्यतउदकंरजउच्यतेलोकारजांस्युच्यंतेऽसृगह
नीरजसीउच्येते । रजांसिचित्राविचरंतितन्यवइत्यपिनिगमोभवतिहरोहरतेर्ज्योतिर्हरउच्यतउदकंहरउच्यतेलोकाह
रांस्युच्यंतेऽसृगहनीहरसीउच्येते । प्रत्यग्नेहरसाहरःशृणीहीत्यपिनिगमोभवति । जुहुरेविचितयंतः । जुह्विरेविचेत
यमानाव्यंतइत्येषोऽनेककर्मापदंदेवस्यनमसाव्यंतइतिपश्यतिकर्मावीहिशूरपुरोळाशमितिखादतिकर्मा । वीतंपातंप

यंसउस्रियायाः । अश्नीतंपिबतंपयसउस्त्रियायाउस्त्रियेतिगोनामोस्राविणोऽस्यांभोगाउस्रेतिच । त्वामिंद्रमतिभिःसुते
सुनीथासौवसूयवः । गोभिःक्राणाअंनूषतगोभिःकुर्वाणाअंस्तोषत । आतूषिंचहरिंमींद्रोरुपस्थेवाशींभिस्तक्षताश्मन्म
यींभिः । आसिंचहरिंद्रोरुपस्थेद्रुममयस्यहरिःसोमोहरितवर्णोऽयमपीतरोहरिरेतस्मादेव । वाशींभिस्तक्षताश्मन्मयीं
भिः । वाशीभिरश्ममयीभिरितिवावाग्भिरितिवा । सशर्धदर्योविषुणस्यजंतोर्माशिश्नदेवाअपिगुर्ऋतंनः । सउत्सह
तांयोविषुणस्यजंतोर्विषमस्यमाशिश्नदेवाअब्रह्मचर्याःशिश्नंश्नथतेः । अपिगुर्ऋतंनः । सत्यंवायज्ञंवा ॥ १९ ॥ आ
घातागच्छानुत्तरायुगानियत्रजामयःकृणवन्नजामि । उपबर्बृहिवृषभायबाहुमन्यमिच्छस्वसुभगेपतिंमत् । आगमि
ष्यन्तितान्युत्तराणियुगानियत्रजामयःकृणवंत्यजामिकर्माणिजाम्यतिरेकनामबालिशस्यवासमानजातीयस्यवोपजन
उपधेहिवृषभायबाहुमन्यमिच्छस्वसुभगेपतिंमदितिव्याख्यातं ॥ २० ॥ द्यौर्मेपिताजनितानाभिरत्रबंधुर्मेमातापृ
थिवीमहीयं । उत्तानयोश्चम्वोर्योनिरंतरत्रापितादुहितुर्गर्भमाधात् । द्यौर्मेपितापातावापालयितावाजनयितानाभिरत्रबंधुर्मेमातापृथिवीमहतीयंबंधुःसंबंधनान्नाभिःसन्नहनान्नाभ्यासन्नद्धागर्भाजायन्तइत्याहुरेतस्मादेवज्ञातीन्त्स
नाभयइत्याचक्षतेसबंधवइतिचज्ञातिःसंज्ञानात् । उत्तानयोश्चम्वोर्योनिरंतः । उत्तानउत्ततानऊर्ध्वतानोवातत्र
पितादुहितुर्गर्भंदधातिपर्जन्यःपृथिव्याःशंयुःसुखयुः । अथानःशंयोररपोदधात । रपोरिप्रमितिपापनामनीभवतःश

मनंचरोगाणांयावनंचभयानामथापिशंयुर्बार्हस्पत्यउच्यते । तच्छंयोरावृणीमहेगातुंयज्ञायगातुंयज्ञपतयइत्यपिनिग
मोभवतिगमनंयज्ञायगमनंयज्ञपतये ॥ २१ ॥ अदितिरदीनादेवमाता ॥ २२ ॥ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदिति
र्मातासपितासपुत्रः । विश्वेदेवाअदितिःपंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वं । इत्यदितेर्विभूतिमाचष्टएनान्यदीना
नीतिवा । यमेरिरेभृगवः । एरिरइतीर्तिरुपसृष्टोऽभ्यस्तः ॥ २३ ॥ उतस्मैनंवस्त्रमथिंनतायुमनुक्रोशंतिक्षितयोभरे
षु । नीचायमानंजसुरिंनश्येनंश्रवश्चाच्छापशुमच्चयूथं । अपिस्मैनंवस्त्रमथिमिववस्त्रमाथिनंवस्त्रंवस्तेस्तायुरितिस्तेननना
मसंस्त्यानमस्मिन्पापकमितिनैरुक्तास्तस्यतेर्वास्यादनुक्रोशन्तिक्षितयःसंग्रामेषुभरइतिसंग्रामनामभरतेर्वाहरतेर्वानी
चायमानंनीचैरयमानंनीचैर्निचितंभवत्युच्चैरुच्चितंभवतिजस्तमिवश्येनंश्येनःसंशनीयंगच्छति । श्रवश्चाच्छापशुमच्च
यूथं । श्रवश्चापिपशुमच्चयूथंप्रशंसांचयूथंचधनंचयूथंचेतिवायूथंयौतेःसमायुतंभवति । इन्धानएनंजरतेस्वाधीः ।
गृणाति । मन्दीमन्दतेःस्तुतिकर्मणः । प्रमंदिनेपितुमदर्चतावचः । प्रार्चतमंदिनेपितुमद्वचोगौर्व्याख्यातः ॥ २४ ॥
अत्राहगोरमन्वतनामत्वष्टुरपीच्यं । इत्थाचंद्रमसोगृहे । अत्रहगोःसममंसतादित्यरश्मयःस्वंनामापीच्यमपगतमपचि
तमपिहितमंतर्हितंवामुत्रचंद्रमसोगृहेगातुर्व्याख्यातोगातुंकृणवन्नुषसोजनायेत्यपिनिगमोभवतिदंसयःकर्माणिदंसयं
त्येनानि । कुत्सायमन्मन्नह्यश्चदंसयइत्यपिनिगमोभवति ॥ सतूतावनैनमश्नोत्यंहतिः । सतुतावनैनमंहतिरश्नोत्यं

हर्तिश्वांहश्वांहुश्चहंतैर्निरूढोपधाद्विपरीतात् । बृहस्पतेचर्यसइत्पियारुं । बृहस्पतेयच्चातयसिदेवपीयुँपीयतिर्हिंसाकर्मा
वियुतेद्यावापृथिव्यौवियवनात् । समान्याविर्युतेदूरेअँते । समानंसंमानमात्रंभवर्तिमात्रामानाद्दूरंव्याख्यार्तमंतोऽ
ततेर्ऋधगिर्तिपृथग्भावस्यप्रवचनंभवंत्यथाप्यृध्नोत्यर्थेंदृश्यते । ऋधंगयाऋधंगुताशंमिष्ठाः । ऋध्नुवन्नयाक्षीर्ऋध्नुवन्नश
मिष्ठाइतिचांस्याइतिचास्येतिचोदात्तंप्रथमादेशेऽनुदात्तमन्वादेशेतीव्रार्थतरमुदात्तमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं । अस्या
ऊषुणउपंसातयेंभुवोऽहेँळमानोररिवाँऽअंजाश्वश्रवस्यतामंजाश्व । अस्यैनःसातयउपभवाहेळमानोंऽक्रुध्यन्नरिवान्नाति
रभ्यस्तौऽजाश्वेतिपूषणमाहांजाश्वाजाअजनांअथानुदात्तं । दीर्घायुंरस्यायःपतिर्जीवांतिशरदःशतं । दीर्घायुरस्यायः
पतिर्जीवतुसशरदःशतँशरच्छ्रृताअस्यामोषधयोभवंर्तिशीर्णाआपइतिवांस्येत्यस्याइत्येतेनव्याख्यातं ॥ २५ ॥ अस्यवा
मस्यंपलितस्यहोतुस्तस्यभ्रातांमध्यमोअस्त्यश्नः । तृतीयोभ्रातांघृतपृष्ठोअस्यात्रांपश्यंविश्पतिंसप्तपुंत्रं । अस्यवामस्यव
ननीयस्यंपलितस्यपालयितुंर्होतुर्ह्वातव्यस्यंतस्यभ्रातामध्यमोऽस्त्यशनोंभ्राताभरतेर्हरतिकर्मणोहरतेभागंभर्तव्यो
भवतीतिवांतृतीयोभ्राताघृतपृष्ठोऽस्यायमंग्निस्तत्रापश्यंसर्वस्यंपातारंवापालयितारंवांविश्पतिंसप्तपुत्रंसप्तमपुत्रंसर्पण
पुत्रमितिवांसप्तसृप्तासंख्यासप्तादित्यरश्मयइतिवदंति ॥ २६ ॥ सप्तयुंजंतिरथमेकंचक्रमेकोअश्वोंवहतिसप्तनांमा ।
त्रिनाभिंचक्रमजरंमनर्वंयत्रेमाविश्वाभुवनाधितस्थुः । सप्तयुंजंतिरथमेकचक्रमेकचारिणंचक्रंचकतेर्वांचरतेर्वांक्रामते

र्वैकोऽश्वोवहतिसप्तनामादित्यःसप्तास्मैरश्मयोरसानभिसंनामयंतिसप्तैनमृषयःस्तुवंतीतिवेंदमपीतरन्नामैतस्मादेवा
भिसंनामात्संवत्सरंप्रधानउत्तरोऽर्धर्चैंस्त्रिनाभिचक्रंत्यृतुःसंवत्सरोंग्रीष्मोवर्षाहेमंतइतिसंवत्सरःसंवसंतेऽस्मिन्भूतानि
ग्रीष्मोग्रस्यंतेऽस्मिन्रसांवर्षावर्षत्यासुपर्जन्योहेमंतोहिमवान्हिमंपुनर्हंतेर्वांहिनोतेर्वाजरमजरणधर्माणमनर्वमप्रत्यृतम
न्यस्मिन्यत्रेमानिसर्वाणिभूतांन्यभिसंतिष्ठंतेतंसंवत्सरंसर्वमात्राभिःस्तौति । पंचारेचक्रेपरिवर्तमानइतिपंचर्तुतयापंच
र्तवःसंवत्सरस्येतिचब्राह्मणंहेमंतशिशिरयोःसमासेनंषळरआहुरर्पितमितिषळृतुतयाराःप्रत्यृतानाभौषट्पुनःसहतेः ।
द्वादंशारंनहितज्जरांय । द्वादशप्रधयश्चक्रमेकमितिमासानांमासामानात्प्रधिःप्रहितोभवति । तस्मिन्त्साकंत्रिशतान
शङ्कवोंऽर्पिताःषष्टिर्नचंलाचलासः । षष्टिश्चहवैत्रीणिचशतानिसंवत्सरस्याहोरात्राइतिचंब्राह्मणंसमासेन । सप्तशता
निविंशतिश्चंतस्थुः । सप्तचवैशतानिविंशतिश्चंसंवत्सरस्याहोरात्राइतिचब्राह्मणंविभागेनविभागेन ॥ २७ ॥ (एकार्थं
कोनुवयःसुपर्णायदिंद्रजुष्टोदमूनांःसंमातपंतीषिरेणमरुत्वाँतितउसक्तुमिवंतत्सूर्यस्येंद्रेणसमीमातासंःकायमानःकनी
नकेवोपोअदर्शिसुवितेविद्यामदेवानंआघाद्यौमेंऽदितिरदितिरुतस्मात्राहास्यवामस्यंसप्तयुंजंतिसप्तविंशतिः) ॥ इति
निरुक्तेपूर्वषट्केचतुर्थोऽध्यायःसमाप्तः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ॐ ॥ सस्निमविंदच्चरणेनदीनां । संस्नातंमेघं । वाहिष्ठोवांहवानांस्तोमोदूतोहुवंनरा । वोळ्हतमोह्वानानांस्तोमोदूतो हुवंनरौनरामनुष्यानृत्यंतिकर्मसुदूतोजवतेर्वाद्रवतेर्वावारयतेर्वा । दूतोदेवानामसिमर्त्यानामित्यपिनिगमोभवतिवाव शानोवष्टेर्वावाश्यतेर्वा । सप्तस्वसॄररुषीर्वावशानइत्यपिनिगमोभवतिवार्यंवृणोतेरथापिवरतमं । तद्वार्यंवृणीमहेवरिं ष्ठंगोपयत्यं । तद्वार्यंवृणीमहेवरिष्ठंगोपायितव्यंगोपायितारोयूयंस्थयुष्मभ्यमितिवांधइत्यन्ननामाध्यानीयंभवति । आमंत्रेभिःसिंचतामद्यमंधः । आसिंचतामत्रैर्मदनीयमंधोऽमत्रंपात्रममाअस्मिन्नदंत्यमापुनरनिर्मितंभवतिपात्रंपाना त्तमोऽप्यंधउच्यतेनास्मिन्ध्यानंभवतिनदर्शनमंधंतमइत्यभिभाषंतेऽयमपीतरोंऽधएतस्मादेव । पश्यदक्षण्वान्नविचेत दंधइत्यपिनिगमोभवति ॥ १ ॥ असश्चंतीभूरिधारेपयस्वती । असज्यमानेइतिवाव्युदस्यंत्याविवितिवाबहुधारेउदक वत्यौवनुष्यतिर्हंतिकर्मानवगतसंस्कारोभवति । वनुयामवनुष्यतइत्यपिनिगमोभवति । दीर्घप्रयज्युमतियोवनुष्यातिव यंजयेमपृतनासुदूढ्यः । दीर्घप्रततयज्ञमभिजिगांसतियोवयंतंजयेमपृतनासुदूढ्यंदुर्धियंपापधियंपापःपातापेयानांपा पत्यमानोऽवाङेवपततीतिवापापत्यतेर्वास्यात्तरुष्यतिरप्येवंकर्मा । इंद्रेणयुजातरुषेमवृत्रमित्यपिनिगमोभवतिभंदना भंदतेःस्तुतिकर्मणः । पुरुप्रियोभंदतेधामभिःकविरित्यपिनिगमोभवति । सभंदनाउदियर्तिप्रजावतीरितिच । अन्ये नमदाहनोयाहितूयं । अन्येनमदहनोगच्छक्षिप्रंमाहंसीवभाषमाणेत्यसभ्यभाषणादाहनाइवभवंत्येतस्मादाहनःस्याद्द

षिर्नदोभवतिनदतेःस्तुतिकर्मणः । नदस्यमारुधतःकामआगन् । नदनस्यमारुधतःकामआगमत्संरुद्धप्रजननस्यब्रह्म चारिणइत्यृषिपुत्र्याविलपितंवेदयंते ॥ २ ॥ नयस्यद्यावापृथिवीनधन्वनांतरिक्षंनाद्रयःसोमोअक्षाः । अश्नोतेरित्ये के । अनूपेगोमान्गोभिरक्षाःसोमोदुग्धाभिरक्षाः । लोपाशःसिंहंप्रत्यंचमत्साः । क्षियतिनिगमःपूर्वःक्षरतिनिगमउत्त रइत्येकेऽनूपेगोमान्गोभिर्यदाक्षियत्यथसोमोदुग्धाभ्यःक्षरतिसर्वेक्षियतिनिगमाइतिशाकपूर्णिःश्वात्रमितिक्षिप्रनामा शुअतनंभवति । सपतत्रीत्वरंस्थाजगद्यच्छ्वात्रमग्निरकृणोज्जातवेदाः । सपतत्रिचेत्वरंस्थावरंजंगमंचयत्तत्क्षिप्रमग्निर करोज्जातवेदाऊतिरवनात् । आत्वारथंयथोतयइत्यपिनिगमोभवतिहासमानेइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः । वम्रकःपड्भिरु पसर्पदिंद्रं । पानैरितिवास्पाशनैरितिवास्पर्शनैरितिवा । ससंनपक्वमविदच्छुचंतं । स्वपनमेतन्माध्यमिकंज्योतिर नित्यदर्शनंतदिवाविदज्जाज्वल्यमानं । द्विताचसत्तास्वधयाचशंभुः । द्वैधंसत्तामध्यमेचस्थानउत्तमेचशंभुःसुखभूः । मृगंनव्रामृगयंते । मृगमिवव्रात्याःप्रैषाः ॥ ३ ॥ वराहोमेघोभवतिवराहारः । विध्यद्वराहंतिरोअद्रिमस्तेत्यपिनिगमो भवत्ययमपीतरोवराहएतस्मादेववरमाहारमाहार्षीरितिचब्राह्मणंवृहतिमूलानिवरंवरंमूलंवृहतीतिवा । वराहमिंद्र एमुषमित्यपिनिगमोभवत्यंगिरसोऽपिवराहाउच्यंते । ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः । अथाप्येतेमाध्यमकादेवगणावराह वउच्यंते । पश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्विधावतोवराहून् । स्वसराण्यहानिभवंतिस्वयंसारीण्यपिवास्वरादित्योभव

तिंसएनानिसारयति। उस्राइवस्वसराणीत्यपिनिगमोभवतिंशर्याअंगुलयोभवंतिंशर्याइषवःशरमर्य्यःशरःशृणातेः। श
र्याभिर्नभरमाणोगभस्त्योरित्यपिनिगमोभर्वत्यर्कोदेवोभवतिंयदेनमर्चंत्यर्कोमंत्रोभवतिंयदनेनार्चंत्यर्कमन्नंभवंत्यर्चति
भूतान्यर्कोवृक्षोभवतिंसवृतःकटुकिम्ना ॥ ४ ॥ गायँतित्वागायत्रिणोऽर्चंत्यर्कमर्किणंः । ब्रह्माणंस्त्वाशतक्रतउद्वंश
मिंवयेमिरे । गायंतित्वागायत्रिणंःप्रार्चंतितेऽर्कमर्किणोंब्राह्मणास्त्वाशतक्रतंउद्येमिरेवंशमिवंवंशोवनशयोभवतिंवन
नाच्छ्रूयतइतिवांपवीरथनेमिर्भवतिंयद्विपुनातिभूमिं। उतपव्यारथानामद्रिंभिंदंत्योजंसा । तंमरुतःक्षुरपविनाव्ययु
रित्यपिनिगमौभवतोंवक्षोव्याख्यातँधन्वांतरिक्षंधन्वंत्यस्मादापंस्तिरोधन्वातिरोचतइत्यपिनिगमोभवतिंसिनमन्नंभव
तिंसिनातिभूतानि । येनस्मासिनंभरथःसखिभ्यइत्यपिनिगमोभवतींत्थामुथेत्येतेनव्याख्यातँसचासहेत्यर्थः । वसुं
भिःसचाभुवां । वसुभिःसहभुवौंचिदितिनिपातोऽनुदात्तःपुरस्तादेवव्याख्यातोंऽथापिपशुनामेहभवंत्युदात्तश्चिदसिं
मनासिचितास्त्वयिभोगांश्चेतयसइतिवा आइत्याकारउपसर्गःपुरस्तादेवव्याख्यातोंऽथाप्यध्यर्थेदृश्यते । अभ्रआँ
अपः। अभ्रे आ अपः। अपोऽभ्रेऽधीतिद्युम्नंद्योततेर्यशोवान्नंवा। अस्मेद्युम्नमधिरत्नंचधेहि। अस्मासुद्युम्नंचरत्नंचधे
हि ॥ ५ ॥ पवित्रंपुनातेंर्मंत्रःपवित्रमुच्यते । येनदेवाःपवित्रेणात्मानंपुनतेसदेत्यपिनिगमोभवतिंरश्मयःपवित्रमुच्यं
ते। गभस्तिपूतोनृभिरद्रिभिःसुतइत्यपिनिगमोभवंत्यापःपवित्रमुच्यंते। शतपवित्राःस्वधयामदंतीर्बहूदकाः। अग्निः

पवित्रमुच्यतेंवायुःपवित्रमुच्यतेंसोमःपवित्रमुच्यतेंसूर्यःपवित्रमुच्यतंइंद्रःपवित्रमुच्यते । अग्निःपवित्रंसमापुनातुंवा
युःसोमःसूर्यइंद्रंःपवित्रंतेमापुनंत्वित्यपिनिगमोभवतिंतोदस्तुद्यतेः ॥ ६ ॥ पुरुत्वांदाश्वान्वौचेऽरिरंग्नेतवंस्विदा।
तोदस्यैवशरणआमहस्यं । बहुदाश्वांस्त्वामेवाभिह्वयांम्यरिरमित्रऋच्छतेंरीश्वरोऽप्यरिरेतस्मादेवंयदन्यदेवत्याअग्ना
वाहुतयोह्रूयंतइंत्येतदृष्ट्वैवमवक्ष्यत्। तोदस्यैवशरणआमहस्यं। तुदस्येवशरणेऽधिमहतंःस्वंचाःसुअंचनः। आजुह्वा
नोघृतपृष्ठःस्वंचाइत्यपिनिगमोभवतिंशिपिविष्टोविष्णुरितिंविष्णोर्द्वेनामनीभवतंःकुत्सितार्थीयंपूर्वंभवतीत्यौपमन्यवः
॥ ७ ॥ किमित्तेंविष्णोपरिचक्ष्यँभूत्प्रयद्ववक्षेशिंपिविष्टोअंस्मि। मावपोंअस्मदपंगूहएतद्यदन्यरूंपःसमिथेबभूथं ।
किंतेविष्णोऽप्रख्यातमेतद्भवंत्यप्रख्यापनीयँयन्नःप्रब्रूषेंशेपइवनिवेंष्टितोऽस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिरपिवाप्रशंसानामैवाभिप्रे
तंस्यांत्किंतेविष्णोप्रख्यातमेतद्भवतिंप्रख्यापनीयंयदुतप्रब्रूषेंशिपिविष्टोऽस्मीतिंप्रतिपन्नरश्मिःशिपयोऽत्ररश्मयउच्यंतें
तैराविष्टोभवति । मावपोंअस्मदपंगूहएतत् । वपंइतिरूपनामंवृणोतीतिसतोंयदन्यरूपःसमिथेसंग्रामेंभवसिसंयतर
श्मिस्तस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ ८ ॥ प्रतत्तेंअद्यशिंपिविष्टनामार्यःशँसामिवयुनांनिविद्वान्। तंत्वांगृणामितवसम
तंव्यान्क्षयँतमस्यरजंसःपराके । तत्तेऽद्यशिपिविष्टनामांर्यःप्रशंसाम्यर्योऽहमस्मीश्वरःस्तोमानांमर्यस्त्वमसीतिवांतंत्वा
स्तौमितवसमतव्यांस्तवसइतिमहतोनामधेयंमुदितोभवतिंनिवसंतमस्यरजसःपराकेंपराक्रांते। आघृणिरागतहृणिः। आ

घृणेसंसंचावहै। आगतहृणेसंसेवावहैपृथुज्रयाःपृथुजवः। पृथुज्रयांअमिनादायुर्दस्योः । प्रामापयदायुर्दस्योः ॥ ९॥
अग्निंनरोदीधितिभिररण्योर्हस्तंच्युतीजनयंतप्रशस्तं । दूरेदृशंगृहपतिमथर्युं । दीधितयोंऽगुलयोभवंतिधीयंतेकर्मस्वर
णीप्रत्यृतएनेअग्निःसमरणाज्जायतइतिवाहस्तच्युतीहस्तप्रच्युत्यांजनयंतप्रशस्तंदूरेदर्शनंगृहपतिमतनवंतं ॥ १० ॥
एकयाप्रतिधापिबत्साकंसरांसित्रिंशतं । इंद्रःसोमस्यकाणुका । एकेनप्रतिधानेनापिबत्साकंसहेत्यर्थइंद्रःसोमस्यकाणु
कांकांतकानीतिवाक्रांतकानीतिवाकृतकानीतिवेंद्रःसोमस्यकांतइतिवाकणेघातइतिवाकणेहतःकांतिहतस्तत्रैतद्याज्ञि
कावेदयंतेत्रिंशदुक्थपात्राणिमाध्यंदिनेसवनएकदेवतानितान्येतस्मिन्कालएकेनप्रतिधानेनपिबंतितान्यत्रसरांस्यु
च्यंतेत्रिंशदपरपक्षस्याहोरात्रांस्त्रिंशत्पूर्वपक्षस्येतिनैरुक्तास्तद्याएताश्चांद्रमस्यआगामिन्यआपोभवंतिरश्मयस्ताअपरप
क्षेपिबंतितथापिनिगमोभवतियमक्षितमक्षितयःपिबंतीतितंपूर्वपक्षआप्याययंतितथापिनिगमोभवतियथादेवाअंशु
माप्याययंतीत्यध्रिगुर्मंत्रोभवतिगव्यधिकृतत्वादपिवाप्रशासनमेवाभिप्रेतंस्यात्तच्छब्दवत्त्वादध्रिगोशमीध्वंसुशमिश
मीध्वंशमीध्वमध्रिगवित्यग्निरप्यध्रिगुरुच्यते । तुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगोशचीवोऽधृतगमनकर्मवन्निंद्रोप्यध्रिगुरुच्यते ।
अध्रिगवओहमिंद्रायेत्यपिनिगमोभवत्यांगूषःस्तोमआघोषः । एनांगूषेणवयमिंद्रवंतः । अनेनस्तोमेनवयमिंद्रवंतः
॥ ११ ॥ आपांतमन्युस्तृपलप्रभर्माधुनिःशिमीवाञ्छरुमाँऋजीषी । सोमोविश्वान्यतसावनानिनार्वागिंद्रंप्रतिमाना

निदेभुः । आपातितमन्युस्तृप्रप्रहारीक्षिप्रप्रहारीसृप्रप्रहारीसोमोवेंद्रोवाधुनिर्धूनोतेःशिमीतिकर्मनामशमयतेर्वाशक्नोते
र्वाऋजीषीसोमोयत्सोमस्यपूयमानस्यातिरिच्यतेतदृजीषमपार्जितंभवतितेनर्जीषीसोमोथाप्यैंद्रोनिगमोभवत्यृजीषीवज्री
तिहर्योरस्यसभागोधानाश्चेतिधानाभ्राष्ट्रेहिताभवंतिफलेहिताभवंतीतिवाबध्नातेहरीधानाउपऋजीषंजिघ्रतामित्य
पिनिगमोभवत्यादिनाभ्यासेनोपहितेनोपधामादत्तेबभस्तिरत्तिकर्मासोमःसर्वाण्यतसानिवनानिनार्वागिंद्रंप्रतिमाना
निदभ्नुवंतियैरेनंप्रतिमिमतेनैनंतानिदभ्नुवंत्यर्वागेवैनमप्राप्यविनश्यंतीतींद्रप्रधानेत्येकेनैघंटुकंसोमकर्मोभयप्रधानेत्य
परंश्मशाश्नुअश्नुतइतिवाश्माश्नुतइतिवा । अवंश्मशारुधद्वाः । अवारुधच्छ्मशावारिति ॥ १२ ॥ उर्वश्यप्सराउर्व
भ्यश्नुतऊरुभ्यामश्नुतउरुर्वावशोऽस्यांअप्सराअप्सारिण्यपिवाप्सइतिरूपनामाप्सातेरप्सानीयंभवत्यादर्शनीयंव्याप
नीयंवास्पष्टंदर्शनायेतिशाकपूणिर्यदप्सइत्यभक्षस्याप्सोनामेतिव्यापिनस्तद्राभवतिरूपवतीतदनयात्तमितिवातदस्यै
दत्तमितिवातस्यादर्शनान्मित्रावरुणयोरेतश्चस्कंदतदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥ १३ ॥ उतासिमैत्रावरुणोवसिष्ठोर्वश्या
ब्रह्मन्मनसोऽधिजातः । द्रप्संस्कन्नंब्रह्मणादैव्येनविश्वेदेवाःपुष्करेत्वाददंत । अप्यसिमैत्रावरुणोवसिष्ठोर्वश्याब्रह्म
न्मनसोऽधिजातोद्रप्संस्कन्नंब्रह्मणादैव्येनद्रप्सःसंभृतप्सानीयोभवतिसर्वेदेवाःपुष्करेत्वाधारयंतपुष्करमंतरिक्षंपो
षतिभूतान्युदकंपुष्करंपूजाकरंपूजयितव्यंवेदमपीतरत्पुष्करमेतस्मादेवपुष्करंवपुष्करंवापुष्पंपुष्पतेर्वयुनंवेतेःकांतिर्वा

प्रज्ञावा ॥ १४ ॥ सइत्तमोऽवयुनंततन्वत्सूर्येणवयुनवच्चकार । सतमोऽप्रज्ञानंततन्वंत्सतंसूर्येणप्रज्ञानवच्चकारंवाज
पस्त्यंवाजपतनं । सनेमवाजपस्त्यमित्यपिनिगमोभवतिंवाजगन्ध्यंगध्यत्युत्तरपदं । अश्यामवाजगंध्यमित्यपिनिग
मोभवतिंगध्यंगृह्णातेः । ऋज्राावाजंनगध्यंयुयूषन्नित्यपिनिगमोभवतिंगध्यतिर्मिश्रीभावकर्मा । आगधितापरिगधि
तेत्यपिनिगमोभवतिंकौरयाणःकृतयानः । पाकस्थामाकौरयाणइत्यपिनिगमोभवतिंतौरयाणस्तूर्णयानः । सतौ
रयाणउर्पयाहियज्ञं । मरुद्भिरिंद्रसखिभिःसजोषाइत्यपिनिगमोभवत्यंह्रयाणोह्रीतयानः । अनुष्टुयाकृणुह्यह्रयाणेत्य
पिनिगमोभवतिंहरयाणोहरमाणयानः । रजतंहरयाणइत्यपिनिगमोभवति । यआरितःकर्मणिकर्मणिस्थिरः ।
प्रत्यृतःस्तोमान्व्रंदीव्रंदतेर्मृदूभावकर्मणः ॥ १५ ॥ नियद्वृणक्षिश्वसनस्यमूर्धनिशुष्णस्यचिद्व्रंदिनोरोरुवद्वना । निवृ
णक्षियच्छ्वसनस्यमूर्धानिंशब्दकारिणःशुष्णस्यादित्यस्यचशोषयितूरोरूयमाणोवनानीतिवावधेनेतिवा । अव्रदंतवीळि
तेत्यपिनिगमोभवतिंवीळयतिश्चव्रीडयतिश्चसंस्तंभकर्माणौपूर्वेणसंप्रयुज्येतेनिषपीस्त्रीकामोभवतिविनिर्गतपसाःपसः
सपतेःस्पृशतिकर्मणः । मानोमघेवनिष्षपीपरादाः । सयथाधनानिविनाशयतिमानस्त्वंतथापरादास्तूर्णाशमुदकंभ
वतिंतूर्णमश्नुते । तूर्णाशंनगिरेरधीत्यपिनिगमोभवतिक्षुंपमहिच्छत्रकंभवतियत्क्षुभ्यते ॥ १६ ॥ कुदामर्तमराधसंप
दाक्षुंपमिवस्फुरत् । कुदानःशुश्रवद्गिरइंद्रोअंग । कदामर्तमनाराधयंतंपादेनक्षुंपमिवावस्फुरिष्यतिकदानःश्रोष्य

तिचगिरइंद्रोअंगांतेतिक्षिप्रनामांचितमेवांकितंभवतिंनिचुंपुणःसोमोनिचांतपृणोनिचमनेनप्रीणाति ॥ १७ ॥ पत्नी
वंतःसुताइमउशंतोयंतिवीतयें । अपांजग्मिर्निचुंपुणः । पत्नीवंतःसुताइमेऽद्भिःसोमाःकामयमानायंतिवीतयेपाना
यापांगंतानिचुंपुर्णःसमुद्रोऽपिनिचुंपुणउच्यतेनिचमनेनपूर्यतेऽवभृथोऽपिनिचुंपुणउच्यतेनीचैरस्मिन्क्कणंतिनीचैर्दध
तीतिवा । अवभृथनिचुंपुणइत्यपिनिगमोभवतिंनिचुंपुणनिचुंकुणेतिचपदिगंतुर्भवतियत्पद्यते ॥ १८ ॥ सुगुरसत्सुहि
रण्यःस्वश्वोबृहदस्मैवयइंद्रोदधाति । यस्त्वायंतंवसुनाप्रातरित्वोमुक्षीजयेवपदिमुत्सिनाति । सुगुर्भवतिसुहिरण्यः
स्वश्वोमहच्चास्मैवयइंद्रोदधातिंयस्त्वायंतमन्नेनप्रातरागामिन्नतिथे । मुक्षीजयेवपदिमुत्सिनाति । कुमारोमुक्षीजामो
चनाच्चंसयनाच्चततनाच्चपादुःपद्यतेः । आविःस्वःकृणुतेगूहतेबुसंसपादुरस्यनिर्णिजोनमुच्यते । आविःकुरुतेभास
मादित्योगूहतेबुसंबुसमित्युदकनामब्रवीतेःशब्दकर्मणोभ्रंशतेर्वायद्वर्षन्पातयत्युदकंरश्मिभिस्तत्प्रत्यादत्ते ॥ १९ ॥
वृकश्चंद्रमाभवतिंविवृतज्योतिष्कोवाविकृतज्योतिष्कोवाविक्रांतज्योतिष्कोवा ॥ २० ॥ अरुणोमासकृद्वृकःपथायंतं
ददर्शहि । उज्जिहीतेनिचाय्यातष्टेवपृष्ट्यामयीवित्तंमेअस्यरोदसी । अरुणआरोचनोमासकृन्मासानांचार्धमासानां
चकर्ताभवतिंचंद्रमावृकःपथायंतंददर्शनक्षत्रगणमभिजिहीतेनिचाय्ययेनयेनयोक्ष्यमाणोभवतिंचंद्रमास्तक्ष्णुवन्निवपृ
ष्टरोगीजानीतंमेऽस्यद्यावापृथिव्याविंत्यादित्योऽपिवृकउच्यतेयदावृंक्ते । अजोह्वीदश्विनावर्तिकावामास्नोयत्सीम

मुंचतंवृकंस्य । आह्वयदुषाअश्विनावादित्येनाभिग्रस्तांतामश्विनौप्रमुमुचतुरित्याख्यानंश्वापिवृकउच्यतेविकर्तनात् ।
वृकंश्चिदस्यवारणउरामथिंः । उरणमथिः । उरणऊर्णावान्भवंत्यूर्णापुनर्वृणोतेरूर्णोतेर्वावृद्धवाशिन्यपिवृक्युच्यते
शतंमेषान्वृक्येचक्षदानंमृज्राश्वंतंपितांधंचकारेत्यपिनिगमोभवतिजोषवाकमित्यविज्ञातनामधेयंजोषयितव्यंभवति
॥ २१ ॥ यईंद्राग्नीसुतेषुवांस्तवत्तेष्वृतावृधा । जोषवाकंवदंतःपज्रहोषिणानदेवाभसथश्चन । यइंद्राग्नीसुतेषुवांसोमे
षुस्तौतितस्याश्नीथोऽथयोऽयंजोषवाकंवदतिविजंजपंःप्रार्जितहोषिणौनदेवौतस्याश्नीथंःकृत्तिःकृंततेर्यशोवान्नंवा । म
हीवकृत्तिंःशरणातंइंद्र । सुमहत्तइन्द्रशरणमंतरिक्षेकृत्तिरिवेतीयमपीतरांकृत्तिरेतस्मादेवंसूत्रमय्युपमार्थेवा । कृत्तिं
वसानआचरंपिनाकंबिभ्रदागहीत्यपिनिगमोभवतिंश्वघ्नीकितवोभवतिंस्वंहंतिस्वंपुनराश्रितंभवति । कृतंनश्वघ्नीवि
चिंनोतिदेवंने । कृतमिवश्वघ्नीविचिनोतिदेवनेंकितवःकिंतवास्तीतिशब्दानुकृतिंःकृतवान्वाशीनांमर्कःसममितिपरि
ग्रहार्थीयंसर्वनामानुदात्तं ॥ २२ ॥ मानंःसमस्यदूढ्यंःपरिंद्वेषसोअंहतिः । ऊर्मिर्ननावमावंधीत् । मानःसर्वस्यदुर्धि
यःपापधियंःसर्वतोद्वेषसोंऽहतिंरूर्मिरिवनावमावधींदूर्मिरूर्णोतेंर्नौःप्रणोत्तव्याभवतिंनमतेर्वातत्कथमनुदात्तप्रकृति
नामस्यांदृष्टव्ययंतुभवत्युंतोसमस्मिन्नाशिशीहिनोवसोइतिसप्तम्यांशिशीतिर्दानकर्मा । उरुष्याणोअघायतःसमस्मा
दितिपंचम्यांमुरुष्यतीरक्षाकर्माथापिप्रथमाबहुवचनें नभंतामन्यकेसंमे ॥ २३ ॥ हविषांजारोअपांपिपंर्तिपपुंरिर्नरा ।

पिताकुटंस्यचर्षणिः । हविषापांजरयितांपिपर्तिपपुरिरितिंपृणातिनिगमौवांप्रीणातिनिगमौवांपिताकृतस्यकर्मणश्चा
यितादित्यंःशंबइतिवज्रनामंशमयतेर्वाशातयतेर्वा । उग्रोयःशंबःपुरुहूततेनेत्यपिनिगमोभवतिंकेपयःकपूयाभवंतिकपू
यमितिपुनातिकर्मंकुत्सितंदुष्पूयंभवति ॥ २४ ॥ पृथक्प्रायंन्प्रथमादेवहूंतयोऽकृंण्वतश्रवस्यांनिदुष्टरां । नयेशेकुर्यज्ञि
यांनावंमारुहंमीमैंवतेन्यंविशंतकेपंयः । पृथक्प्रायन्पृथक्प्रथतैंःप्रथमादेवहूतयोंयेदेवानाह्वयंतांकुर्वंतःश्रवणीयानिय
शांसिंदुरनुकराण्यन्यैर्येऽशक्नुवंन्यज्ञियांनावमारोढुंमथयेनाशक्नुवन्यज्ञियांनावमारोढुंमीमैंवतेन्यविशंतैंहैवतेन्यविशं
तंऋणेहैवतेन्यविशंतास्मिन्नेवलोकइतिंवेर्मंइतिबाहुनामंसमीरिततरोभवति । एताविश्वासवंनातूतुमाकृंषेस्वयंसूंनोस
हसोयानिंदधिषे । एतानिसर्वाणिस्थानानिंतूर्णमुपाकुरुषैस्वयंबलस्यपुत्रयानिधत्स्वांसत्रमंहसस्त्राणंधनुर्वाकवचंवांक
वचंकुअंचितंभवतिंकांचितंभवतिकायेंऽचितंभवतीतिवा ॥ २५ ॥ प्रीणीताश्वांन्हितंजंयाथस्वस्तिवाहंरथमित्कृणु
ध्वं । द्रोणांहावमवतमश्मंचक्रमंसंत्रकोशंसिंचतानृपाणं । प्रीणीताश्वान्त्सुहितंजयथंजयनंवोहितमस्तुंस्वस्तिवाहनंर
थंकुरुध्वंद्रोणाहावंद्रोणंद्रुममयंभवंत्याहावआह्वानांदावहआवहनांदवतोऽवातितोमहान्भवंत्यश्मचक्रमशनचक्रंमस
नचक्रमितिवांसत्रकोशमंसत्राणिवंःकोशस्थामीयानिसंतुंकोशःकुष्णातेर्विकुषितोभवंत्ययमपीतरःकोशएतस्मादेवंसंच
यआचितमात्रोमहान्भवतिंसिंचतनृपाणंनरपाणंकूपकर्मणासंग्राममुपमिमीतेंकाकुदंताल्वित्याचक्षतेंजिह्वाकोकुवासा

स्निन्धीयतेंजिह्वाकोकुवाकोकूयमानांवर्णान्नुदतीतिवांकोकूयतेर्वास्याच्छब्दकर्मणोंजिह्वाजोहुवांतालुतरतेस्तीर्णतमंमं
गंलततेर्वास्याद्विपरीतांद्यथातलल्लतेत्यविपर्ययः ॥ २६ ॥ सुदेवोअंसिवरुणयस्यंतेसप्तसिन्धंवः । अनुक्षरंतिकाकुदं
सूर्म्यंसुषिरामिंव । सुदेवस्त्वंकल्याणदेवंःकमनीयदेवोवाभवसिवरुणंयस्यतेसप्तसिंधवंःस्त्रिंधुःस्रवणांद्यस्यतेसप्तस्रोतां
सिंतानितेकाकुदमनुक्षरंतिंसूर्मिंकल्याणोर्मिंस्रोतःसुषिरमनुयथाबीरिटंतैटीकिरंतरिक्षंमेवमाहपूर्ववयतेरुत्तरमिरतेर्व
यांसीरंत्यस्मिन्भांसिवांतदेतस्यामृच्युदाहरंत्यपिनिगमोभवति ॥ २७ ॥ प्रवांवृजेसुप्रयाबर्हिरेंषामाविश्पतींवबीरिं
टइयाते । विशामक्तोरुषसंःपूर्वहूंतौवायुःपूषास्वस्तयेंनियुत्वांन् । प्रवृज्यतेंसुप्रायणंबर्हिरेंषामेयातेंसर्वस्यपातारौवा
पालयितारौवांबीरिटमंतरिक्षंभियोवाभासोवांततिरपिवोपमार्थेस्यांत्सर्वपतीइवराजानौंबीरिटेंगणेमनुष्याणांरात्र्या
विवासेपूर्वस्यामभिहूतौंवायुश्चनियुत्वान्पूषाचंस्वस्त्ययनायंनियुत्वान्नियुतोऽस्याश्वांनियुतोनियमनाद्वानियोजनाद्वां
ऽच्छाभेराप्तुमितिशाकपूर्णिःपरींसीमितिव्याख्यातांएनमेनामस्यांअस्येत्येतेनव्याख्यातंसृणिरंकुशोभवतिंसरणादंकु
शोंऽचतेंराकुचितोभवतीतिवांनेदीयइत्सृण्यःपक्कमेयादित्यपिनिगमोभवंत्यंतिकतममंकुशादायांत्पक्कमौषधमागच्छ
त्वित्यागच्छत्विति ॥ २८ ॥ (सस्निमसश्चंतीनयस्यवराहोंगायंतित्वापवित्रंपुरुत्वाकिमित्तेप्रतत्तेंऽग्निंनरएकया

पांतमन्युंरुर्वश्यप्सराउतासिंसइन्नियत्कदामर्तंपत्नीवंतंःसुगुरसद्धकश्चंद्रमांअरुणोमायइंद्राग्नीमानःसमस्यहविषाजारंः
पृथक्प्रायन्प्रीणीताश्वान्संदेवःप्रवावृजेऽष्टाविंशतिः) ॥ इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥

ॐ ॥ त्वमंग्नेद्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परिं । त्वंवनेंभ्यस्त्वमोषंधीभ्यस्त्वंनृणांनृंपतेजायसेशुचिंः ।
त्वमग्नेद्युभिरहोभिस्त्वमाशुशुक्षणिराशुइतिचशुइतिचंक्षिप्रनामनीभवतंःक्षणिरुत्तरःक्षणोतेंराशुशुचाक्षणोतीतिवांस
नोतीतिवांशुक्शोचतेःपंचम्यर्थेवाप्रथमांतथाहिवाक्यसंयोगंआइत्याकारउपसर्गःपुरस्ताच्चिकीर्षितजउत्तरंआशुशो
चयिषुरितिंशुचिःशोचतेर्ज्वलतिकर्मणोंऽयमपीतरःशुचिरेतस्मादेवंनिष्षिक्तमस्मात्पापकमितिनैरुक्ताः । इंद्रआशां
भ्यस्परिसर्वाभ्योअभंयंकरत् । आशादिशोभवंत्यासदनांदाशाउपदिशोभवंत्यभ्यशनांत्काशिर्मुष्टिःप्रकाशनांन्मुष्टि
र्मोचनाद्वामोषणाद्वामोहनाद्वा । इमेचिदिंद्ररोदंसीअपारेयत्संगृभ्णामंघवन्काशिरित्तें । इमेचिदिंद्ररोदसीरोधसीं
द्यावापृथिव्यौविरोधनांद्रोधःकूलंनिरुणद्धिस्रोतःकूलंरुजतोंर्विपरीताल्लोष्टोऽविपर्ययेणांपारेदूरपारेंयत्संगृभ्णासिमघ
वन्काशिस्तेमहान् । अहस्तमिंद्रसंपिंणक्कुणांरुं । अहस्तमिंद्रकृत्वासंपिंढिपरिक्कणनंमेघं ॥ १ ॥ अलातृणोवलइंद्रव्र
जोगोःपुराहंतोर्भयंमानोव्यांर । सुगान्पथोअंकृणोन्निरजेगाःप्रावन्वाणीःपुरुहूतंधमंतीः । अलातृणोऽलमातर्दनों
मेघोवलोवृणोतेंर्व्रजोव्रजत्यंतरिक्षेंगोरेतस्यामाध्यमिकायावाचंःपुराहननाद्भयंमानोव्यांर । सुगान्पथोअंकृणोन्निरजे

गाः । सुगमनान्पथोऽकरोन्निर्गमनायगवां । प्रावन्वाणीः पुरुहूतंधमंतीः । आपोवावहनाद्वाचोवावदनाद्बहुभिराहूत
मुदकंभवतिधमतिर्गतिकर्मा ॥ २ ॥ उद्वृहरक्षःसहमूलमिंद्रवृश्चामध्यंप्रत्यग्रंशृणीहि । आकीवतःसललूकंचकर्थब्रह्मद्वि
षेतपुंषिंहेतिमस्य । उद्धररक्षःसहमूलमिंद्रमूलंमोचनाद्वामोषणाद्वामोहनाद्वावृश्चमध्यंप्रतिशृणीह्यग्रमग्रमागतंभवत्या
कियतोदेशात्सललूकंसलुब्धंभवतिपापकमितिनैरुक्ताःसररूकंवास्यात्सर्तेरभ्यस्तात्तपुषिस्तपतेर्हेतिर्हंतेः । त्यंचिदित्था
कत्पयंशयानं । सुखपयसंसुखमस्यपयः । विस्रुहआपोभवंतिविस्रवणात् । वयाइवरुरुहुःसप्तविस्रुहइत्यपिनिगमो
भवतिवीरुधओषधयोभवंतिविरोहणात् । वीरुधःपारयिष्णवइत्यपिनिगमोभवतिनक्षद्दाभमश्नुवानदाभमभ्यशने
नदभ्नोतीति । नक्षद्दाभंततुरिंपर्वतेष्ठामित्यपिनिगमोभवत्यस्कृधोयुरकृध्वायुःकृध्वितिह्रस्वनामनिकृत्तंभवति । यो
अस्कृधोयुरजरःस्वर्वानित्यपिनिगमोभवतिनिशृंभानिश्रथ्यहारिणः ॥ ३ ॥ आजासःपूषणंरथेनिशृंभास्तेजनश्रियं ।
देवंवहंतुबिभ्रतः । आवहंत्वजाःपूषणंरथेनिःश्रथ्याहारिणस्तेजनश्रियंजातश्रियंबृबदुक्थोमहदुक्थोवक्तव्यमस्माउक्थ
मितिबृबदुक्थोवा । बृबदुक्थंहवामहइत्यपिनिगमोभवत्यृदूदरःसोमोमृदूदरोमृदुरुदरेष्वितिवा । ऋदूदरेणसख्या
सचेयेत्यपिनिगमोभवत्यृदूपेइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामःपुलुकामःपुरुकामः । पुलुकामोहिमर्त्यइत्यपिनिगमोभवत्यसि
न्वतीअसंखादंत्यौ । असिन्वतीबप्सतीभूर्यत्तइत्यपिनिगमोभवतिकपनाःकंपनाःक्रिमयोभवंति । मोषथावृक्षंकपने

ववेधसइत्यपिनिगमोभवतिभाऋजीकःप्रसिद्धभाः । धूमकेतुःसमिधाभाऋजीकइत्यपिनिगमोभवतिरुजानानद्योभवं
तिरुंजंतिकूलानि । संरुजानाःपिपिषइंद्रशत्रुरित्यपिनिगमोभवतिजूर्णिर्जवतेर्वाद्रवतेर्वादूनोतेर्वा । क्षिप्ताजूर्णिर्नव
क्षतीत्यपिनिगमोभवति । परिंघ्रंसमोमनावांवयोऽगात् । पर्यगाद्घ्रंसंमहरवनायान्नं ॥ ४ ॥ उपलप्रक्षिण्युपले
षुप्रक्षिणात्युपलप्रक्षेपिणीवेंद्रऋषीन्पप्रच्छदुर्भिक्षेकेनजीवतीतितेषामेकःप्रत्युवाचशकटःशाकिनीगावोजालमस्यंदनंव
नंमुदधिःपर्वतोराजादुर्भिक्षेनववृत्तयइतिसानिगदव्याख्याता ॥ ५ ॥ कारुरहंततोभिषगुपलप्रक्षिणीनना । नाना
धियोवसूयवोऽनुगाइवतस्थिमेंद्रायेंदोपरिस्रव । कारुरहमस्मिकर्तास्तोमानांततोभिषक्तइतिसंताननामपितुर्वापु
त्रस्यवोपलप्रक्षिणीसक्तुकारिकाननानमतेर्मातावादुहितावानानाधियोनानाकर्माणोवसूयवोवसुकामाअन्वास्थिता
स्मोगावइवलोकमिंद्रायेंदोपरिस्रवेत्यध्येषणा । आसीनऊर्ध्वामुपसिक्षिणात्युपस्थेप्रकलविद्वणिग्भवतिकलाश्चवे
दप्रकलाश्च । दुर्मित्रासःप्रकलविन्मिमानाइत्यपिनिगमोभवत्यभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजति । सिषक्तिपूषाअभ्यर्धयज्वे
त्यपिनिगमोभवतीक्षईशिषे । ईक्षेहिवस्वउभयस्यराजन्नित्यपिनिगमोभवतिक्षोणस्यक्षयणस्य । महःक्षोणस्याश्वि
नाकण्वायेत्यपिनिगमोभवति ॥ ६ ॥ अस्मेतेबन्धुः । वयमित्यर्थः । अस्मेयातंनासत्यासजोषाः । अस्मानित्यर्थः ।
अस्मेसमानेभिर्वृषभपौंस्येभिः । अस्माभिरित्यर्थः । अस्मेप्रयंधिमघवन्नृजीषिन् । अस्मभ्यमित्यर्थः । अस्मेआराच्चि

द्वेषः सनुतर्युयोतु । अस्मदित्यर्थः । ऊर्वईवपप्रथेकामोअस्मे । अस्माकमित्यर्थः । अस्मेधत्तवसवोवसूनि । अस्मास्वि
त्यर्थः । पाथोऽतरिक्षंपथाव्याख्यातं । श्येनोनदीयन्नन्वेतिपाथइत्यपिनिगमोभवत्युदकमपिपाथउच्यतेपानात् ।
आचष्टआसांपाथोनदीनामित्यपिनिगमोभवत्यन्नमपिपाथउच्यतेपानादेव । देवानांपाथउपवक्षिविद्वानित्यपिनिग
मोभवतिसवीमनिप्रसवे । देवस्यवयंसवितुःसवीमनीत्यपिनिगमोभवतिसप्रथाःसर्वतःपृथुः । त्वमग्नेसप्रथाअसीत्य
पिनिगमोभवतिविदथानिवेदनानि । विदथानिप्रचोदयन्नित्यपिनिगमोभवति ॥ ७ ॥ श्रायंतइवसूर्यंविश्वेदिंद्रस्यभ
क्षत । वसूनिजातेजनमानओजसाप्रतिभागंनदीधिम । समाश्रिताःसूर्यमुपतिष्ठंतेऽपिवोपमार्थेस्यात्सूर्यमिवेंद्रमुपति
ष्ठंतइतिसर्वाणींद्रस्यधनानिविभक्ष्यमाणाःसयथाधनानिविभजतिजातेचजनिष्यमाणेचतंवयंभागमनुध्यायामौजसा
बलेनौजओजतेर्वोब्जतेर्वाशीराःश्रयणाद्वाश्रपणाद्वाथेयमितराशीराशास्तेः । इंद्रायगावआशिरमित्यपिनिगमोभवति
सामेसत्याशीर्देवेष्वितिच । यदातेमर्तोअनुभोगमानळादिद्ग्रसिष्ठओषधीरजीगः । यदातेमर्तोभोगमन्वापदथग्रसि
तृतमओषधीरगारीर्जिगर्तिर्गिरतिकर्मावागृणातिकर्मावागृह्णातिकर्मावा । मूराअमूरनवयंचिकित्वोमहित्वमग्नेत्वम
गवित्से । मूढावयंस्मोऽमूढस्त्वमसिनवयंविद्मोमहत्त्वमग्नेत्वंतुवेत्थशशमानःशंसमानः । योवांयज्ञैःशशमानोहदा
शतीत्यपिनिगमोभवति । देवोदेवाच्याकृपा । देवोदेवान्प्रत्यक्तयाकृपाकृक्कृपतेर्वाकल्पतेर्वा ॥ ८ ॥ अश्रवंहिभूरि

दावत्तरावांविजामातुरुतवाघास्यालात् । अथासोमस्यप्रयंतीयुवभ्यामिंद्राग्नीस्तोमंजनयामिनव्यं । अश्रौषंहिबहुदा
तृतरौवांविजामातुरसुसमाप्ताज्जामातुर्विजामातेतिशश्वद्दाक्षिणाजाःक्रीतापतिमाचक्षतेऽसुसमाप्तइववरोऽभिप्रेतो
जामाताजाअपत्यंतन्निर्मातोतवाघास्यालादपिचस्यालात्स्यालआसन्नःसंयोगेनेतिनैदानाःस्याल्लाजानावपतीतिवाला
जालाजतेःस्यंशूर्पंस्यतेःशूर्पमशनपवनंशृणातेर्वाऽथसोमस्यप्रदानेनयुवाभ्यामिंद्राग्नीस्तोमंजनयामिनव्यं । नवतरमोमा
सइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः ॥ ९ ॥ सोमानंस्वरणंकृणुहिब्रह्मणस्पते । कक्षीवंतंयऔशिजः । सोमानंसोतारंप्रका
शनवन्तंकुरुब्रह्मणस्पतेकक्षीवंतमिवयऔशिजःकक्षीवान्कक्ष्यावानौशिजउशिजःपुत्रउशिग्वष्टेःकान्तिकर्मणोऽपित्व
यंमनुष्यकक्षएवाभिप्रेतःस्यात्तंसोमानंसोतारंमाप्रकाशनवन्तंकुरुब्रह्मणस्पते ॥ १० ॥ इन्द्रासोमासमघशंसमभ्यं
घंतपुर्ययस्तुचरुरग्निवाइव । ब्रह्मद्विषेक्रव्यादेघोरचक्षसेद्वेषोधत्तमनवायंकिमीदिने । इन्द्रासोमावघस्यशंसितारमघं
हन्तेर्निर्ह्रसितोपसर्गआहन्तीतितपुस्तपतेश्चरुर्मृच्चयोभवतिचरतेर्वासमुच्चरन्त्यस्मादापोब्रह्मद्विषेब्राह्मणद्वेष्ट्रेक्रव्यादेक्र
व्यमदतेघोरचक्षसेघोरख्यानायक्रव्यंविकृत्ताज्जायतइतिनैरुक्ताद्वेषोधत्तमनवायमनवयवंयदन्येनव्यवेयुरद्वेषसइति
वाकिमीदिनेकिमिदानीमितिचरतेकिमिदंकिमिदमितिवापिशुनायचरतेपिशुनःपिंशतेर्विपिंशतीति ॥ ११ ॥ कृणु
ष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वींयाहिराजेवामवाइभेन । तृष्वीमनुप्रसितिंद्रूणानोऽस्तासिविध्यरक्षसस्तापिष्ठैः । कुरुष्वपाजः

पाजःपालनात्प्रसितिमिवपृथ्वींप्रसितिःप्रसयनात्तंतुर्वाजालंवायाहिराजेवामात्यवानभ्यमनवान्स्ववान्वेराभृतागणे
नगतभयेनहस्तिनेतिवातृष्व्यानुप्रसित्याद्रूणानस्तृष्वीतिक्षिप्रनामतरतेर्वात्वरतेर्वासितासिविध्यरक्षसस्तपिष्ठैस्तप्ततमै
स्तृप्ततमैःप्रपिष्टतमैरितिवा । यस्तेगर्भममीवादुर्णामायोनिमाशयें । अमीवाभ्यमनेनव्याख्यातोदुर्णामाक्रिमिर्भव
तिपापनामाक्रिमिःक्रव्येमेद्यतिक्रमतेर्वास्यात्सरणकर्मणःक्रामतेर्वा । अतिक्रामन्तोदुरितानिविश्वा । अतिक्रममा
णादुर्गतिगमनानिसर्वाण्यप्वायदेनयाविद्धोऽपवीयतेव्याधिर्वाभयंवा । अप्वेपरेहीत्यपिनिगमोभवत्यमतिरमामयी
मतिरात्ममयी । ऊर्ध्वायस्यामतिर्भाअदिद्युतत्सवीमनीत्यपिनिगमोभवतिश्रुष्टीतिक्षिप्रनामाशुअष्टीति ॥ १२ ॥ ताँ
अध्वरउशतोयक्ष्यग्नेश्रुष्टीभगंनासत्यापुरंधिं । तानध्वरेयज्ञउशतःकामयमानान्यजाग्नेश्रुष्टीभगंनासत्यौचाश्विनौस
त्यावेवनासत्यावित्यौर्णवाभःसत्यस्यप्रणेताराविल्याग्रायणोनासिकाप्रभवौबभूवतुरितिवापुरन्धिर्बहुधीस्तत्कःपुरन्धि
र्भगःपुरस्तात्तस्यान्वादेशइत्येकमिन्द्रइत्यपरंसबहुकर्मतमःपुरांचदारयितृतमोवरुणइत्यपरंतंप्रज्ञयास्तौति । इमामूनु
कवितमस्यमायामित्यपिनिगमोभवतिरुशदितिवर्णनामरोचतेर्ज्वलतिकर्मणः। समिद्धस्यरुशददर्शिपाजइत्यपिनिगमो
भवति ॥ १३ ॥ अस्तिहिवःसजात्यंरिशादसोदेवासोऽअस्त्याप्यं । अस्तिहिवःसमानजातितारेशयदारिणोदेवा
अस्त्याप्यमाप्यमाप्नोतेःसुदत्रःकल्याणदानः । त्वष्टासुदत्रोविदधातुरायइत्यपिनिगमोभवतिसुविदत्रःकल्याणवि
द्यः । आग्नेयाहिसुविदत्रेभिरर्वाङित्यपिनिगमोभवत्यानुषगितिनामानुपूर्वस्यानुषक्तंभवति । स्तृणन्तिबर्हिरा
नुषगित्यपिनिगमोभवतितुर्वणिस्तूर्णवनिः । सतुर्वणिर्महाँअरेणुपौंस्यइत्यपिनिगमोभवतिगिर्वणादेवोभवतिगीर्भि
रेनंवनयन्ति । जुष्टंगिर्वणसेबृहदित्यपिनिगमोभवति ॥ १४ ॥ असूर्तेसूर्तेरजसिनिषत्तेयेभूतानिसमकृण्वन्निमानि ।
असुसमीरिताःसुसमीरितेवातसमीरितामाध्यमकादेवगणायेरसेनपृथिवींतर्पयंतोभूतानिचकुर्वन्तितआयजंतेत्यति
क्रांतंप्रतिवचनं । अम्यक्सातइन्द्रऋष्टिः । अमाक्तेतिवाभ्यक्तेतिवा । यादृश्मिन्धायितमपस्ययाविदत् ।
यादृशेऽधायितमपस्ययाविदत् । उस्रःपितेवंजारयायियज्ञैः । उस्रइवगोपिताजायियज्ञैः ॥ १५ ॥ प्रवो
ऽच्छाजुजुषाणासोअस्थुरभूतविश्वेअग्रियोतवाजाः । प्रास्थुर्वोजोषयमाणाअभवतसर्वेऽग्रगमनेनेतिवाग्रगरणेने
तिवाग्रसंपादिनइतिवापिवाग्रमित्येतदनर्थकमुपबंधमाददीत । अद्धीदिंद्रप्रस्थितेमाहवींषिचनोदधिष्वपचतोत
सोमं । अद्धीन्द्रप्रस्थितानीमानिहवींषिचनोदधिष्वचनइत्यन्ननामपचतिर्नामीभूतस्तंमेदस्तःप्रतिपचताग्रभीष्टामि
त्यपिनिगमोभवत्यपिवामेदसश्चपशोश्चसात्वंद्विवचनंस्याद्यत्रह्येकवचनार्थःप्रसिद्धंतद्भवति । पुरोळाअग्नेपचतइ
तियथाशुरुधआपोभवन्तिशुचंसंरुंधंति । ऋतस्यहिशुरुधःसन्तिपूर्वीरित्यपिनिगमोभवत्यमिनोऽमितमात्रोमहान्भ
वत्यभ्यमितोवा । अमिनःसहोभिरित्यपिनिगमोभवतिजज्झतीरापोभवंतिशब्दकारिण्यः । मरुतोजज्झतीरि

वेत्यपिनिगमोभर्वत्यप्रतिष्कुतोऽप्रतिष्कृतोंऽप्रतिस्खलितोवा । अस्मभ्यमप्रतिष्कुतइत्यपिनिगमोभवतिंशाशदानः
शाशाद्यमानः । प्रस्वांमतिमतिरच्छाशदानइत्यपिनिगमोभवति ॥ १६ ॥ सृप्रःसर्पणादिदमपीतरंत्सृप्रमेतस्मादेर्वस
र्पिर्वातैलंवा । सृप्रकरस्नमूतयइत्यपिनिगमोभवतिंकरस्नौबाहूकर्मणांप्रस्नातारौंसुशिप्रमेतेनव्याख्यातं । वाजेसुशि
प्रगोमतीत्यपिनिगमोभवतिंशिप्रेहनूनासिकेर्वाहनुर्हंतेर्नासिकानसतेः । विष्यस्वशिप्रेविसृजस्वधेनेइत्यपिनिगमोभ
वतिंधेनादधातेरंसुरमणात् । सचित्रेणचिकितेरंसुभासेत्यपिनिगमोभवतिंद्विबर्हाद्वयोःस्थानयोंःपरिवृढोमध्यमेचस्था
नउत्तमेच । उतद्विबर्हाअमिनःसहोभिरित्यपिनिगमोभर्वत्यक्रआक्रमणात् । अक्रोनबभ्रिःसामथेमहीनामित्यपिनिग
मोभर्वत्युराणउरुकुर्वाणः । दूतईयसेप्रदिवउराणइत्यपिनिगमोभवतिस्तियाआपोभवन्तिस्त्यायनात् । वृषासिंधू
नांवृषभःस्तियानामित्यपिनिगमोभवतिंस्तिपाःस्तियापालनंउपस्थितान्पालयतीतिवा । सनःस्तिपाउतभवातनूपाइ
त्यपिनिगमोभवतिंजबारुजवमानरोहिंजरमाणरोहिगरमाणरोहीतिवा । अग्रेरुपआरुपितंजबार्वित्यपिनिगमोभवतिं
जरूथंगरूथंगृणातेः । जरूथंहन्यक्षिरायेपुरंधिमित्यपिनिगमोभवतिंकुलिशइतिवज्रनामंकूलशातनोभवति । स्कंधां
सीवकुलिशेनाविवृक्णाहिंःशयतउपपृक्पृथिव्याः । स्कंधोवृक्षस्यसमास्कन्नोभर्वत्ययमपीतरस्कन्धएतस्मादेर्वास्कन्नं
कायेंऽहिःशयतउपपर्चनःपृथिव्यांस्तुंजस्तुंजतेर्दानकर्मणः ॥ १७ ॥ तुंजेतुंजेयउत्तरेस्तोमाइंद्रस्यवज्रिणः । नविंन्धे

अस्यसुष्टुतिं । दानेदानेयउत्तरैस्तोमाइंद्रस्यवज्रिणोंनास्यतैविंदाभिंसमाप्तिंस्तुतैर्बर्हणापरिबर्हणा । बृहच्छ्रवाअसुरोब
र्हणाकृतइत्यपिनिगमोभवति ॥ १८ ॥ योअस्मैघ्रंसउतवायऊधनिसोमंसुनोतिभवतिद्युमाँअहं । अपापशक्रस्ततनुष्टिमूह
तितनूशुभ्रंमघवायःकवासखः । घ्रंसइत्यहर्नामग्रस्यंतेऽस्मिन्रसांगोरूधउद्धततरंभवत्युपोन्नद्धमितिवांस्नेहानुप्रदान
सामान्यांद्रात्रिरप्यूधउच्यतेंसयोऽस्माअहन्यपिवारात्रौंसोमंसुनोतिभवत्यहद्योतनवानपोहत्यपोहतिंशक्रस्तितनिषुंध
र्मसंतानादपेतमलंकरिष्णुमयज्वानंतनूशुभ्रंतनूशोभयितारंमघवायःकवासखोयस्यकपूयाःसखायः । न्यांविध्यदिली
बिशस्यदृह्लाविशृंगिणमभिनच्छुष्णमिंद्रः । निरविध्यदिलाबिलशयस्यदृह्लानिंव्यभिनच्छृंगिणंशुष्णमिंद्रः ॥ १९ ॥
अस्माइदुप्रभरातूतुंजानोवृत्रायवज्रमीशानःकियेधाः । गोर्नपर्वविरदातिरश्चेष्यन्नर्णांस्यपांचरध्यै । अस्मैप्रहरतूर्णंत्व
रमाणोंवृत्रायवज्रमीशानःकियेधाःकियद्धाइतिवांक्रममाणधाइतिवांगोरिवपर्वाणिविरदमेघस्येष्यंन्नर्णांस्यपांचरणायं
भूमिर्भ्राम्यतेः । भूमिरस्यृषिकृन्मर्त्यानामित्यपिनिगमोभवतिंविष्पितोविप्राप्तः । पारंनोअस्यविष्पितस्यपर्षन्नित्य
पिनिगमोभवति ॥ २० ॥ तन्नस्तुरीपमद्भुतंपुरुवारंपुरुत्मनां । त्वष्टापोषायविष्यंतुरायेनाभानोअस्मयुः । तन्नस्तू
र्णापिमहत्संभृतमात्मनांत्वष्टाधनस्यपोषायविष्यत्वित्यस्मयुरस्मान्कामयमानोंराखिनोरास्पींरपतेर्वारसतेर्वा । रा
स्पिनस्यायोरित्यपिनिगमोभर्वत्यृंजतिःप्रसाधनकर्मा । आवक्रंजसऊर्जांव्युष्टिष्वित्यपिनिगमोभर्वत्यृजुरित्यप्यस्यभ

वति । ऋजुनीतीनोवरुणइत्यपिनिगमोभवतिप्रतद्वसूप्रासवसू । हरीइंद्रप्रतद्वसूअभिस्वरेत्यपिनिगमोभवति ॥ २१ ॥
हिनोतानोअध्वरंदेवयज्याहिनोतब्रह्मसनयेधनानां । ऋतस्ययोगेविष्यध्वमूधःश्रुष्टीवरीर्भूतनास्मभ्यमापः । प्रहिणुत
नोऽध्वरंदेवयज्यायैप्रहिणुतब्रह्मधनस्यसननायऋतस्ययोगेयज्ञस्ययोगेयाज्ञेशकटइतिवाशकटंशकृदितंभवतिशनकैस्त
कतीतिवाशब्देनतकतीतिवा । श्रुष्टीवरीर्भूतनास्मभ्यमापः । सुखवत्योभवतास्मभ्यमापः । चोष्कूयमाणइंद्रभूरिवामं ।
ददादिंद्रबहुवननीयं । एधमानद्विळुभयस्यराजाचोष्कूयतेविशइंद्रोमनुष्यान् । व्युदस्यत्येधमानानहर्द्वेष्यसुन्वतःसुन्व
तोऽभ्यादधात्युभयस्यराजादिव्यस्यचपार्थिवस्यचचोष्कूयमाणइतिचोष्कूयतेश्चर्करीतवृत्तंसुमत्स्वयमित्यर्थः । उप
प्रागात्सुमन्मेऽधायिमन्म । उपप्रैतुमांस्वयंयन्मेमनोऽध्यायियज्ञेनेत्याश्वमेधिकोमंत्रोदिविष्टिषुदिवएषणेषु । स्थूरंरा
धःशताश्वंकुरुंगस्यदिविष्टिषु । स्थूरःसमाश्रितमात्रोमहान्भवत्यणुरनुस्थवीयांसमुपसर्गोलुप्तनामकरणोयथासंप्रतिकु
रुंगोराजाबभूवकुरुगमनाद्वाकुलगमनाद्वाकुरुःकृंततेःक्रूरमित्यप्यस्यभवतिकुलंकुष्णातेर्विकुषितंभवतिदूतोव्याख्या
तोजिन्वतिःप्रीतिकर्मा । भूमिंपर्जन्याजिन्वन्तिदिवंजिन्वन्त्यग्नयइत्यपिनिगमोभवति ॥ २२ ॥ अमत्रोऽमात्रोमहान्भ
वत्यभ्यमितोवा । महाँअमत्रोवृजनेविरप्शीत्यपिनिगमोभवति । स्तवैवज्र्यृचीषमः । स्तूयतेवज्र्यृचासमोऽनर्शरातिमन
श्लीलदानमश्लीलंपापकमश्रिमद्विषमं । अनर्शरातिंवसुदामुपस्तुहीत्यपिनिगमोभवत्यनर्वाप्रत्यृतोऽन्यस्मिन् । अनर्वा

णंवृषभंमन्द्रजिह्वंबृहस्पतिंवर्धयानव्यमर्कैः । अनर्वमप्रत्यृतमन्यस्मिन्वृषभंमन्द्रजिह्वंमन्दनजिह्वंमोदनजिह्वमितिवा
बृहस्पतिंवर्धयनव्यमर्कैरर्चनीयैःस्तोमैरसामिसामिप्रतिषिद्धंसामिस्यतेः। असाम्योजोबिभृथासुदानवः । असुसमासंबलं
बिभृथकल्याणदानाः ॥२३॥ मात्वासोमस्यगल्दयासदायाचन्नहंगिरा । भूर्णिंमृगंनसवनेषुचुक्रुधंकईशानंनयाचिषत् ।
माचुक्रुधंत्वासोमस्यगालनेनसदायाचन्नहंगिरागीत्यास्तुत्याभूर्णिमिवमृगंनसवनेषुचुक्रुधंकईशानंनयाचिष्यतइतिग
ल्दाधमनयोभवंतिगलनमासुधीयते । आत्वाविशन्त्विन्दवआगल्दाधमनीनां । नानाविभक्तीत्येतेभवतआगलनाधम
नीनामित्यत्रार्थः ॥२४॥ नपापासोमनामहेनारायासोनजल्हवः । नपापामन्यामहेनाधनानज्वलनेनहीनाअस्त्यस्मासु
ब्रह्मचर्यमध्ययनंतपोदानकर्मेत्यृषिरवोचद्बकुरोभास्करोभयंकरोभासमानोद्रवतीतिवा ॥ २५ ॥ यवंवृकेणाश्विनावपं
तेषंदुहंतामनुषायदस्रा । अभिदस्युंबकुरेणाधमन्तोरुज्योतिश्चक्रथुरार्याय । यवमिववृकेणाश्विनौनिवपंतौवृकोलांगलं
भवतिविकर्तनाल्लांगलंलगतेर्लांगूलवद्वालांगूलंलगतेर्लंगतेर्लंबतेर्वान्नंदुहंतौमनुष्यायदर्शनीयावभिधमंतौदस्युंबकुरेण
ज्योतिषावोदकेनवार्यईश्वरःपुत्रोबेकनाटाःखलुकुसीदिनोभवंतिद्विगुणकारिणोवाद्विगुणदायिनोवाद्विगुणंकामयंत
इतिवा । इंद्रोविश्वान्बेकनाटाँअहर्दृशउतक्रत्वापणीँरभि । इंद्रोयःसर्वान्बेकनाटानहर्दृशःसूर्यदृशोयइमान्यहानिपश्यं
तिनपराणीतिवाभिभवतिकर्मणापणींश्चवणिजः ॥ २६ ॥ जीवान्नोअभितेधनादित्यासःपुराहथात् । कद्धस्थहवन

श्रुतः । जीवतोनोऽभिधावतादित्यांःपुराहननात्क्वनुस्थह्वानश्रुतइतिंमत्स्यानांजालमापन्नानांमेतदार्षंवेदयन्तेंमत्स्याम
धाउदकेस्यंदंतेंमाद्यन्तेऽन्योन्यंभक्षणायेतिवांजालंजलचरंभवतिंजलेभवंवाजलेशयंवांहुरोंऽहस्वानंहूरणमित्यप्यस्य
भवति । कृण्वन्नंहूरणादुर्वित्यपिनिगमोभवति । सप्तमर्यादांःकवयस्ततक्षुस्तासामेकामिदभ्यंहुरोगांत् । सप्तैवमर्यादाः
कवयश्चक्रुंस्तासामेकामप्यधिगच्छंन्नंहस्वान्भवतिंस्तेयमतल्पारोहणंब्रह्महत्यांभ्रूणहत्यांसुरापानंदुष्कृतस्यकर्मणंःपुनः
पुनःसेवांपातकेनृतोद्यमितिंबतइतिनिपातःखेदानुकंपयोः ॥ २७ ॥ बतोबतासियमनैवतेमनोहृदयंचाविदाम । अन्या
किलत्वांकक्ष्यैंवयुक्तंपरिंष्वजातेलिबुंजेववृक्षं । बतोबलादतीतोभवतिंदुर्बलोबतासियमनैवतेमनोंहृदयंचविजानीमो
ऽन्याकिलत्वांपरिष्वंक्ष्यतेंकक्ष्येवयुक्तंलिबुजेववृक्षंलिबुजाव्रततिर्भवतिंलीयतेविभजंतीतिंव्रततिर्वरणाच्चंसयनाच्चतत
नाच्चंवाताप्यमुदकंभवतिंवातएतदाप्याययति । पुनानोवाताप्यंविश्वश्चंद्रमित्यपिनिगमोभवति । वनेनवायोन्यंधा
यिचाकन् । वनइववायोवेःपुत्रश्चायन्निति वांकामयमानइतिवांवेतिचयइतिचंचकारशाकल्यंउदात्तंत्वेवमाख्यातम
भविष्यंदसुसमाप्तश्चार्थोरथर्यतीतिंसिद्धस्तत्प्रेप्सुंरथंकामयतइतिवा । एषदेवोरथर्यतीत्यपिनिगमोभवति ॥ २८ ॥
धेनुंनइषंपिन्वतमसंक्रां । असंक्रमणीं । आधवआधवनात् । मतीनांचसाधनंविप्राणांचाधवमित्यपिनिगमोभवंत्यन
वव्रवोऽनवक्षिप्तवचनः । विजेषकृदिंद्रइवानवव्रवइत्यपिनिगमोभवति ॥ २९ ॥ अरांयिकाणेविकंटेगिरिंगच्छसदा

न्वे । शिरिंबिंठस्यसत्वंभिस्तेभिंष्ट्वाचातयामसि । अदायिनिकाणेविकटेंकाणोऽविक्रांतदर्शनइत्यौपमन्यवंःकणतेर्वा
स्यादणूभावकर्मणंःकणतिःशब्दाणूभावेभाष्यतेंऽनुकणतीतिमात्राणूभावांत्काणोदर्शनाणूभावांत्काणोविकटोविक्रां
तगतिरित्यौपमन्यवंःकुटतेर्वास्याद्विपरीतस्यंविकुटितोभवतिंगिरिंगच्छसदानोनुवेशब्दकारिके । शिरिंबिंठस्यसत्वं
भिः । शिरिंबिठोमेघःशीर्यतेंबिठेबिठमंतरिक्षंबिठंबीरिटेनव्याख्यातंतस्यसत्त्वैरुदकैरितिस्यांत्तैष्ट्वाचातयामोऽपिवां
शिरिंबिठोभारद्वाजंःकालकर्णोपेतोंऽलक्ष्मीर्निर्नांशयांचकारंतस्यसत्त्वैःकर्मभिरितिस्यांत्तैष्ट्वाचातयामंश्चातयतिर्नाशने
पराशरःपराशीर्णस्यंवसिष्ठस्यस्थविरस्यजज्ञे । पराशरःशतयातुर्वसिष्ठइत्यपिनिगमोभवतींद्रोऽपिपराशरउच्यतेंप
राशातयितायातूनां । इंद्रोयातूनामभवत्पराशरइत्यपिनिगमोभवतिंक्रिविर्दतीविकर्तनदंती । यत्रावोदिद्युद्रदति
क्रिविर्दतीत्यपिनिगमोभवतिंकरूळतीकृत्तदती । अपिवादेवंकंचित्कृत्तदंतंदृष्ट्वैवमवक्ष्यत् ॥ ३० ॥ वामंवामंतआदुरे
देवोदंदात्वर्यमा । वामंपूषावामंभगोंवामंदेवःकरूळती । वामंवननीयंभवत्यादुरिरादरणात्तत्कःकरूळतीभगःपुर
स्तात्तस्यान्वादेशइत्येकंपूषेत्यपरंसोऽदन्तकोऽदंतकःपूषेतिचब्राह्मणं । दनोविशंइंद्रमृध्रवाचः । दानमनसोनोमनु
ष्यांनिंद्रमृदुवाचःकुरु । अवीरांमिवमामयंशरारुरभिमंन्यते । अबलामिवमामयंबालोऽभिमन्यतेंसंशिशरिषुरिदंयु
रिदंकामयमानोंऽथापितद्वदर्थेभाष्यतेंवसूयुरिन्द्रोवसुमानित्यत्रार्थः । अश्वयुर्गव्यूरथयुर्वसूयुरिंद्रइत्यपिनिगमोभव

ति ॥ ३१ ॥ किंतेकृण्वंतिकीकटेषुगावोनाशिरंदुह्रेनतपंतिघर्मं । आनोभरप्रमगंदस्यवेदोनैचाशाखंमघवन्रंधयानः ।
किंतेकुर्वन्तिकीकटेषुगावःकीकटानामदेशोऽनार्यनिवासःकीकटाःकिंकृताःकिंक्रियाभिरितिप्रेप्सावानैवचाशिरंदुह्रेन
तपंतिघर्मंहर्म्यमाहरनंःप्रमगंदस्यधनानिमगंदःकुसीदीमांगदोमामागमिष्यतीतिचददातितदपत्यंप्रमगंदोऽत्यंतकुसी
दिकुलीनंःप्रमदकोवायोऽयमेवास्तिलोकोनपरइतिप्रेप्सुःपंडकोवापंडकःपंडगःप्रार्दकोवाप्रार्दयत्यांडावांडावाणीइवव्री
डयतितत्स्थंनैचाशाखंनीचाशाखोनीचैःशाखःशाखाःशक्नोतेराणिररणात्तन्नोमघवन्रंधयेतिरध्यतिर्वशगमनेबुंदयिषुर्भ
वतिबुंदोवाभिंदोवाभयदोवाभासमानोद्रवतीतिवा ॥ ३२ ॥ तुविक्षंतेसुकृतंसूमयंधनुःसाधुबुंदोहिरण्ययः । उभाते
बाहूरण्यासुसंस्कृतऋदूपेचिद्दवृधा । तुविक्षंबहुविक्षेपंमहाविक्षेपंवातेसुकृतंसूमयंसुसुखंधनुःसाधयितातेबुंदोहिरण्म
यंउभौतेबाहूरण्यौरमणीयौसंग्राम्यौवर्दूपेअर्दनपातिनौगमनपातिनौशब्दपातिनौदूरपातिनौवामर्मण्यर्दनवेधिनौगम
नवेधिनौशब्दवेधिनौदूरवेधिनौवा ॥ ३३ ॥ निराविध्यद्गिरिभ्यआधारयत्पक्वमोदनं । इंद्रोबुंदंस्वाततं । निरविध्य
द्गिरिभ्यआधारयत्पक्वमोदनमुदकदानंमेघं । इंद्रोबुंदंस्वाततं । वृंदंबुंदेनव्याख्यातंवृंदारकश्च ॥३४॥ अयंयोहोताकि
रुसयमस्यकमप्यूहेयत्संमंजन्तिदेवाः । अहरहर्जायतेमासिमास्यथादेवादधिरेहव्यवाहं । अयंयोहोताकर्तासयम
स्यंकमप्यूहेऽन्नमभिवहतियत्समश्नुवंतिदेवाअहरहर्जायतेमासेमासेऽर्धमासेऽर्धमासेवाथदेवानिदधिरेहव्यवाहमुल्बमू

र्णोतेर्वृणोतेर्वा । महत्तदुल्बंस्थविरंतदासीदित्यपिनिगमोभवत्यृबीसमपगतभासमपहृतभासमंतर्हितभासंगतभासंवा
॥ ३५ ॥ हिमेनाग्निंघ्रंसमवारयेथांपितुमतीमूर्जमस्माअधत्तं । ऋबीसेअत्रिमश्विनावनीतमुन्निन्यथुःसर्वगणंस्वस्ति ।
हिमेनोदकेनग्रीष्मांतेग्निंघ्रंसमहरवारयेथामन्नवतींचास्माऊर्जमधत्तमग्नयेयोऽयमृबीसेपृथिव्यामग्निरंतरोषधिवनस्प
तिष्वप्सुतमुन्निन्यथुःसर्वगणंसर्वनामानंगणोगणनाद्गुणश्चयद्दृष्टओषधयउद्यन्तिप्राणिनश्चपृथिव्यांतदश्विनोरूपंतेनै
नौस्तौतिस्तौमति ॥ ३६ ॥ (त्वमग्नेऽलातृणउद्धृहाजासंउपलप्रक्षिणीकारुरहमस्मेतेश्रायंतइवाश्रवंहिसोमानंस्वरणंमिं
द्रासोमाकृणुष्वपाजस्ताँअध्वरेऽस्तिहिवोऽसूतेसूतेप्रवोच्छासृप्रस्तुंजेतुंजेयोअस्माअस्माइत्तन्नस्तुरीपंहिनोतानोऽमत्रो
मात्वांनपापासोयवंवृकेणजीवान्नोबतोबतासिधेनुंनोऽरायिकाणेवामंवामंकिंतेतुविक्षंतेनिराविध्यदयंयोहिमेनाग्निंषट्
त्रिंशत्) ॥ इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ इतिनिरुक्तपूर्वषट्कःसमाप्तः ॥ ॥ ॥

॥ इति निरुक्तपूर्वषट्कः समाप्तः ॥

॥ अथ निरुक्तोत्तरषट्कप्रारम्भः ॥

ॐ ॥ अथातोदैवतंतद्यानिनामानिप्राधान्यस्तुतीनांदेवतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेसैषादेवतोपपरीक्षायत्कामऋषि
र्यस्यांदेवतायामार्थपत्यमिच्छन्स्तुतिंप्रयुंक्तेतद्दैवतःसमंत्रोभवतिताखिविधाऋचःपरोक्षकृताःप्रत्यक्षकृताआध्यात्मि
क्यश्चतत्रपरोक्षकृताःसर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्युज्यंतेप्रथमपुरुषैश्चाख्यातस्य ॥ १ ॥ इंद्रोदिवइंद्रईशेपृथिव्याइंद्रमिद्गा
थिनोबृहदिंद्रेणैतेतृत्सवोवेविषाणाइंद्रायसामगायतनेंद्राद्दतेपवतेधामकिंचनेंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमिंद्रेकामाअयंसते
त्यथप्रत्यक्षकृतामध्यमपुरुषयोगास्त्वमितिचैतेनसर्वनाम्नात्वमिंद्रबलादधिविनइंद्रमृधोजहीत्यथापिप्रत्यक्षकृताःस्तो
तारोभवन्तिपरोक्षकृतानिस्तोतव्यानिमाचिदन्यद्विशंसतकण्वाअभिप्रगायतोपप्रेतकुशिकाश्चेतयध्वमित्यथाध्यात्मि
क्यउत्तमपुरुषयोगाअहमितिचैतेनसर्वनाम्नायथैतादिंद्रोवैकुंठोलबसूक्तंवागांभृणीयमिति ॥ २ ॥ परोक्षकृताःप्रत्यक्ष
कृताश्चमंत्राभूयिष्ठाअल्पशआध्यात्मिकाअथापिस्तुतिरेवभवतिनाशीर्वादइंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितियथैतस्मिन्सू
क्तेऽथाप्याशीरेवनस्तुतिःसुचक्षाअहमक्षीभ्यांभूयासंसुवर्चामुखेनसुश्रुत्कर्णाभ्यांभूयासमितितदेतद्बहुलमाध्वर्यवेयाज्ञे
षुचमंत्रेष्वथापिशपथाभिशापौ । अद्यामुरीययदियातुधानोअस्मि । अधासवीरैर्दशभिर्वियूयाइत्यथापिकस्यचिद्भाव
स्याचिख्यासा । नमृत्युरासीदमृतंनतर्हि । तमआसीत्तमसागूळ्हमग्रे । अथापिपरिदेवनाकस्माच्चिद्भावात् । सुदेवो
अद्यप्रपतेदनावृत् । नविजानामियदिवेदमस्मीत्यथापिनिंदाप्रशंसे । केवलाघोभवतिकेवलादी । भोजस्येदंपुष्करि

णीववेश्मैत्येवमक्षसूक्तेंद्यूतनिंदा चकृषिप्रशंसाचैवमुच्चावचैरभिप्रायैर्ऋषीणांमंत्रदृष्टयोभवंति ॥ ३ ॥ तद्येऽनादिष्टदे
वतामंत्रांस्तेषुदेवतोपपरीक्षायद्देवतःसयज्ञोवायज्ञांगंवातद्देवताभवंत्यथान्यत्रयज्ञात्प्राजापत्याइतियाज्ञिकांनाराशंसा
इतिनैरुक्ताअपिवासाकामदेवतास्यात्प्रायोदेवतावास्तिह्याचारोबहुलंलोकेंदेवदेवत्यमतिथिदेवत्यंपितृदेवत्यंयाज्ञदैव
तोमंत्रइत्यपिह्यदेवतादेवतावत्स्तूयंतेंयथाश्वप्रभृतीन्योषधिपर्यंतान्यथाप्यष्टौद्वंद्वानिंसनमन्येतागंतूनिवार्थांदेवता
नांप्रत्यक्षदृश्यमेतद्भवतिंमाहाभाग्याद्देवतायांएकआत्माबहुधास्तूयतेएकस्यात्मनोऽन्येदेवाःप्रत्यंगानिभवंत्यपिचस
त्वानांप्रकृतिभूमभिर्ऋषयःस्तुवंतीत्याहुःप्रकृतिसार्वनाम्न्याच्चेतरेतरजन्मानोभवंतीतरेतरप्रकृतयःकर्मजन्मानआत्मज
न्मानंआत्मैवैषांरथोभवंत्यात्माश्वाआत्मायुधमात्मेषवआत्मासर्वंदेवस्यदेवस्य ॥ ४ ॥ तिस्रएवदेवताइतिनैरुक्ताअ
ग्निःपृथिवीस्थानोवायुर्वेंद्रोवांतरिक्षस्थानःसूर्योद्युस्थानस्तासांमाहाभाग्यादेकैकस्याअपिबहूनिनामधेयानिभवंत्यपिवा
कर्मपृथक्त्वाद्यथाहोताध्वर्युर्ब्रह्मोद्गातेत्यप्येकस्यसतोऽपिवापृथगेवस्युःपृथग्घिस्तुतयोभवंतितथाभिधानानियथोएत
त्कर्मपृथक्त्वादितिबहवोऽपिविभज्यकर्माणिकुर्युस्तत्रसस्थानैकत्वंसंभोगैकत्वंचोपेक्षितव्यंयथापृथिव्यांमनुष्याःपश
वोदेवाइतिस्थानैकत्वंसंभोगैकत्वंचदृश्यतेयथापृथिव्याःपर्जन्येनचवाय्वादित्याभ्यांचसंभोगोऽग्निनाचेतरस्यलोकस्य
तत्रैतन्नरराष्ट्रमिव ॥ ५ ॥ अथाकारचिंतनंदेवतानांपुरुषविधाःस्युरित्येकंचेतनावद्वद्धिस्तुतयोभवंतितथाभिधाना

न्यथापिपौरुषविधिकैरंगैःसंस्तूयंते । ऋष्वातंइंद्रस्थविरस्यबाहूयत्संगृभ्णामघवन्काशिरित्ते । अथापिपौरुषविधिकै
र्द्रव्यसंयोगैः । आद्वाभ्यांहरिभ्यामिंद्रयाहि । कल्याणीर्जायासुरणंगृहेते । अथापिपौरुषविधिकैःकर्मभिः । अद्धींद्र
पिबचप्रस्थितस्याश्रुत्कर्णश्रुधीहवं । अपुरुषविधाःस्युरित्यपरंमपितुयद्दृश्यते ॥ ६ ॥ अपुरुषविधंतद्यथाग्निर्वायुरादि
त्यःपृथिवीचंद्रमाइतियथोएतच्चेतनावद्वद्धिस्तुतयोभवंतीत्यचेतनान्यप्येवंस्तूयंतेयथाक्षप्रभृतीन्योषधिपर्यंतानियथो
एतत्पौरुषविधिकैरंगैःसंस्तूयंतइत्यचेतनेष्वप्येतद्भवत्यभिक्रंदंतिहरितेभिरासभिरितिग्रावस्तुतिर्यथोएतत्पौरुषविधि
कैर्द्रव्यसंयोगैरित्येतदपिताद्दृशमेवंसुखंरथंयुयुजेसिंधुरश्विनमितिनदीस्तुतिर्यथोएतत्पौरुषविधिकैःकर्मभिरित्येतद
पिताद्दृशमेवंहोतुश्चित्पूर्वेहविरद्यमाशतेतिग्रावस्तुतिरेवापिवोभयविधाःस्युरपिवापुरुषविधानामेवसतांकर्मात्मानएते
स्युर्यथायज्ञोयजमानस्यैषचाख्यानसमयः ॥ ७ ॥ तिस्रएवदेवताइत्युक्तंपुरस्तात्तासांभक्तिसाहचर्यंव्याख्यास्यामोऽ
थैतान्यग्निभक्तीन्ययंलोकःप्रातःसवनंवसंतोगायत्रीत्रिवृत्स्तोमोरथंतरंसामयेचदेवगणाःसमाम्नाताःप्रथमेस्थानेऽग्ना
यीपृथिवीळेतिस्त्रियोऽथास्यकर्मवहनंचहविषामावाहनंचदेवतानांयच्चकिंचिद्दार्ष्टिविषयिकमग्निकर्मैवतदथास्यसंस्तवि
कादेवाइंद्रःसोमोवरुणःपर्जन्यऋतवआग्नावैष्णवंहविर्नत्वृक्संस्तविकीदशतयीषुविद्यतेऽथाप्याग्नापौष्णंहविर्नतुसंस्तवं
स्तत्रैतांविभक्तिस्तुतिमृचमुदाहरंति ॥ ८ ॥ पूषात्वेतश्च्यावयतुप्रविद्वाननष्टपशुर्भुवनस्यगोपाः । सत्वैतेभ्यःपरिदद

त्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यःसुविदत्रियेभ्यः । पूषात्वेतःप्रच्यावयतुविद्वाननष्टपशुर्भुवनस्यगोपाइत्येषहिसर्वेषांभूतानांगोपा
यितादित्यःसत्वैतेभ्यःपरिददत्पितृभ्यइतिसांशयिकस्तृतीयःपादःपूषापुरस्तात्तस्यान्वादेशइत्येकमग्निरुपरिष्टात्तस्यप्र
कीर्तनेत्यपरं । अग्निर्देवेभ्यःसुविदत्रियेभ्यः । सुविदत्रंधनंभवतिविंदतेर्वैकोपसर्गाद्ददातेर्वास्याद्व्युपसर्गात् ॥ ९ ॥
अथैतानींद्रभक्तीन्यंतरिक्षलोकोमाध्यंदिनंसवनंग्रीष्मस्त्रिष्टुप्पंचदशस्तोमोबृहत्सामयेचदेवगणाःसमाम्नातामध्यमेस्था
नेयाश्चस्त्रियोऽथास्यकर्मरसानुप्रदानंवृत्रवधोयाचकाचबलकृतिरिंद्रकर्मैवतदथास्यसंस्तविकादेवाअग्निःसोमोवरुणः
पूषाबृहस्पतिर्ब्रह्मणस्पतिःपर्वतःकुत्सोविष्णुर्वायुरथापिमित्रोवरुणेनसंस्तूयतेपूष्णारुद्रेणचसोमोऽग्निनाचपूषावातेन
चपर्जन्यः ॥ १० ॥ अथैतान्यादित्यभक्तीन्यसौलोकस्तृतीयसवनंवर्षाजगतीसप्तदशस्तोमोवैरूपंसामयेचदेवगणाः
समाम्नाताउत्तमेस्थानेयाश्चस्त्रियोऽथास्यकर्मरसादानंरश्मिभिश्चरसधारणंयच्चकिंचित्प्रवल्हितमादित्यकर्मैवतच्चंद्र
मसावायुनासंवत्सरेणेतिसंस्तवएतेष्वेवस्थानव्यूहेष्वृतुच्छंदःस्तोमपृष्ठस्यभक्तिशेषमनुकल्पयीतशरदनुष्टुबेकविंशस्तो
मोवैराजंसामेतिपृथिव्यायतनानिहेमंतःपंक्तिस्त्रिणवस्तोमःशाक्वरंसामेत्यंतरिक्षायतनानिशिशिरोऽतिच्छंदास्त्रयस्त्रिं
शस्तोमोरैवतंसामेतिद्युभक्तीनि ॥ ११ ॥ मैत्रामननाच्छंदांसिछादनात्स्तोमःस्तवनाद्यजुर्यजतेःसामसंमितमृचास्यतेर्व
र्चासमंमेनइतिनैदानागायत्रीगायतेःस्तुतिकर्मणस्त्रिगमनावाविपरीतागायतोमुखादुदपतदितिचब्राह्मणमुष्णिगुत्स्ना

ताभवतिस्निह्यतेर्वास्यात्कांतिकर्मणउष्णीषिणीवेत्यौपमिकमुष्णीषंस्नायतेःककुप्ककुभिनीभवतिककुप्चकुब्जश्चकुजते
र्वोब्जतेर्वानुष्टुबनुष्टोभनाद्गायत्रीमेवत्रिपदांसतींचतुर्थेनपादेनानुष्टोभतीतिचब्राह्मणंबृहतीपरिबर्हणात्पंक्तिःपंचपदा
त्रिष्टुप्स्तोभत्युत्तरपदाकातुत्रितास्यात्तीर्णतमंछंदस्त्रिवृद्वज्रस्तस्यस्तोभनीतिवायत्त्रिरस्तोभत्तत्रिष्टुभस्त्रिष्टुप्त्वमितिविज्ञा
यते ॥ १२ ॥ जगतीगततमंछन्दोजलचरगतिर्वाजल्गल्यमानोऽसृजदितिचब्राह्मणंविराड्विराजनाद्वाविराधनाद्वा
विप्रापणाद्वाविराजनात्संपूर्णाक्षराविराधनादूनाक्षराविप्रापणादधिकाक्षरापिपीलिकमध्येत्यौपमिकंपिपीलिकापेलते
र्गतिकर्मणइतीमादेवताअनुक्रांताःसूक्तभाजोहविर्भाजऋग्भाजश्चभूयिष्ठाःकाश्चिन्निपातभाजोऽथोताभिधानैःसंयुज्य
हविश्चोदयतींद्रायवृत्रघ्नेइंद्रायवृत्रतुरइंद्रायांहोमुचइतितान्यप्येकेसमामनंतिभूयांसितुसमाम्नानाद्यत्तुसंविज्ञानभूतं
स्यात्प्राधान्यस्तुतितत्समामनेऽथोतकर्मभिर्ऋषिर्देवताःस्तौतिवृत्रहापुरंदरइतितान्यप्येकेसमामनंतिभूयांसितुसमा
म्नानाद्व्यंजनमात्रंतुतत्तस्याभिधानस्यभवतियथाब्राह्मणायबुभुक्षितायौदनंदेहिस्नातायानुलेपनंपिपासतेपानीयमिति
॥ १३ ॥ अथातोऽनुक्रमिष्यामोऽग्निःपृथिवीस्थानस्तंप्रथमंव्याख्यास्यामोऽग्निःकस्मादग्रणीर्भवत्यग्रंयज्ञेषुप्रणीय
तेऽगंनयतिसंनममानोऽक्नोपनोभवतीतिस्थौलाष्ठीविर्नक्नोपयतिनस्नेहयतित्रिभ्यआख्यातेभ्योजायतइतिशाकपूणि
रितादक्ताद्दग्धाद्वानीतात्सखल्वेतेरकारमादत्तेगकारमनक्तेर्वादहतेर्वानीःपरस्तस्यैषाभवति ॥ १४ ॥ अग्निमीळेपुरो

हितंयज्ञस्यदेवमृत्विजं । होतारंरत्नधातमं । अग्निमीळेऽग्निंयाचामीळिरध्येषणाकर्मापूजाकर्मावापुरोहितोव्याख्यातो यज्ञश्चदेवोदानाद्वादीपनाद्वाद्योतनाद्वाद्युस्थानोभवतीतिवायोदेवःसादेवताहोतारंह्वातारंजुहोतेर्होतेत्यौर्णवाभोरत्न धातमंरमणीयानांधनानांदातृतमंतस्यैषापराभवति ॥ १५ ॥ अग्निःपूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्योनूतनैरुत । सदेवाँऽएहवक्षति । अग्निर्यःपूर्वैर्ऋषिभिरीळितव्योवेदितव्योऽस्माभिश्चनवतरैःसदेवानिहावहत्वितिसनमन्येतायमेवाग्निरित्यप्ये तेउत्तरेज्योतिषीअग्नीउच्येतेततोनुमध्यमः ॥ १६ ॥ अभिप्रवंतसमनेवयोषाःकल्याण्यःस्मयमानासोअग्निं । घृतस्य धाराःसमिधोनसंतताजुषाणोहर्यतिजातवेदाः । अभिनवंतसमनसइवयोषाःसमनंसमननाद्वासंमाननाद्वाकल्याण्यः स्मयमानासोअग्निमित्यौपमिकंघृतस्यधाराउदकस्यधाराःसमिधोनसंतंनसतिराप्नोतिकर्मावानमतिकर्मावा । ताजुषा णोहर्यतिजातवेदाः । हर्यतिःप्रेप्साकर्माविहर्यतीतिसमुद्रादूर्मिर्मधुमाँऽउदारदित्यादित्यमुक्तंमन्यंतेसमुद्राद्ध्येषोद्भ्यउ देतीतिचब्राह्मणमथापिब्राह्मणंभवत्यग्निःसर्वादेवताइतितस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ १७ ॥ इंद्रंमित्रंवरुणमग्निमाहु रथोदिव्यःससुपर्णोगरुत्मान् । एकंसद्विप्राबहुधावदंत्यग्निंयमंमातरिश्वानमाहुः । इममेवाग्निंमहांतमात्मानमेकमात्मा नंबहुधामेधाविनोवदंतींद्रंमित्रंवरुणमग्निंदिव्यंचगरुत्मंतंदिव्योदिविजोगरुत्मान्गरणवान्गुर्वात्मामहात्मेतिवायस्तु सूक्तंभजतेयस्मैहविर्निरुप्यतेऽयमेवसोग्निर्निपातमेवैतेउत्तरेज्योतिषीएतेननामधेयेनभजेते ॥ १८ ॥ जातवेदाःकस्मा

ज्जातानिवेदजातानिवैनंविदुर्जातेजातेविद्यतइतिवाजातवित्तोवाजातधनोजातविद्योवाजातप्रज्ञानोयत्तज्जातःपशून विंदतेतितज्जातवेदसोजातवेदस्त्वमितिब्राह्मणंतस्मात्सर्वानृतून्पशवोऽग्निमभिसर्पंतीतिचतस्यैषाभवति ॥ १९ ॥ प्रनूनंजातवेदसमश्वंहिनोतवाजिनं । इदंनोबर्हिरासदे । प्रहिणुतजातवेदसंकर्मभिःसमश्नुवानमपिवोपमार्थेस्यादश्व मिवजातवेदसमितीदंनोबर्हिरासीदत्वितितदेतदेकमेवंजातवेदसंगायत्रंतृचंदशतयीषुविद्यतेयत्तुकिंचिदाग्नेयंतज्जात वेदसानांस्थानेयुज्यतेसनमन्येतायमेवाग्निरित्यप्येतेउत्तरेज्योतिषीजातवेदसीउच्येतेततोनुमध्यमः । अभिप्रवंतस मनेवयोषाइतितत्पुरस्ताद्व्याख्यातमथासावादित्यउदुत्यंजातवेदसमितितदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामोयस्तुसूक्तंभजतेयस्मै हविर्निरुप्यतेऽयमेवसोऽग्निर्जातवेदानिपातमेवैतेउत्तरेज्योतिषीएतेननामधेयेनभजेते ॥ २० ॥ वैश्वानरःकस्मा द्विश्वान्नरान्नयतिविश्वएनंनरानयंतीतिवापिवाविश्वानरएवस्यात्प्रत्यृतःसर्वाणिभूतानितस्यवैश्वानरस्तस्यैषाभवति ॥ २१ ॥ वैश्वानरस्यसुमतौस्यामराजाहिकंभुवनानामभिश्रीः । इतोजातोविश्वमिदंविचष्टेवैश्वानरोयततेसूर्येण । इतोजातःसर्वमिदमभिविपश्यतिवैश्वानरःसंयततेसूर्येणराजायःसर्वेषांभूतानामभिश्रयणीयस्तस्यवयंवैश्वानरस्यक ल्याण्यांमतौस्यामेतितत्कोवैश्वानरोमध्यमइत्याचार्यावर्षकर्मणाह्येनंस्तौति ॥ २२ ॥ प्रनूमहित्वंवृषभस्यवोचंयंपूरवो वृत्रहणंसचंते । वैश्वानरोदस्युमग्निर्जघन्वाँऽअधूनोत्काष्ठाअवशम्बरंभेत् । प्रब्रवीमितन्महत्त्वंमाहाभाग्यंवृषभस्य

वर्षितुरपांयंपूरवःपूरयितव्यामनुष्यांवृत्रहणंमेधहनंसचंतेसेवंतेवर्षकामांदस्युर्दस्यतेःक्षयार्थादुपदस्यंत्यस्मिन्रसांउप
दासयतिकर्माणितमग्निर्वैश्वानरोघ्नन्नवाधूनोंदपःकाष्ठाअभिनच्छम्बरंमेधमथासावादित्यंइतिपूर्वेयाज्ञिकांएषांलोका
नांरोहेणंसवनानांरोहआम्नातोंरोहात्प्रत्यवरोहश्चिकीर्षितस्तामनुकृतिंहोताग्निमारुतेशस्त्रेवैश्वानरीयेणसूक्तेनप्रतिपद्य
तेसोऽपिनस्तोत्रियमाद्रियेताग्नेयोहिभवतिततआगच्छतिमध्यस्थानादेवतारुद्रंचमरुतश्चंततोऽग्निमिहस्थानमत्रैवस्तो
त्रियंशंसत्यथापिवैश्वानरीयोद्वादशकपालोभवत्येतस्यहिद्वादशविधंकर्माथापिब्राह्मणंभवत्यसौवाआदित्योऽग्निर्वैश्वा
नरईत्यथापिनिवित्सौर्यवैश्वानरीभवत्यायोद्यांभात्यापृथिवीमित्येषहिद्यावापृथिव्यावाभासयत्यथापिछान्दोमिकंसू
क्तंसौर्यवैश्वानरंभवतिदिविपृष्टोअरोचतेत्येषहिदिविपृष्टोअरोचतेत्यथापिहविष्पांतीयंसूक्तंसौर्यवैश्वानरंभवत्ययमेवा
ग्निर्वैश्वानरइतिशाकपूर्णिर्विश्वानरावित्यप्येतेउत्तरेज्योतिषीवैश्वानरोऽयंयत्ताभ्यांजायतेकथंन्वयमेताभ्यांजायतइ
तियत्रवैद्युतःशरणमभिहंतियावदनुपात्तोभवतिमध्यमधर्मैवतावद्भवत्युदकेंधनःशरीरोपशमनंउपादीयमानएवायंसं
पद्यतंउदकोपशमनःशरीरदीप्तिरथादित्यादुदीचिप्रथमसमावृत्तआदित्येकंसंवामणिंवापरिमृज्यंप्रतिस्वरेयत्रशुष्कगो
मयंमसंस्पर्शयन्धारयतितत्प्रदीप्यतेसोऽयमेवसंपद्यतेथाप्याहवैश्वानरोयततेसूर्येणेतिनचपुनरात्मनात्मानंसंयततेन्ये
नैवान्यःसंयततंइतइममादधात्यमुतोऽमुष्यरश्मयःप्रादुर्भवंतीतोऽस्यार्चिषस्तयोर्भासोःसंसंगंदृष्ट्वैवमवक्ष्यदथयान्ये

तान्यौत्तमिकानिसूक्तानिभागानिवासावित्राणिवासौर्याणिवापौष्णानिवावैष्णवानिवावैश्वदेव्यानिवातेषुवैश्वानरी
याःप्रवादाअभविष्यंन्नादित्यकर्मणाचैनमस्तोष्यन्नित्युदेषीत्यस्तमेषीतिविपर्येषीत्याग्नेयेष्वेवहिसूक्तेषुवैश्वानरीयाःप्रवा
दाभवन्त्यग्निकर्मणाचैनंस्तौतीतिवहसीतिपचसीतिदहसीतियथोएतद्वर्षकर्मणाह्येनंस्तौतीत्यस्मिन्नप्येतदुपपद्यते । स॒
मा॒नमे॒तदु॒द॒कमु॒च्चैत्यव॒चाह॑भिः । भूमिं॑प॒र्जन्या॒जिन्व॑न्ति॒दिवं॑जिन्वंत्य॒ग्नयः॑ । इतिसानिगदव्याख्याता ॥ २३ ॥
कृ॒ष्णंनि॒यानं॒हर॑यःसुप॒र्णा॒अपोवसा॑ना॒दिव॒मुत्प॑तंति । तआव॑वृत्र॒न्त्सद॑नादृ॒तस्यादिद्घृ॒तेन॑पृथि॒वीव्यु॑द्यते । कृष्णंनिरय
णंरात्रिरादित्यस्यहरयःसुपर्णाहरणाआदित्यरश्मयस्तेयदामुतोऽर्वांचःपर्यावर्ततेसहस्थानादुदकस्यादित्यादथघृतेनो
दकेनपृथिवीव्युद्यतेघृतमित्युदकनामजिघर्तेःसिंचतिकर्मणोऽथापिब्राह्मणंभवत्यग्निर्वाइतोवृष्टिंसमीरयतिधामच्छदि
वखलुवैभूत्वावर्षतिमरुतःसृष्टांवृष्टिंनयंतियदाखलुवाअसावादित्योन्यङ्रश्मिभिःपर्यावर्ततेऽथवर्षतीतियथोएतद्रोहा
त्प्रत्यवरोहश्चिकीर्षितंइत्याम्नायवचनादेतद्भवतियथोएतद्वैश्वानरीयोद्वादशकपालोभवतीत्यनिर्वचनंकपालानिभवं
त्यस्तिहिसौर्यएककपालःपंचकपालश्चयथोएतद्ब्राह्मणंभवतीतिबहुभक्तिवादीनिहिब्राह्मणानिभवंतिपृथिवीवैश्वानरः
संवत्सरोवैश्वानरोब्राह्मणोवैश्वानरइतियथोएतन्निवित्सौर्यवैश्वानरीभवतीत्यस्यैवसाभवतियोविभ्द्योमानुषीभ्योदीदे
दित्येषहिविभ्द्योमानुषीभ्योदीप्यतेयथोएतच्छांदोमिकंसूक्तंसौर्यवैश्वानरंभवतीत्यस्यैवतद्भवतिजमदग्निभिराहुतइति

जमदग्नयः प्रजमिताग्नयो वा प्रज्वलिताग्नयो वा तैरभिहुतो भवति यथो एतद्धविष्पांतीयं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भवतीत्यस्यैव तद्भवति ॥ २४ ॥ हविष्पांतमजरं स्वर्विदि दिविस्पृश्याहुतं जुष्टमग्नौ । तस्य भर्मणे भुवनाय देवा धर्मणे कं स्वधया पप्रथंत । हविर्यत्पानीयमजरं सूर्यविदि दिविस्पृश्यभिहुतं जुष्टमग्नौ तस्य भरणाय च भावनाय च धारणाय चैतेभ्यः सर्वेभ्यः कर्मभ्यो देवा इममग्निमन्नेनापप्रथंत थाप्याह ॥ २५ ॥ अपामुपस्थे महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुपतस्थुर्ऋग्मियं । आदूतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिश्वा परावतः । अपामुपस्थ उपस्थाने महत्यन्तरिक्षलोक आसीना महांत इति वा गृह्णत माध्यमिका देवगणा विश इव राजानमुपतस्थुर्ऋग्मियं मृग्मंतमिति वार्चनीयमिति वा पूजनीयमिति वाहरद्यं दूतो देवानां विवस्वत आदित्याद्विवस्वान्विवासनवान्प्रेरितवतः परागताद्वापि वास्याग्नेर्वैश्वानरस्यं मातरिश्वानमाहर्तारमाहं मातरिश्वा वायुर्मातर्यन्तरिक्षे श्वसिति मातर्याश्वनितीति वाथैनमेताभ्यां सर्वाणि स्थानान्यभ्यापादं स्तौति ॥ २६ ॥ मूर्धा भुवो भवति नक्तमग्निस्ततः सूर्यो जायते प्रातरुद्यन् । मायामूतु यज्ञियानामेतामपो यत्तूर्णिश्चरति प्रजानन् । मूर्धा मूर्तमस्मिन्धीयते मूर्धा यः सर्वेषां भूतानां भवति नक्तमग्निस्ततः सूर्यो जायते प्रातरुद्यन्त्स एव प्रज्ञां त्वेतां मन्यंते यज्ञियानां देवानां यज्ञसंपादिनामपो यत्कर्म चरति प्रजानन्त्सर्वाणि स्थानान्यनुसंचरति त्वरमाणस्तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ २७ ॥ स्तोमेन हि दिवि देवासो अग्निमजीजनञ्छक्तिभी रोदसिप्रां । तमू अकृण्वन्त्रेधा भुवे कं स ओषधीः पचति विश्वरूपाः । स्तोमेन यं हि दिवि देवासो अग्निमजनयन्छक्तिभिः कर्मभिर्द्यावापृथिव्योरापूरणं तमकुर्वंस्त्रेधाभावाय पृथिव्यामंतरिक्षे दिवीति शाकपूणिर्यदस्य दिवि तृतीयं तदसावादित्य इति हि ब्राह्मणं तदग्नीकृत्य स्तौत्यथैनमेतयादित्यीकृत्य स्तौति ॥ २८ ॥ यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो दिवि देवाः सूर्यमादितेयं । यदा चरिष्णू मिथुनावभूतामादित्प्रापश्यन्भुवनानि विश्वा । यदैनमदधुर्यज्ञियाः सर्वे दिवि देवाः सूर्यमादितेयमदितेः पुत्रं यदा चरिष्णू मिथुनौ प्रादुरभूतां सर्वदा सहचारिणावुषाश्चादित्यश्च मिथुनौ कस्मान्मिनोतिः श्रयतिकर्मा थु इति नामकरणस्थकारो वा नयतिः परो वनिर्वा समाश्रितावन्योन्यं नयतो वनुतो वा मनुष्यमिथुनावप्येतस्मादेव मेथंतावन्योन्यं वनुत इति वाथैनमेतयाग्नीकृत्य स्तौति ॥ १९ ॥ यत्रा वदेते अवरः परश्च यज्ञन्योः कतरो नौ वि वेद । आ शेकुरित्सधमादं सखायो नक्षंत यज्ञं क इदं वि वोचत् । यत्र विवदेते दैव्यौ होतारावयं चाग्निरसौ च मध्यमः कतरो नौ यज्ञे भूयो वेदेत्याशक्नुवंति सत्सहमदनं समानाख्याना ऋत्विजस्तेषां यज्ञं समश्नुवानानां को न इदं विवक्ष्यतीति तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ ३० ॥ यावन्मात्रमुषसो न प्रतीकं सुपर्ण्यो३ वसते मातरिश्वः । तावद्दधात्युप यज्ञमायन्ब्राह्मणो होतुरवरो निषीदन् । यावन्मात्रमुषसः प्रत्यक्तं भवति प्रदिदर्शनमिति वास्त्युपमानस्य संप्रत्यर्थे प्रयोग इहेव निधेहीति यथा सुपर्ण्यः सुपतना एता रात्रयो वसते मातरिश्वञ्ज्योतिर्वर्णस्य तावदुपदधाति यज्ञमागच्छंन्ब्राह्मणो होतास्याग्नेर्होतुरवरो निषीदन्होतृजपस्त्वनग्निर्वैश्वानरीयो भवति देव सवितरेतं त्वा वृणतेऽग्निं होत्राय सह पित्रा वैश्वानरेणेतीममे

वाग्निंसवितारमाहुंसर्वस्यप्रसवितारंमध्यमंवोत्तमंवापितरंयस्तुसूक्तंभजतेयस्मैहविर्निरुप्यतेऽयमेवसोग्निर्वैश्वानरोंनि
पातमेवैतेउत्तरेज्योतिषीएतेननामधेयेनभजेतेभजेते ॥ ३१ ॥ (अथातोदैवतमिंद्रोदिर्वःपरोक्षकृतास्तद्येनतिस्त्रोंऽथा
कारंचिंतनमपुरुषविधंतत्तिस्त्रएवदेवताइत्युक्तंपूषात्वाथैतानींद्रभक्तीन्यथैतान्यादित्यभक्तीनिमंत्रामननाज्जगतीगतत
मथातोनुक्रमिष्यामोंऽग्निमीळेऽग्निःपूर्वेभिरभिप्रवंतेंद्रंमित्रंजातवेदाःकस्मात्प्रनूनंजातवेदसंवैश्वानरःकस्माद्वैश्वान
रस्यप्रनूमहित्वंकृष्णंनियानंहविष्पांतमपामुपस्थेमूर्धाभुवंस्तोमेनहियदेदेनैयत्रावदेतेयावन्मात्रमेकत्रिंशत्) ॥ इतिनि
रुक्तउत्तरषट्केप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ॐ ॥ द्रविणोदाःकस्माद्धनंद्रविणमुच्यतेयदेनदभिद्रवंतिबलंवाद्रविणंयदेनेनाभिद्रवंतितस्यदाताद्रविणोदांस्त
स्यैषाभवति ॥ १ ॥ द्रविणोदाद्रविंणसोग्रावंहस्तासोऽध्वरे । यज्ञेषुंदेवमीळते । द्रविणोदायस्त्वंद्रविणसइतिंद्रवि
णसादिनइतिवाद्रविणसानिनइतिवाद्रविणसस्तस्मात्पिबत्विति वा । यज्ञेषुंदेवमीळते । याचंतिस्तुवंतिवर्धयंतिपूजयं
तीतिवातत्कोद्रविणोदाइंद्रइतिक्रौष्टुकिंःसबलधनयोर्दातृतमस्तस्यचसर्वाबलकृतिरोजसोजातमुतमन्यएनमितिचाहा
थाप्यग्निंद्राविणोदसमाहैषपुनरेतस्माज्जायते। योअश्मनोरंतराग्निंजजानेत्यपिनिगमोभवत्यथाप्यृतुयाजेषुद्राविणोदसाः
प्रवादाभवंतितेषांपुनःपात्रस्येंद्रपानमितिभवत्यथाप्येनंसोमपानेनस्तौत्यथाप्याहद्रविणोदाःपिबतुद्राविणोदसइत्यय
मेवाग्निर्द्रविणोदाइतिशाकपूणिराग्नेयेष्वेवहिसूक्तेषुद्राविणोदसाःप्रवादाभवंति । देवाअग्निंधारयन्द्रविणोदामित्यपि
निगमोभवतियथोएतत्सबलधनयोर्दातृतमइतिसर्वासुदेवतास्वैश्वर्यंविद्यतेयथोएतदोजसोजातमुतमन्यएनमितिचा
हैत्ययमप्यग्निरोजसाबलेनमथ्यमानोजायतेतस्मादेनमाहसहसस्पुत्रंसहसःसूनुंसहसोयहुंयथोएतदग्निंद्राविणोदसमाहे
त्यृत्विजोऽत्रद्रविणोदसउच्यंतेहविषोदातारस्तेचैनंजनयंति । ऋषीणांपुत्रोअधिराजएषइत्यपिनिगमोभवतियथोएत
त्तेषांपुनःपात्रस्येंद्रपानमितिभवतीतिभक्तिमात्रंतद्भवतियथावायव्यानीतिसर्वेषांसोमपात्राणांयथोएतत्सोमपानेनैनं
स्तौतीत्यस्मिन्नप्येतदुपपद्यते । सोमंपिबमंदसानोगणश्रिभिरित्यपिनिगमोभवतियथोएतद्द्रविणोदाःपिबतुद्राविणोद
सइत्यस्यैवतद्भवति ॥ २ ॥ मेद्यंतुतेवह्नयोयेभिरीयसेऽरिषण्यन्वीळयस्वावनस्पते । आयूयाधृष्णोअभिगूर्यात्वंने
ष्ट्रात्सोमंद्रविणोदःपिबंऋतुभिः । मेद्यंतुतेवह्नयोवोढारोयैर्यास्यऋष्यन्दृढीभवायूयधृष्णोअभिगूर्यत्वंनेष्ट्रीयाद्धिष्ण्यां
द्धिष्ण्योधिषण्योधिषणाभवाधिषणावाग्धिषेर्दधात्यर्थेधीसादिनीवाधीसानिनीतिवावनस्पतइत्येनमाहैषहिवनानांपा
तावापालयितावावनंवनोतेःपिबर्तुभिःकालैः ॥ ३ ॥ अथातआप्रियआप्रियःकस्मादाप्नोतेःप्रीणातेर्वाप्रीभिराप्रीणा
तीतिचब्राह्मणंतासामिध्मःप्रथमागामीभवतीध्मःसमिन्धनात्तस्यैषाभवति ॥ ४ ॥ समिद्धोअद्यमनुषोदुरोणेदेवोदे
वान्यजसिजातवेदः । आचवहमित्रमहश्चिकित्वान्त्वंदूतःकविरसिप्रचेताः । समिद्धोऽद्यमनुष्यस्यमनुष्यस्यगृहेदेवोदे

वान्यजसिजातवेदआचवहमित्रमहश्चिकित्वाँश्चेतनावांस्त्वंदूतःकविरसिप्रचेताःप्रवृद्धचेतायज्ञेध्मइतिकात्थक्योऽग्नि
रितिशाकपूणिस्तनूनपादाज्यंभवतिनपादित्यननंतरायाःप्रजायानामधेयँनिर्णततमाभवतिगौरत्रतनूरुच्येततताअस्यां
भोगास्तस्याःपयोजायतेपयसआज्यंजायतेऽग्निरितिशाकपूणिरापोऽत्रतन्वउच्यंतेतताअंतरिक्षेताभ्यओषधिवनस्पत
योजायंतेओषधिवनस्पतिभ्यएषजायतेतस्यैषाभवति ॥ ५ ॥ तनूनपात्पथऋतस्ययानान्मध्वासमंजन्स्वदयासुजि
ह्व । मन्मानिधीभिरुतयज्ञमृन्धन्देवत्राचकृणुह्यध्वरंनः । तनूनपात्पथऋतस्ययानान्यज्ञस्ययानान्मधुनासमंजन्स्वद
यकल्याणजिह्वमननानिचनोधीभिर्यज्ञंचसमर्धयदेवान्नोयज्ञंगमयनराशंसोयज्ञइतिकात्थक्योनराअस्मिन्नासीनाःशंसं
त्यग्निरितिशाकपूणिर्नरैःप्रशस्योभवतितस्यैषाभवति ॥ ६ ॥ नराशंसस्यमहिमानमेषामुपस्तोषामयजतस्ययज्ञैः । येसु
क्रतवःशुचयोधियंधाःस्वदंतिदेवाउभयानिहव्या । नराशंसस्यमहिमानमेषामुपस्तुमोयज्ञियस्ययज्ञैर्येसुकर्माणःशुच
योधियंधारयितारःस्वदयंतुदेवाउभयानिहवींषिसोमंचेतराणिचेतिवातांत्राणिचावापिकानिचेतिवैळईट्टेःस्तुतिकर्मण
इंधतेर्वातस्यैषाभवति ॥ ७ ॥ आजुह्वानईड्योवंद्यश्चायाह्यग्नेवसुभिःसजोषाः । त्वंदेवानामसियह्वहोतासएनान्यक्षी
षितोयजीयान् । आहूयमानईळितव्योवंदितव्यश्चायाह्यग्नेवसुभिःसहजोषणस्त्वंदेवानामसियह्वहोतायह्वइतिमहतो
नामधेयँयातश्चहूतश्चभवति । सएनान्यक्षीषितोयजीयान् । इषितःप्रेषितइतिवाधीष्टइतिवायजीयान्यष्टृतरोबर्हिः

परिबर्हणात्तस्यैषाभवति ॥ ८ ॥ प्राचीनंबर्हिःप्रदिशापृथिव्यावस्तोरस्यावृज्यतेअग्रेअह्नां । व्युप्रथतेवितरंवरीयोदेवे
भ्योअदितयेस्योनं । प्राचीनंबर्हिःप्रदिशापृथिव्यावसनायास्याःप्रवृज्यतेऽग्रेऽह्नांबर्हिःपूर्वाह्णेतद्विप्रथतेवितरंवितीर्ण
तरमितिवाविस्तीर्णतरमितिवावरीयोवरतरमुरुतरंवादेवेभ्यश्चादितयेचस्योनंस्योनमितिसुखनामस्यतेरवस्यन्त्येतत्से
वितव्यंभवतीतिवाद्वारोजवतेर्वाद्रवतेर्वावारयतेर्वातासामेषाभवति ॥ ९ ॥ व्यचस्वतीरुर्वियाविश्रयंतांपतिभ्योन
जनयःशुंभमानाः । देवीर्द्वारोबृहतीर्विश्वमिन्वादेवेभ्योभवतसुप्रायणाः । व्यंचनवत्यउरुत्वेनविश्रयंतांपतिभ्यइव
जायाऊरूमैथुनेधर्मेशुशोभिषमाणावरतममंगमूरूदेव्योद्वारोबृहत्योमहत्योविश्वमिन्त्राविश्वमाभिरेतियज्ञेगृहद्वारइ
तिकात्थक्योऽग्निरितिशाकपूणिरुषासानक्तोषाश्चनक्ताचोषाव्याख्यातानक्तेतिरात्रिनामानक्तिभूतान्यवश्यायेनापि
वानक्ताव्यक्तवर्णातयोरेषाभवति ॥ १० ॥ आसुष्वयंतीयजतेउपाकेउषासानक्तासदतांनियोनौ । दिव्येयोषणेबृह
तीसुरुक्मेअधिश्रियँशुक्रपिशंदधाने । सेष्मीयमाणेइतिवासुष्वापयंत्याविितिवासीदतामितिवान्यासादतामितिवाय
ज्ञियेउपक्रांतेदिव्येयोषणेबृहत्यौमहत्यौसुरुक्मेसुरोचनेअधिदधानेशुक्रपेशसंश्रियँशुक्रंशोचतेर्ज्वलतिकर्मणःपेशइति
रूपनामपिंशतेर्विपिशितंभवतिदैव्याहोताराद‍ैव्यौहोतारावयंचाग्निरसौचमध्यमस्तयोरेषाभवति ॥ ११ ॥ दैव्याहो
ताराप्रथमासुवाचामिमानायज्ञंमनुषोयजध्यै । प्रचोदयंताविदथेषुकारूप्राचीनंज्योतिःप्रदिशादिशंता । दैव्यौहोता

रौप्रथमौसुवाचौनिर्मिमानौयज्ञंमनुष्यस्यमनुष्यस्ययजनायंप्रचोदयमानौयज्ञेषुकर्तारौपूर्वस्यांदिशियष्टव्यमितिप्रदिशं
तौतिस्रोदेवीस्तिस्रोदेव्यस्तासामेषाभवति ॥ १२ ॥ आनोयज्ञंभारतीतूयमेत्विळामनुष्वदिहचेतयंती । तिस्रोदेवी
र्बर्हिरेदंस्योनंसरस्वतीस्वपसःसदंतु । ऐतुनोयज्ञंभारतीक्षिप्रंभरतआदित्यस्तस्यभाइडाचमनुष्यवदिहचेतयमानातिस्रोदेव्योबर्हिरिदं खंसरस्वतीचसुकर्माणआसीदंतुत्वष्टातूर्णमश्नुतइतिनैरुक्तास्त्विषेर्वास्याद्दीप्तिकर्मणस्त्वक्षतेर्वास्यात्करोतिकर्मणस्त षाभवति ॥ १३ ॥ यइमेद्यावापृथिवीजनित्रीरूपैरपिंशद्भुवनानिविश्वा । तमद्यहोतरिषितोयजीयान्देवंत्वष्टारमिहयक्षिविद्वान् । यइमेद्यावापृथिव्यौजनयित्र्यौरूपैरकरोद्भूतानिचसर्वाणितमद्यहोतरिषितोयजीयान्देवंत्वष्टारमिहयजविद्वान्माध्यमिकस्त्वष्टेत्याहुर्मध्यमेचस्थानेसमाम्नातोऽग्निरितिशाकपूणिस्तस्यैषापराभवति ॥ १४ ॥
आविष्ट्योवर्धतेचारुरासुजिह्मानामूर्ध्वःस्वयशाउपस्थे । उभेत्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्प्रतीचीसिंहंप्रतिजोषयेते । आविरावेदनात्तत्योवर्धतेचारुरासुचारुचरतेर्जिह्मंजिहीतेरूर्ध्वउच्छ्रितोभवतिस्वयशाआत्मयशाउपस्थउपस्थानउभेत्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्प्रतीचीसिंहंप्रतिजोषयेते । द्यावापृथिव्याविितिवाहोरात्रेइतिवारणीइतिवाप्रत्यक्तेसिंहंसहनंप्रत्यासेवेते ॥ १५ ॥ वनस्पतिर्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ १६ ॥ उपावसृजत्मन्यासमंजन्देवानांपाथऋतुथाहवींषि ।
वनस्पतिःशमितादेवोअग्निःस्वदंतुहव्यंमधुनाघृतेन । उपावसृजात्मनात्मानंसमंजन्देवानामन्नमृतावृतौहवींषिकाले

कालेवनस्पतिःशमितादेवोअग्निरित्येतेत्रयःस्वदयंतुहव्यंमधुनाचघृतेनचतत्कोवनस्पतिर्यूपइतिकात्थक्योऽग्निरितिशाकपूणिस्तस्यैषापराभवति ॥ १७ ॥ अंजंतित्वामध्वरेदेवयंतोवनस्पतेमधुनादैव्येन । यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्द्रविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थे । अंजंतित्वामध्वरेदेवान्कामयमानावनस्पतेमधुनादैव्येनचघृतेनचयदूर्ध्वःस्थास्यसिद्रविणानिचनोदास्यसियद्वातेकृतःक्षयोमातुरस्याउपस्थउपस्थानेऽग्निरितिशाकपूणिस्तस्यैषापराभवति ॥ १८ ॥ देवेभ्योवनस्पतेहवींषिहिरण्यपर्णप्रदिवस्तेअर्थं । प्रदक्षिणिद्रशनयानियूयऋतस्यवक्षिपथिभीरजिष्ठैः । देवेभ्योवनस्पतेहवींषिहिरण्यपर्णऋतपर्णापिवोपमार्थेस्याद्धिरण्यवर्णपर्णेतिप्रदिवस्तेअर्थंपुराणस्तेसोऽर्थोयंतेप्रब्रूमोयज्ञस्यवहपथिभीरजिष्ठैऋजुतमैरजस्वलतमैस्तपिष्ठतमैरितिवातस्यैषापराभवति ॥ १९ ॥ वनस्पतेरशनयानियूयपिष्टतमयावयुनानिविद्वान् ।
वहदेवत्रादिधिषोहवींषिप्रचदातारममृतेषुवोचः । वनस्पतेरशनयानियूयसुरूपतमयावयुनानिविद्वान्प्रज्ञानानिप्रजानन्वहदेवान्यज्ञेदातुर्हवींषिप्रब्रूहिचदातारममृतेषुदेवेषुस्वाहाकृतयःस्वाहेत्येतत्सुआहेतिवास्वावागाहेतिवास्वंप्राहेतिवास्वाहुतंहविर्जुहोतीतिवातासामेषाभवति ॥ २० ॥ सद्योजातोव्यमिमीतयज्ञमग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः । अस्यहोतुःप्रदिश्यृतस्यवाचिस्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाः । सद्योजायमानोनिरमिमीतयज्ञमग्निर्देवानामभवत्पुरोगाम्यस्यहोतुःप्रदिश्यृतस्यवाच्यास्येस्वाहाकृतंहविरदन्तुदेवायजंतीतीमाआप्रीदेवताअनुक्रांताअथकिंदेवताःप्रयाजानुयाजाआ

ग्नेयाइत्येके ॥ २१ ॥ प्रयाजान्मेंअनुयाजांश्चकेवलानूर्जस्वन्तंहविषोदत्तभागं । घृतंचापांपुरुषंचौषधीनामग्नेश्चदीर्घ
मायुरस्तुदेवाः । तवप्रयाजाअनुयाजाश्चकेवलऊर्जस्वंतोहविषःसंतुभागाः । तवाग्नेयज्ञो३ यमस्तुसर्वस्तुभ्यंनमंतांप्रदि
शश्चतस्रः । आग्नेयावैप्रयाजाआग्नेयाअनुयाजाइतिचब्राह्मणंछन्दोदेवताइत्यपरंछन्दांसिवैप्रयाजाश्छंदांस्यनुयाजाइ
तिचब्राह्मणंमृतुदेवताइत्यपरंमृतवोवैप्रयाजाऋतवोऽनुयाजाइतिचब्राह्मणंपशुदेवताइत्यपरंपशवोवैप्रयाजाःपशवोऽ
नुयाजाइतिचब्राह्मणंप्राणदेवताइत्यपरंप्राणावैप्रयाजाःप्राणावाअनुयाजाइतिचब्राह्मणंमात्मदेवताइत्यपरंमात्मावैप्र
याजाआत्मावाअनुयाजाइतिचब्राह्मणंमाग्नेयाइतितुस्थितिर्भक्तिमात्रमितरत्किमर्थंपुनरिदमुच्यतेयस्यैदेवतायैहविर्गृ
हीतंस्यात्तांमनसाध्यायेद्वषट्करिष्यन्नितिहविज्ञायतेतान्येतान्येकादशाप्रीसूक्तानितेषांवासिष्ठमात्रेयंवाध्र्यश्वंगार्त्समद
मितिनाराशंसवंतिमैधातिथंदैर्घतमसंप्रैषिकमित्युभयवंत्यतोऽन्यानितनूनपात्वंतितनूनपात्वंति ॥ २२ ॥ (द्रविणो
दाःकस्माद्द्रविणोदाद्रविणसोमेद्यंतुतेऽथातआप्रियःसमिद्धोअद्यतनूनपान्नराशंसस्याजुह्वानःप्राचीनंव्यचस्वतीरासु
ष्वयंतीदैव्याहोतारानोयज्ञंयइमेआविष्टोवनस्पतिरुपावसृजांजंतिदेवेभ्योवनस्पतेवनस्पतेरशनयानियूयसद्योजातः
प्रयाजान्मेद्वाविंशतिः) ॥ इतिनिरुक्तउत्तरषट्केद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

ॐ ॥ अथयानिपृथिव्यायतनानिसत्त्वानिस्तुतिंलभंतेतान्यतोऽनुक्रमिष्यामस्तेषामश्वःप्रथमागामीभवत्यश्वो
व्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ १ ॥ अश्वोवोढासुखंरथंहसनामुपमंत्रिणः । शेपोरोमण्वन्तौभेदौवारिन्मंडूकइच्छ
तीद्रायेंदोपरिस्रव । अश्वोवोढासुखंवोढारथंवोढासुखमितिकल्याणनामकल्याणंपुण्यंसुहितंभवतिसुहितंगम्यतीति
वाहसैतावापातावापालयितावाशेपमृच्छतीतिवारिवारयतिमानोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ २ ॥ मानोमित्रोवरुणो
अर्यमायुरिंद्रऋभुक्षामरुतःपरिख्यन् । यद्वाजिनोदेवजातस्यसप्तेःप्रवक्ष्यामोविदथेवीर्याणि । यद्वाजिनोदेवैर्जातस्य
सप्तेःसरणस्यप्रवक्ष्यामोयज्ञेविदथेवीर्याणिमानस्त्वंमित्रश्चवरुणश्चार्यमाचायुश्चवायुरयनइंद्रश्चोरुक्षयणऋभूणांराजेति
वामरुतश्चपरिख्यन्छकुनिःशक्नोत्युन्नेतुमात्मानंशक्नोतिनदितुमितिवाशक्नोतितकितुमितिवासर्वतःशंकरोऽस्त्वितिवा
शक्नोतेर्वातस्यैषाभवति ॥ ३ ॥ कनिक्रदज्जनुषंप्रब्रुवाणइयर्तिवाचमरितेवनावम् ॥ सुमंगलश्चशकुनेभवासिमात्वाका
चिदभिभाविश्व्याविदत् । न्यक्रंदीज्जन्मप्रब्रुवाणोयथास्यशब्दस्तथानामेरयतिवाचमीरयितेवनावंसुमंगलश्चशकुने
भवकल्याणमंगलोमंगलंगिरतेर्गृणात्यर्थेगिरत्यनर्थानितिवागलमंगवन्मज्जयतिपापकमितिनैरुक्तामागच्छत्वितिवा
माचत्वाकाचिदभिभूतिःसर्वतोविदद्गृत्समदमर्थमभ्युत्थितंकपिंजलोऽभिववाशेतदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥ ४ ॥ भद्रं
वंददक्षिणतोभद्रमुत्तरतोवद । भद्रंपुरस्तान्नोवदभद्रंपश्चात्कपिंजल । इतिसानिगदव्याख्यातागृत्समदोगृत्समदनो

गृत्सइतिमेधाविनामगृणातेःस्तुतिकर्मणोमंडूकामज्जूकामज्जनान्मदतेर्वामोदतिकर्मणोमंदतेर्वातृप्तिकर्मणोमंडयतेरि
तिवैयाकरणामंडएषामोकइतिवामंडोमदेर्वामुदेर्वातेषामेषाभवति ॥ ५ ॥ संवत्सरंशशयानाब्राह्मणाव्रतचारिणः ।
वाचंपर्जन्यजिन्वतांप्रमंडूकाअवादिषुः । संवत्सरंशिश्यानाब्राह्मणाव्रतचारिणोऽब्रुवाणाअपिवोपमार्थेस्याद्ब्राह्मणाइ
वव्रतचारिणइतिवाचंपर्जन्यप्रीतांप्रावादिषुर्मंडूकावसिष्ठोवर्षकामःपर्जन्यंतुष्टावतंमंडूकाअन्वमोदंतसमंडूकाननुमोद
मानान्दृष्ट्वातुष्टावतदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥ ६ ॥ उपप्लवदमंडूकिवर्षमावदतादुरि । मध्येह्रदस्यप्लवस्वनिगृह्यचतुरः
परः । इतिसानिगदव्याख्याताऽक्षाअश्नुवतएनानितिवाभ्यश्नुवतएभिरितिवातेषामेषाभवति ॥ ७ ॥ प्रावेपामाबृह
तोमादयंतिप्रवातेजाइरिणेवर्वृताना ः । सोमस्येवमौजवतस्यभक्षोविभीदकोजागृविर्मह्यमच्छान् । प्रवेपिणोमामहतो
विभीदकस्यफलानिमादयंतिप्रवातेजाःप्रवणेजाइरिणेवर्तमानाइरिणंनिर्ऋणंमृणातेरपार्णंभवत्यपरताअस्मादोषधयइ
तिवा । सोमस्येवमौजवतस्यभक्षः । मौजवतोमूजवतिजातोमूजवान्पर्वतोमुंजवान्मुंजोविमुच्यतइषीकयैषीकेषतेर्गति
कर्मणइयमपीतरेषीकैतस्मादेवविभीदकोविभेदनाज्जागृविर्जागरणान्मह्यमचच्छदत्प्रशंसत्येनान्प्रथमयानिंदत्युत्तरा
भिर्ऋषेरक्षपरिद्यूनस्यैतदार्षंवेदयंतेग्रावाणोहन्तेर्वागृणातेर्वागृह्णातेर्वातेषामेषाभवति ॥ ८ ॥ प्रैतेवदन्तुप्रवयंवदामग्रा
वभ्योवाचंवदतावदद्भ्यः । यदद्रयःपर्वताःसाकमाशवःश्लोकंघोषंभरथेंद्रायसोमिनः । प्रवदंत्वेतेप्रवदामवयंग्रावभ्यो

वाचंवदतवदद्भ्योयदद्रयःपर्वताअदरणीयाःसहसोममाशवःक्षिप्रकारिणःश्लोकःशृणोतेर्घोषोघुष्यतेःसोमिनोयूयंस्थे
तिवासोमिनोगृहेष्वितिवायेननराःप्रशस्यंतेसनाराशंसोमंत्रस्तस्यैषाभवति ॥ ९ ॥ अमंदान्स्तोमान्प्रभरेमनीषासिंधाव
धिक्षियतोभाव्यस्य । योमेसहस्रममिमीतसवानतूर्तोराजाश्रवइच्छमानः । अमंदान्स्तोमानबालिशाननल्पान्वाबालो
बलवर्तीभर्तव्योभवत्यंबास्माअलंभवतीतिवांबास्मैबलंभवतीतिवाबलोवाप्रतिषेधव्यवहितःप्रभरेमनीषयामनसईषया
स्तुत्याप्रज्ञयावासिंधावधिनिवसतोभावयव्यस्यराज्ञोयोमेसहस्रंनिरमिमीतसवानतूर्तोराजातूर्णइतिवात्वरमाणइति
वाप्रशंसामिच्छमानः ॥ १० ॥ यज्ञसंयोगाद्राजास्तुतिंलभेतराजसंयोगाद्युद्धोपकरणानितेषांरथःप्रथमागामीभवति
रथोरंहतेर्गतिकर्मणःस्थिरतेर्वास्याद्विपरीतस्यरममाणोऽस्मिंस्तिष्ठतीतिवारपतेर्वारसतेर्वातस्यैषाभवति ॥ ११ ॥ वन
स्पतेवीड्वंगोहिभूयाअस्मत्सखाप्रतरणःसुवीरः । गोभिःसन्नद्धोअसिवीळयस्वास्थातातेजयतुजेत्वानि । वनस्पतेदृढां
गोहिभवास्मत्सखाप्रतरणःसुवीरःकल्याणवीरोगोभिःसंनद्धोअसिवीळयस्वेतिसंस्तंभस्वास्थातातेजयतुजेतव्यानिदुंदु
भिरितिशब्दानुकरणंद्रुमोभिन्नइतिवादुंदुभ्यतेर्वास्याच्छब्दकर्मणस्तस्यैषाभवति ॥ १२ ॥ उपश्वासयपृथिवीमुतद्यांपु
रुत्रातेमनुतांविष्ठितंजगत् । सदुंदुभेसजूरिंद्रेणदेवैर्दूराद्दवीयोअपसेधशत्रून् । उपश्वासयपृथिवींचदिवंचबहुधातेघोषं
मन्यतांविष्ठितंस्थावरंजंगमंचयत्सदुंदुभेसहजोषणंइंद्रेणचदेवैश्चदूराद्दूरतरमपसेधशत्रूनिषुधिरिषूणांनिधानंतस्यैषाभ

वति ॥ १३ ॥ बह्वीनांपिताबहुर्रस्यपुत्रश्चिश्चाकृणोतिसमंनावगत्यं । इषुधिःसंकाःपृतनाश्चसर्वाःपृष्ठेनिनंद्धोजय
तिप्रसूतः । बह्वनांपिताबहुरस्यपुत्रंइतीषूनभिप्रेत्यंप्रस्मयतइवापात्रियमाणंःशब्दानुकरणंवासंकाःसचतेःसंपूर्वाद्वा
किरतेःपृष्ठेनिनद्धोजयतिप्रसूतइतिव्याख्यातंहस्तघ्नोहस्तेहन्यतेतस्यैषाभवति ॥ १४ ॥ अहिंरिवभोगैःपर्यैतिबाहुं
ज्यायांहेतिंपरिबाधंमानः । हस्तघ्नोविश्वांवयुनांनिविद्वान्पुमान्पुमांसंपरिंपातुविश्वतंः । अहिरिवभोगैःपरिवेष्टयति
बाहुंज्यायावधात्परित्रायमाणोंहस्तघ्नःसर्वाणिप्रज्ञानानिप्रजानंन्पुमान्पुरुमनाभवतिंपुंसतेर्वाभीशवोव्याख्यातांस्तेषा
मेषाभवति ॥ १५ ॥ रथेतिष्ठंन्नयतिवाजिनंःपुरोयत्रंयत्रकामयंतेसुषारथिः । अभीशूनांमहिमानंपनायतमनंःपश्चा
दनुयच्छंतिरश्मयंः । रथेतिष्ठन्नयतिवाजिनःपुरस्तात्सतोंयत्रयत्रकामयतेंसुषारथिःकल्याणसारथिंरभीशूनांमहि
मानंपूजयामिमनःपश्चात्संतोऽनुयच्छंतिरश्मयोंधनुर्धन्वतेर्गतिकर्मणोवधकर्मणोवांधन्वंत्यस्मादिषवंस्तस्यैषाभवति
॥ १६ ॥ धन्वंनागाधन्वंनाजिंजंयेमधन्वंनातीव्राःसमदोंजयेम । धनुःशत्रोरपकामंकृणोतिधन्वंनासर्वाःप्रदिशों
जयेम । इतिसानिगदव्याख्यातांसमदःसमदोवात्तेःसंमदोवांमदतेर्ज्याजयतेर्वाजिनातेर्वाप्रजावयतीषूनितिवांतस्या
एषाभवति ॥ १७ ॥ वक्ष्यंतीवेदागंनीगंतिकर्णंप्रियंसखांयंपरिषस्वजाना । योषेंवशिंक्तेवितताधिधन्वन्ज्याइयंसमंने
पारयंती । वक्ष्यंतीवागच्छतिकर्णंप्रियमिवसखायमिषुंपरिष्वजमानांयोषेवशिंक्तेशब्दंकरोतिंवितताधिधनुषिंज्येयंस

मनेसंग्रामेपारयंतीपारंनयंतीषुंरीषतेर्गतिकर्मणोंवधकर्मणोवांतस्यैषाभवति ॥ १८ ॥ सुपर्णंवस्तेमृगोअंस्यादंतोगो
भिःसंनंद्धापततिप्रसूता । यत्रानरःसंचविचद्रवंतितत्रास्मभ्यमिषंवःशर्मंयंसन् । सुपर्णंवस्तइतिवाजानभिप्रेत्यंमृग
मयोऽस्यादंतोमृगयतेर्वांगोभिःसंनद्धापततिप्रसूतेतिव्याख्यातंयत्रनराःसंद्रवंतिचविद्रवंतिचंतत्रास्मभ्यमिषवःशर्म
यच्छंतुशरणंसंग्रामेष्वश्वाजनींकशेत्याहुःकशाप्रकाशयतिभयमश्वायंकृष्यतेर्वाणूभावांद्वाक्पुनःप्रकाशयत्यर्थांन्खश
याक्रोशतेर्वाश्वकशायाएषाभवति ॥ १९ ॥ आजंघंतिसान्वेंषांजघनाँऽउपंजिघ्नते । अश्वांजनिप्रचेंतसोऽश्वांन्त्समत्सुं
चोदय । आघ्नंतिसानून्येषांसरणानिसक्थीनिंसक्थिसचतेरासक्तोऽस्मिन्कायोंजघनानिचोपघ्नंतिजघनंजंघन्यतें
रश्वाजनिप्रचेतसःप्रवृद्धचेतसोंऽश्वान्त्समत्सुसमरणेषुसंग्रामेषुंचोदयोलूखलमुरुकरंवोंर्करंवोर्ध्वखंवोरुमेकुर्विंत्यब्रवीं
त्तदुलूखलमभवंदुरुकरंचैतदुलूखलमित्याचक्षतेंपरोक्षेणेतिचब्राह्मणंतस्यैषाभवति ॥ २० ॥ यच्चिद्धित्वंगृहेगृहउलू
खलकयुज्यसें । दहद्युमत्तमंवदजयंतामिवदुंदुभिः । इतिसानिगदव्याख्याता ॥ २१ ॥ वृषभःप्रजांवर्षतीतिवांतिबृह
तिरेतइतिवांतद्वृषभकर्मावर्षणाद्वृषभस्तस्यैषाभवति ॥ २२ ॥ न्यंक्रंदयन्नुपयंतंएनमर्मैहयन्वृषभंमध्यंआजेः । तेनसूभं
वंशतवंत्सहस्रंगवांमुद्गंलःप्रधनेंजिगाय । न्यक्रंदयन्नुपयंतएनमितिव्याख्यातंममेहयन्वृषभंमध्यआजेंराजयनस्याज
वनस्येतिवांतेनतंसूभवंराजानंभर्वतिरत्तिकर्मातद्वासूभवंसहस्रंगवांमुद्गलःप्रधनेजिगायंप्रधनइतिसंग्रामनामंप्रकीर्णा

न्यस्मिन्धनानिभवंतिद्रुघणोद्रुममयोघनस्तत्रेतिहासमाचक्षतेमुद्गलोभार्म्यश्वऋषिर्वृषभंचद्रुघणंचयुक्त्वासंग्रामेव्यवहृ
त्याजिंजिगायतदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥ २३ ॥ इमंतंपश्यवृषभस्ययुंजंकाष्ठायामध्येद्रुघणंशयानं । येनजिगायशत
वत्सहस्रंगवांमुद्गलःपृतनाज्येषु । इमंतंपश्यवृषभस्यसहयुजंकाष्ठायामध्येद्रुघणंशयानंयेनजिगायशतवत्सहस्रंगवांमु
द्गलःपृतनाज्येषुपृतनाज्यमितिसंग्रामनामपृतनानामजनाद्वाजयनाद्वामुद्गलोमुद्गवान्मुद्गगिलोवामदनंगिलतीतिवाम
दंगिलोवामुदंगिलोवाभार्म्यश्वोभृम्यश्वस्यपुत्रोभृम्यश्वोभृमयोऽस्याश्वाअश्वभरणाद्वापितुरित्यन्ननामपातेर्वापिबते
र्वाप्यायतेर्वातस्यैषाभवति ॥ २४ ॥ पितुंनुस्तोषंमहोधर्माणंतविषीं । यस्यत्रितोव्योजसावृत्रंविपर्वमर्दयत् । तंपि
तुंस्तौमिमहतोधारयितारंबलस्यंतविषीतिबलनामंतवतेर्वावृद्धिकर्मणोयस्यत्रितओजसाबलेनत्रितस्त्रिस्थानइंद्रोवृत्रं
विपर्वाणंव्यर्दयतिनद्योव्याख्यातास्तासामेषाभवति ॥ २५ ॥ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या ।
असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया । इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिपरुष्णिस्तोममासेवध्वमसि
क्न्याचसहमरुद्वृधेवितस्तयाचार्जीकीयआशृणुहिसुषोमयाचेतिसमस्तार्थोऽथैकपदनिरुक्तंगंगागमनाद्यमुनाप्रयुवतीग
च्छतीतिवाप्रयुवितंगच्छतीतिवासरस्वतीसरइत्युदकनामसर्तेस्तद्वतीशुतुद्रीशुद्राविणीक्षिप्रद्राविण्याशुतुन्नेवद्रवतीति
वेरावतींपरुष्णीत्याहुःपर्ववतीभास्वतीकुटिलगामिन्यसिक्न्यशुक्लासितासितमितिवर्णनामतत्प्रतिषेधोऽसितंमरुद्वृधाः

सर्वानद्योमरुतएनावर्धयंतिवितस्ताविदग्धाविवृद्धामहाकूलार्जीकीयांविपाळित्याहुर्ऋजीकप्रभवावर्जुगामिनीवाविपा
ड्विपाटनाद्वाविपाशनाद्वाविप्रापणाद्वापाशाअस्यांव्यपाश्यंतवसिष्ठस्यमुमूर्षतस्तस्माद्विपाळुच्यतेपूर्वमासीदुरुंजिरासु
षोमासिंधुर्यदेनामभिप्रसुवंतिनद्यःसिंधुःस्यंदनादापआप्नोतेस्तासामेषाभवति ॥ २६ ॥ आपोहिष्ठामयोभुवस्तान
ऊर्जेदधातन । महेरणायचक्षसे । आपोहिस्थसुखभुवस्तानोऽन्नायधत्तमहतेचनोरणायरमणीयायचदर्शनायौषध
यओषद्धयंतीतिवौषत्येनाधयंतीतिवादोषंधयंतीतिवातासामेषाभवति ॥ २७ ॥ याओषधीःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियु
गंपुरा । मनैनुबभ्रूणामहंशतंधामानिसप्तच । याओषधयःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रीणियुगानिपुरामन्येनुतद्बभ्रूणामहंब
भ्रुवर्णानांहरणानांभरणानामितिवाशतंधामानिसप्तचेतिधामानित्रयाणिभवंतिस्थानानिनामानिजन्मानीतिजन्मा
न्यत्राभिप्रेतानिसप्तशतंपुरुषस्यमर्मणांतेष्वेनादधतीतिवारात्रिर्व्याख्यातातस्याएषाभवति ॥ २८ ॥ आरात्रिपा
र्थिवंरजःपितरःप्रायुधामभिः । दिवःसदांसिबृहतीवितिष्ठसआत्वेषंवर्ततेतमः । आपूपुरस्त्वंरात्रिपार्थिवंरजःस्थानैर्म
ध्यमस्यदिवःसदांसिबृहतीमहतीवितिष्ठसआवर्ततेत्वेषंतमोरजोऽरण्यान्यरण्यस्यपत्न्यरण्यमपार्णग्रामादरमणंभवती
तिवातस्याएषाभवति ॥ २९ ॥ अरण्यान्यरण्यान्यसौयाप्रेवनश्यसि । कथाग्रामंनपृच्छसिनत्वाभीरिवविंदतीं ३।
अरण्यानीत्येनामामंत्रयतेयासावरण्यानिवनानिपराचीवनश्यसिकथंग्रामंनपृच्छसिनत्वाभीर्विंदतीवेतीवःपरिभयार्थे

वांश्रद्धाश्रद्धानात्तस्याएषाभवति ॥ ३० ॥ श्रद्धयाग्निःसमिध्यतेश्रद्धयाहूयतेहविः । श्रद्धांभगस्यमूर्धनिवचसावेद
यामसि । श्रद्धयाग्निःसाधुसमिध्यतेश्रद्धयाहविःसाधुहूयतेश्रद्धांभगस्यभागधेयस्यमूर्धनिप्रधानांगेवचनेनावेदयामः
पृथिवीव्याख्यातातस्याएषाभवति ॥ ३१ ॥ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्मसप्रथः । सुखानः
पृथिविभवानृक्षरानिवेशन्यृक्षरःकण्टकऋच्छतेःकंटकःकंतपोवाकृंततेर्वाकंटतेर्वास्याद्गतिकर्मणउद्गततमोभवतियच्छ
नःशर्मयच्छंतुशरणंसर्वतःपृथ्वप्वाव्याख्यातातस्याएषाभवति ॥ ३२ ॥ अमीषांचित्तंप्रतिलोभयंतीगृहाणांगान्यप्वे
परेहि । अभिप्रेहिनिर्दहहृत्सुशोकैरंधेनामित्रास्तमसासचंतां । अमीषांचित्तानिप्रज्ञानानिप्रतिलोभयमानागृहाणां
गान्यप्वेपरेह्यभिप्रेहिनिर्दहैषांहृदयानिशोकैरंधेनामित्रास्तमसासंसेव्यंतामग्नाय्यग्नेःपत्नीतस्याएषाभवति ॥ ३३ ॥
इहेंद्राणीमुपह्वयेवरुणानींस्वस्तये । अग्नायींसोमपीतये । इतिसानिगदव्याख्याता ॥ ३४ ॥ अथातोऽष्टौद्वंद्वान्यु
लूखलमुसलेउलूखलंव्याख्यातंमुसलंमुहुःसरंतयोरेषाभवति ॥ ३५ ॥ आयजीवाजसातमाताह्युच्चाविजर्भृतः ।
हरीइवांधांसिबप्सता । आयष्टव्येअन्नानांसंभक्ततमेतेह्युच्चैर्विह्रियेतेहरीइवान्नानिभुंजानेहविर्धानेहविषांनिधानेतयो
रेषाभवति ॥ ३६ ॥ आवामुपस्थमद्रुहादेवाःसीदंतुयज्ञियाः । इहाद्यसोमपीतये । आसीदंतुवामुपस्थउपस्थानेमद्रो
ग्धव्येइतिवायज्ञियादेवायज्ञसंपादिनइहाद्यसोमपानायद्यावापृथिव्यौव्याख्यातेतयोरेषाभवति ॥ ३७ ॥ द्यावा

मानमिंद्रंकल्याणचक्रेरथेयोगायरथ्याअश्वारथस्यवोढारऋज्यंतऋजुगामिनोऽन्नमभिवहेयुर्नवंचपुराणंचश्रवइत्यन्न
नामश्रूयतइतिसतोवायोश्चास्यभक्षौयथानविदस्येदितींद्रप्रधानेत्येकेनैघंटुकंवायुकर्मोभयप्रधानेत्यपरंवरुणोवृणोती
तिसतस्तस्यैषाभवति ॥३॥ नीचीनबारंवरुणःकवंधंप्रससर्जरोदसीअंतरिक्षं । तेनविश्वस्यभुवनस्यराजायवंनवृष्टिर्व्युन
त्तिभूम । नीचीनद्वारंवरुणःकवंधंमेघंकवनमुदकंभवतितदस्मिन्धीयतउदकमपिकवंधमुच्यतेबंधिरनिभृतत्वेकमनि
भृतंचप्रसृजतिद्यावापृथिव्यौचांतरिक्षंचमहत्त्वेनतेनसर्वस्यभुवनस्यराजायवमिववृष्टिर्व्युनत्तिभूमितस्यैषापराभवति
॥ ४ ॥ तमूषुसमनागिरापितृणांचमन्मभिः । नाभाकस्यप्रशस्तिभिर्यःसिंधूनामुपोदयेसप्तस्वसासमध्यमोनभंतामन्य
केसमे । तंस्वभिष्टौमिसमानयागिरागीत्यास्तुत्यापितृणांचमननीयैःस्तोमैर्नाभाकस्यप्रशस्तिभिर्ऋषिर्नाभाकोबभूवयः
स्यंदमानानामासामपामुपोदयेसप्तस्वसारमेनमाहवाग्भिःसमध्यमइतिनिरुच्यतेऽथैषएवभवति । नभंतामन्यकेसमे ।
माभूवन्नन्यकेसर्वेयेनोद्विषंतिदुर्धियःपापधियःपापसंकल्पारुद्रोरौतीतिसतोरोरूयमाणोद्रवतीतिवारोदयतेर्वायदरुद
त्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वमितिकाठकंयदरोदीत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वमितिहारिद्रविकंतस्यैषाभवति ॥ ५ ॥ इमारुद्रायस्थिरधन्वनेगिरः
क्षिप्रेषवेदेवायस्वधाव्ने । अषाह्लायसहमानायवेधसेतिग्मयुधायभरताशृणोतुनः । इमारुद्रायदृढधन्वनेगिरःक्षिप्रेष
वेदेवायान्नवतेऽषाढायान्यैःसहमानायविधात्रेतिग्मायुधायभरतशृणोतुनस्तिग्मंतेजतेरुत्साहकर्मणआयुधमायोधना

त्तस्यैषापराभवति ॥ ६ ॥ यातेदिद्युदवसृष्टादिवस्परिक्ष्मयाचरतिपरिसावृणक्तुनः । सहस्रंतेस्वपिवातभेषजामानस्तोकेषुतनयेषुरीरिषः । यातेदिद्युदवसृष्टादिवस्परिदिवोऽधिदिद्युद्द्यतेर्वाद्युतेर्वाद्योततेर्वाक्ष्मयाचरतिक्ष्मापृथिवीतस्यांचरतितयाचरतिविक्ष्मापयंतीचरतीतिवापरिवृणक्तुनःसासहस्रंतेस्वाप्तवचनभैषज्यानिमानस्त्वंपुत्रेषुचपौत्रेषुचरीरिषंस्तोकंतुद्यतेस्तनयंतनोतेरग्निरपिरुद्रउच्यतेतस्यैषाभवति ॥ ७ ॥ जराबोधतद्विविड्ढिविशेविशेयज्ञियाय । स्तोमंरुद्रायदृशीकं । जरास्तुतिर्जरतेःस्तुतिकर्मणस्तांबोधतयाबोधयितररितिवातद्विविड्ढितत्कुरुमनुष्यस्यमनुष्यस्ययजनायस्तोमंरुद्रायदर्शनीयमिंद्रइरांदृणातीतिवैरांददातीतिवैरांदधातीतिवैरांदारयतइतिवैरांधारयतइतिवैंदवेद्रवतीतिवैंदौरमतइतिवैंधेभूतानीतिवातद्यदेनंप्राणैःसमैंधंस्तदिंद्रस्येंद्रत्वमितिविज्ञायतइदंकरणादित्याग्रायणइदंदर्शनादित्यौपमन्यवइंदतेर्वैश्वर्यकर्मणइन्छत्रूणांदारयितावाद्रावयितावादरयिताचयज्वनांतस्यैषाभवति ॥ ८ ॥ अर्ददुरुत्समसृजोविखानित्वमर्णवान्बद्धधानाँऽअरम्णाः । महांतमिंद्रपर्वतंवियद्वःसृजोविधाराअवदानवंहन् । अर्दणाउत्सभुत्सउत्सरणाद्वोत्सदनाद्वोत्स्यंदनाद्वोनत्तेर्वाव्यसृजोऽस्यखानित्वमर्णवानर्णस्वतएतान्माध्यमिकान्त्संस्त्यायान्वाबध्यमानानरम्णारम्णातिःसंयमनकर्माविसर्जनकर्मावामहांतमिद्रपर्वतंमेघंयद्व्यवृणोर्व्यसृजोऽस्यधाराअवहन्नेनंदानवंदानकर्मोणंतस्यैषापराभवति ॥ ९ ॥ योजातएवप्रथमोमनस्वान्देवोदेवान्क्रतुनापर्यभूषत् । यस्यशुष्माद्रोदसीअभ्यसे

नःपृथिवीइमंसिध्रमद्यदिविस्पृशं । यज्ञंदेवेषुयच्छतां । द्यावापृथिव्यौनइमंसाधनमद्यदिविस्पृशंयज्ञंदेवेषुनियच्छतांविपाट्छुतुद्र्यौव्याख्यातेतयोरेषाभवति ॥ ३८ ॥ प्रपर्वतानामुशतीउपस्थादश्वेइवविषितेहासमाने । गावेवशुभ्रेमातरारिहाणेविपाट्छुतुद्रीपयसाजवेते । पर्वतानामुपस्थादुपस्थानादुशत्यौकामयमानेअश्वेइवविमुक्तेइतिवाविषण्णेइतिवाहासमानेहासतिःस्पर्धायांहर्षमाणेवागावाविवशुभ्रेशोभनेमातरौसंरिहाणेविपाट्छुतुद्र्यौपयसाप्रजवेतेआर्त्नीअर्तन्यौवारण्यौवारिषण्यौवातयोरेषाभवति ॥ ३९ ॥ तेआचरंतीसमनेवयोषामातेवपुत्रंबिभृतामुपस्थे । अपशत्रून्विध्यतांसंविदानेआर्त्नीइमेविस्फुरंतीअमित्रान् । तेआचरंत्यौसमनसाविवयोषेमातेवपुत्रंबिभृतामुपस्थउपस्थानेऽपविध्यतांशत्रून्त्संविदानेआर्त्न्याविमेविघ्नत्यावमित्रान्छुनासीरौशुनोवायुःशुएत्यंतरिक्षेसीरआदित्यःसरणात्तयोरेषाभवति ॥ ४० ॥ शुनासीराविमांवाचंजुषेथांयद्दिविचक्रथुःपयः । तेनेमामुपसिंचतं । इतिसानिगदव्याख्यातादेवीजोष्ट्रीदेव्यौजोषयित्र्यौद्यावापृथिव्याावितिवाहोरात्रेइतिवासस्यंचसमाचेतिकात्थक्यस्तयोरेषसंप्रैषोभवति ॥ ४१ ॥ देवीजोष्ट्रीवसुधितीययोरन्याघाद्वेषांसियुयवदान्यावक्षद्वसुवार्याणियजमानायवसुवनेवसुधेयस्यवीतांयज । देवीजोष्ट्रीदेव्यौजोषयित्र्यौवसुधितीवसुधान्यौययोरन्याघानिद्वेषांस्यवयावयत्यावहत्यन्यावसूनिवरणीयानियजमानायवसुवननायचवसुधानायचवीतांपिबेतांकामयेतांवायजेतिसंप्रैषौदेवीऊर्जाहुतीदेव्याऊर्जाह्वान्यौद्यावापृथिव्याावितिवा

होरात्रेइतिवांसस्यंचसमाचेतिकात्थक्यंस्तयोरेषसंप्रैषोभवति ॥ ४२ ॥ देवीऊर्जाहुतीइषमूर्जंमन्यावंक्षत्सग्धिंसपीतिं
मन्यानवैंनपूर्वंदयमानाःस्यामंपुराणेननवंतामूर्जंमूर्जाहुतीऊर्जयमानेअधातांवसुवनैंवसुधेयंस्यवीतांयर्ज । देवीऊर्जाहु
तीदेव्याऊर्जाह्वान्यांवन्नंचरसंचावहत्यावहत्यन्यांसहजग्धिंचसहपीतिंचान्यानवेंनपूर्वंदयमानाःस्यामंपुराणेननवंता
मूर्जंमूर्जाहुतीऊर्जयमानेअधातांवसुवननायचवसुधानायचंवीतांपिबेतांकामयेतांवांयजेतिसंप्रैषोयजेतिसंप्रैषः ॥ ४३ ॥
(अथयान्यश्वोवोह्वांमानोमित्रःकनिक्रदंज्जद्रंवदसंवत्सरंमुपप्लवदप्रावेपाःप्रैतेवदंत्वमंदान्यंज्ञसंयोगाद्वनस्पतउपश्वा
सयबह्वीनांमहिरिवभोगैरथेतिष्ठंन्धन्वनागावक्ष्यंतीवंसुपर्णंवस्तआजंघंतिंयच्चिद्धित्वंवृषभोन्यक्रंदयंन्निमंतंपितुंन्विमं
मआपोहिंयाओषधीरारात्र्यरण्यानिंश्रद्धयास्योनामीषांमिहेंद्राणीमथातोष्टांवायजीआवामुपस्थंद्यावानंःप्रपर्वतानांते
आचरंतींशुनासीरौदेवीजोष्ट्रींदेवीऊर्जाहुतीत्रिचत्वारिंशत्) ॥ इतिनिरुक्तउत्तरषट्केतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥
ॐ ॥ अथातोमध्यस्थानादेवतांस्तासांवायुःप्रथमागामीभवतिंवायुर्वातेर्वेतेर्वास्याद्गतिकर्मंणएतेरितिस्थौलाष्ठीविं
रनर्थकोवकारस्तस्यैषाभवति ॥ १ ॥ वायवायांहिदर्शतेमेसोमाअरंकृताः । तेषांपाहिश्रुधीहवं । वायवायाहिदर्शनी
येंमेसोमाअरंकृतअलंकृतांस्तेषांपिबशृणुनोह्वानमितिंकमन्यंमध्यमादेवमवक्ष्यंत्तस्यैषापराभवति ॥ २ ॥ आसस्राणा
सःशवसानमच्छेंद्रंसुचक्रेरथ्यांसोअश्वाः । अभिश्रवक्रज्यंतोवहेयुर्नूचिन्नुवायोरमृतंमिदंस्येत् । आससृवांसोऽभिबलाय

तांनृम्णस्यंमह्वासजंनासइंद्रः । योजायमानएवप्रथमोमनस्वींदेवोदेवान्क्रतुनाकर्मणापर्यभवंत्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षंदत्यक्रा
मदितिवांयस्यबलाद्द्यावापृथिव्यांवप्यबिभीतांनृम्णस्यमह्नाबलस्यमहत्त्वेनंसजनासइंद्रइत्यृषेर्दृष्टार्थस्यप्रीतिर्भवंत्या
ख्यानसंयुक्तांपर्जन्यस्तृपेराद्यंतविपरीतस्यंतर्पयिताजन्यंःपरोजेतावाजनयितावांप्रार्जयितावारसानांतस्यैषाभवति
॥ १० ॥ विवृक्षान्हंत्युतहंतिरक्षसोविश्वंबिभायभुवंनंमहावंधात् । उतानांगाईषतेवृष्ण्यांवतोयत्पर्जन्यंःस्तनयन्हंतिं
दुष्कृतंः । विहन्तिवृक्षान्विहंतिचरक्षांसिंसर्वाणिचास्माद्भूतानिंबिभ्यतिमहावधान्महान्ह्यस्यवधोंऽप्यनपराधोभीतः
पलायतेंवर्षकर्मवतोंयत्पर्जन्यःस्तनयंन्हंतिदुष्कृतःपापकृतोंबृहस्पतिर्बृहतंःपातावापालयितावांतस्यैषाभवति ॥ ११ ॥
अश्नापिंनद्धंमधुपर्यंपश्यन्मत्स्यंनदीनउदनिंक्षियन्तं । निष्टज्जंभारचमसंनवृक्षाद्बृहस्पतिंर्विरवेणांविकृत्यं । अशनवता
मेघेनापिनद्धंमधुपर्यंपश्यंन्मत्स्यमिवदीनउदकेनिवसंतंनिर्जहारतच्चमसमिववृक्षांच्चमसःकस्मांच्चमंत्यस्मिन्निंतिबृहस्प
तिर्विरवेणशब्देनविकृत्यंब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणंःपातावापालयितावांतस्यैषाभवति ॥ १२ ॥ अश्मांस्यमवतंब्रह्मणस्पतिर्मधुं
धारमभियमोजसातृंणत् । तमेवविश्वेंपपिरेस्वर्दृशोंबहुसाकंसिंसिचुरुत्संमुद्रिणं । अशनवंतमास्यंदनवंतमवातितंब्र
ह्मणस्पतिंर्मधुधारमभियंमोजसाबलेनाभ्यतृर्णत्तमेवसर्वेंपिबंतिरश्मयंःसूर्यदृशोबह्वेनंसहासिंचंत्युत्समुद्रिणमुदकवंतं
॥ १८ ॥ क्षेत्रस्यपतिःक्षेत्रंक्षियतेर्निवासकर्मणंस्तस्यपातावापालयितावांतस्यैषाभवति ॥ १४ ॥ क्षेत्रस्यपतिंनावयंहि

तेनैंवजयामसि । गामश्वैंपोषयित्वासनौंमृळातीदृशें । क्षेत्रस्यपतिनावयंसुहितेनेवजयामौंगामश्वंपुष्टंपोषयितृचाहरे
तिसनौंमृळातीदृशें । बलेनवाधनेनवांमृळतिर्दानकर्मौतस्यैषापराभवति ॥ १५ ॥ क्षेत्रस्यपतेमधुमन्तमूर्मिंधेनुरिवपयो
अस्मासुधुक्ष्व । मधुश्चुतैंघृतमिंवसुपूतमृतस्यनःपतंयोमृळयंतु । क्षेत्रस्यपतेमधुमंतमूर्मिंधेनुरिवपयोऽस्मासुधुक्ष्वेतिम
धुश्चुतंघृतमिवोदकंसुपूतंमृतस्यनःपातारोवापालयितारोवांमृळयंतुमृळयतिरुपदयाकर्मापूजाकर्मावातद्यत्समान्यामृ
चिसमानाभिव्याहारंभवतिंतज्जामिभवतीत्येकेंमधुमंतंमधुश्चुतमितियथांयदेवसमानेपादेसमानाभिव्याहारंभवतिंत
ज्जामिभवतीत्यपरें । हिरण्यरूपःसहिरण्यसंदृगितियथांयथाकथाचविशेषोंऽजामिभवतीत्यपरें । मंडूकाइवोदकांन्मंडू
काउदकादिवेतियथा । वास्तोष्पतिर्वास्तुर्वसतेर्निवासकर्मणंस्तस्यपातावापालयितावांतस्यैषाभवति ॥१६॥ अमीवहा
वांस्तोष्पतेविश्वांरूपाण्यांविशन् । सखांसुशेवंएधिनः । अभ्यमनहावास्तोष्पतेंसर्वाणिरूपाण्याविशंन्त्सखानःसुसुखो
भवंशेवइतिसुखनामंशिष्यतेर्वकारोनामकरणोंऽतस्थांतरोपलिंगीविभाषितगुणंःशिवमित्यप्यस्यभवतिंयद्यद्रूपंकाम
यतेतत्तद्देवताभवति । रूपंरूपंमघवाबोभवीतीत्यपिनिगमोभवतिंवाचस्पतिर्वाचंःपातावापालयितावांतस्यैषाभवति
॥ १७ ॥ पुनरेहिंवाचस्पतेदेवेनमनंसासह । वसोंष्पतेनिरांमयमय्येवतन्वं१ममं । इतिसानिगदव्याख्यातांपान्नपा
त्तनूनप्त्राव्याख्यातंस्तस्यैषाभवति ॥ १८ ॥ योअंनिध्मोदीदंयदप्स्वं१तर्यंविप्रांसईळंतेअध्वरेषु । अपांन्नपान्मधुम
तीरपोदायाभिरिंद्रोंवावृधेवीर्यांय । योऽनिध्मोदीदयद्दीप्यतेंऽभ्यंतरमप्सुयंमेधाविनःस्तुवंतिंयज्ञेषुसोऽपान्नपांन्मधु
मतीरपोदेह्यभिषवार्ययाभिरिंद्रोवर्धतेवीर्यायंवीरकर्मणेयमोयच्छतीतिसतंस्तस्यैषाभवति ॥ १९ ॥ परेयिवांसंप्रवतों
महीरनुबहुभ्यःपंथांमनुपस्पशानं । वैवस्वतंसंगमंनंजनानांयुमंराजांनंहविषांदुवस्य । परेयिवांसंपर्यागतवंतंप्रवतउद्ध
तोनिवतइत्यंवतिर्गतिकर्माबहुभ्यःपंथानमनुपस्पाशयमानंवैवस्वतंसंगमनंजनानांयमंराजानंहविषादुवस्येतिंदुवस्यती
राध्नोतिकर्माग्निरपियमउच्यतेंतमेताऋचोऽनुप्रवदंति ॥ २० ॥ सेनेवसृष्टामंदधात्यस्तुर्नदिद्युत्त्वेषप्रंतीका । यमोह
जातोयमोजानिंत्वंजारःकनीनांपतिर्जनींनां । तंवंश्वराथांवयंवसत्यास्तंनगावोनक्षंतइद्धं । इतिद्विपदाःसेनेवसृष्टांभयं
वाबलंवादधांत्यस्तुरिवदिद्युत्त्वेषप्रतीकांभयप्रतीकाबलप्रतीकांयशःप्रतीकामहाप्रतीकादीप्तप्रतीकावा । यमोहजात
इंद्रेणसहसंगतः । यमाविहेहमातरेत्यपिनिगमोभवतिंयमइवजातोयमोजनिष्यमाणोंजारःकनीनांजरयिताकन्यानां
पतिर्जनीनांपालयिताजायानांतत्प्रधानाहियज्ञसंयोगेनभवंति । तृतीयोअग्निष्टेपतिरित्यपिनिगमोभवतिंतंवश्वराथाचरं
त्यापश्वाहुत्यांवसत्याचनिवसंत्यौषधाहुत्यांस्तंयथागावआप्नुवंतिंतथाप्नुयामेद्धंसमृद्धंभोगैर्मित्रःप्रमीतेस्त्रायतेंसंमिन्वा
नोद्रवतीतिवांमेदयतेर्वांतस्यैषाभवति ॥२१॥ मित्रोजनांन्यातयतिब्रुवाणोमित्रोदांधारपृथिवीमुतद्यां । मित्रःकृष्टीरनिं
मिषाभिचंष्टेमित्रायंहव्यंघृतवंज्जुहोत । मित्रोजनानायातयतिब्रुवाणःशब्दंकुर्वंन्मित्रएवधारयतिंपृथिवींचदिवंचं

मित्रः कृष्टीरनिमिषन्नभिविपश्यतीति कृष्टय इति मनुष्यनाम कर्मवंतो भवंति विकृष्टदेहा वा मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोतेति
व्याख्यातं जुहोतिर्दानकर्मा कः कमनो वा क्रमणो वा सुखो वा तस्यैषा भवति ॥ २२ ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जा
तः पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम । हिरण्यगर्भो हिरण्मयो गर्भो हिरण्मयो
गर्भोऽस्येति वा गर्भो गृभेर्गृणात्यर्थे गिरत्यनर्थानिति वा यदा हि स्त्री गुणान्गृह्णाति गुणाश्चास्या गृह्यंतेऽथ गर्भो भवति समभ
वदग्रे भूतस्य जातः पतिरेको बभूव स धारयति पृथिवीं च दिवं च कस्मै देवाय हविषा विधेमेति व्याख्यातं विधतिर्दानकर्मा सर
स्वान्व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥ २३ ॥ ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमंतो घृतश्चुतः । तेभिर्नोऽविता भव । इति सा निगद
व्याख्याता ॥ २४ ॥ विश्वकर्मा सर्वस्य कर्ता तस्यैषा भवति ॥ २५ ॥ विश्वकर्मा विमना आद्विहाया धाता विधाता प
रमोत संदृक् । तेषामिष्टानि समिषा मदंति यत्रा सप्तऋषीन्पर एकमाहुः । विश्वकर्मा विभूतमना व्याप्ता धाता च विधाता च
परमश्च संद्रष्टा भूतानां तेषामिष्टानि वा कांतानि वा क्रांतानि वा गतानि वा मतानि वा नतानि वाद्भिः सह संमोदंते यत्रैतानि सप्त
ऋषीणानि ज्योतींषि तेभ्यः पर आदित्यस्तान्येतस्मिन्नेकं भवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मं विश्वकर्मा विभूतमना व्याप्ता धाता
च विधाता च परमश्च संदर्शयितेंद्रियाणामेषामिष्टानि वा कांतानि वा क्रांतानि वा गतानि वा मतानि वा नतानि वान्नेन सह सं
मोदन्ते यत्रेमानि सप्तऋषीणानींद्रियाण्येभ्यः पर आत्मा तान्येतस्मिन्नेकं भवंतीत्यात्मगतिमाचष्टे तत्रेतिहासमाचक्षते वि

श्वकर्मा भौवनः सर्वमेधे सर्वाणि भूतानि जुहवांचकार स आत्मानमप्यन्ततो जुहवांचकार तदभिवादिन्येषर्ग्भवति य इमा
विश्वा भुवनानि जुह्वदिति तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ २६ ॥ विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत
द्यां । मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनास इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु । विश्वकर्मन्हविषा वर्धयमानः स्वयं यजस्व पृथिवीं च दिवं च
मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनाः सपत्ना इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु प्रज्ञाता ताक्ष्यस्त्वष्ट्रा व्याख्यातस्तीर्णेऽन्तरिक्षे क्षियति तूर्णमर्थं
रक्षत्यश्नोतेर्वा तस्यैषा भवति ॥ २७ ॥ त्यमू षु वाजिनं देवजूतं सहावानं तरुतारं रथानां । अरिष्टनेमिं पृतनाजमाशुं स्वस्त
ये ताक्ष्यमिहा हुवेम । तं भृशमन्नवन्तं जूतिर्गतिः प्रीतिर्वा देवजूतं देवगतं देवप्रीतं वा सहस्वन्तं तारयितारं रथानामरिष्टने
मिं पृतनाजितमाशुं स्वस्तये ताक्ष्यमिह ह्वयेमेति कमन्यं मध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापरा भवति ॥ २८ ॥ सद्यश्चिद्यः शवसा
पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान । सहस्रसाः शतसा अस्य रंहिर्न स्मा वरन्ते युवतिं न शर्यां । सद्योऽपि यः शवसा बलेन
तनोत्यपः सूर्य इव ज्योतिषा पंच मनुष्यजातानि सहस्रसानि नीशतसानिन्यस्य सा गतिर्न स्मैनां वारयंति प्रयुवतीमिव शरम
यीमिषुं मन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणः क्रोधकर्मणो वधकर्मणो वा मन्युन्त्यस्मादिषवस्तस्यैषा भवति ॥ २९ ॥ त्वया मन्यो सर
थमारुजन्तो हर्षमाणासो धृषिता मरुत्वः । तिग्मेषव आयुधा संशिशाना अभि प्रयन्तु नरो अग्निरूपाः । त्वया मन्यो सरथ
मारुह्य रुजंतो हर्षमाणासो धृषिता मरुत्वंस्तिग्मेषव आयुधानि संशिश्यमाना अभिप्रयंतु नरो अग्निरूपा अग्निकर्माणः संन

द्धाःकवचिनइतिवादधिक्राव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ ३० ॥ आदधिक्राःशवसापंचकृष्टीःसूर्यइवज्योतिषापस्ततान । सहस्रसाःशतसावाज्यर्वापृणक्तुमध्वासमिमावचांसि । आतनोतिदधिक्राःशवसाबलेनापःसूर्यइवज्योतिषापंचमनुष्यजातानिसहस्रसाःशतसावाजीवेजनवानर्वेरणवान्त्संपृणक्तुनोमधुनोदकेनवचनानीमानीतिमधुधमतेर्विपरीतस्य सवितासर्वस्यप्रसवितातस्यैषाभवति ॥ ३१ ॥ सवितायंत्रैःपृथिवीमरम्णादस्कंभनेसविताद्यामदृंहत् । अश्वमिवाधुक्षद्धुनिमंतरिक्षमतूर्तेबद्धंसविताससमुद्रं । सवितायंत्रैःपृथिवीमरमयदनारंभणेऽतरिक्षेसविताद्यामदृंहदश्वमिवाधुक्षद्धुनिमंतरिक्षेमेघंवद्धमतूर्तेबद्धमतूर्णइतिवात्वरमाणइतिवासवितासमुदितारमितिकमन्यंमध्यमादेवमवक्ष्यदादित्योऽपिसवितोच्यतेतथाचहैरण्यस्तूपेस्तुतोऽर्चन्हिरण्यस्तूपऋषिरिदंसूक्तंप्रोवाचतदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥ ३२ ॥ हिरण्यस्तूपःसवितर्यथात्वांगिरसोजुह्वेवाजेअस्मिन् । एवात्वार्चन्नवसेवंदमानःसोमस्येवांशुंप्रतिजागराहं । हिरण्यस्तूपोहिरण्यमयःस्तूपोहिरण्यमयःस्तूपोऽस्येतिवास्तूपःस्त्यायतेःसंघातःसवितर्यथात्वांगिरसोजुह्वेवाजेऽन्नेऽस्मिन्नेवंत्वार्चन्नवनायवंदमानःसोमस्येवांशुंप्रतिजागर्म्यहंत्वष्टाव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ ३३ ॥ देवस्त्वष्टासविताविश्वरूपःपुपोषप्रजाःपुरुधाजजान । इमाचविश्वाभुवनान्यस्यमहद्देवानामसुरत्वमेकं । देवस्त्वष्टासवितासर्वरूपःपोषतिप्रजारसानुप्रदानेनबहुधाचेमाजनयतीमानिचसर्वाणिभूतान्युदकान्यस्यमहच्चास्मैदेवानामसुरत्वमेकंप्रज्ञावत्त्वंवानवत्वं

वापिवासुरितिप्रज्ञानामास्यत्यनर्थानस्ताश्चास्यामर्थाअसुरत्वमादिलुप्तंवातोवातीतिसतस्तस्यैषाभवति ॥ ३४ ॥ वातआवातुभेषजंशंभुर्मयोभुनोहृदे । प्रणआयूंषितारिषत् । वातआवातुभैषज्यानिशंभुमयोभुचनोहृदयायप्रवर्धयतुचनआयुरग्निर्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ ३५ ॥ प्रतित्यंचारुमध्वरंगोपीथायप्रहूयसे । मरुद्भिरग्नआगहि । तंप्रतिचारुमध्वरंसोमपानायप्रहूयसेसोऽग्नेमरुद्भिःसहागच्छेतिकमन्यंमध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापराभवति ॥ ३६ ॥ अभित्वापूर्वपीतयेसृजामिसोम्यंमधु । मरुद्भिरग्नआगहि । अभिसृजामित्वापूर्वपीतयेपूर्वपानायसोम्यंमधुसोममयंसोऽग्नेमरुद्भिःसहागच्छेति ॥ ३७ ॥ वेनोवेनतेःकान्तिकर्मणस्तस्यैषाभवति ॥ ३८ ॥ अयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाज्योतिर्जरायूरजसोविमाने । इममपांसंगमेसूर्यस्यशिशुंनविप्रामतिभीरिहन्ति । अयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाःप्राष्टवर्णगर्भाआपइतिवाज्योतिर्जरायुर्ज्योतिरस्यजरायुस्थानीयंभवतिजरायुजरयागर्भस्यजरयायूयतइतिवेममपांचसंगमनेसूर्यस्यचशिशुमिवविप्रामतिभीरिहंतिलिहंतिस्तुवंतिवर्धयंतिपूजयंतीतिवाशिशुःशंसनीयोभवतिशिशीतेर्वास्याद्दानकर्मणश्चिरलब्धोगर्भोभवत्यसुनीतिरसून्नयतितस्यैषाभवति ॥ ३९ ॥ असुनीतेमनोअस्मासुधारयजीवातवेसुप्रतिरानआयुः । रारंधिनःसूर्यस्यसन्दृशिघृतेनत्वंतन्वंवर्धयस्व । असुनीतेमनोऽस्मासुधारयचिरंजीवनायप्रवर्धयचनआयूरंधयचनःसूर्यस्यसंदर्शनायरध्यतिर्वशगमनेऽपिदृश्यते । मारधामद्विषतेसोमराजन्नित्यपिनिगमोभवतिघृतेनत्वमात्मानंतन्वंवर्धयस्व

तौंव्याख्यातंस्तस्यैषाभवति ॥ ४० ॥ ऋतस्यहिशुरुधःसंतिपूर्वीर्ऋतस्यधीतिर्वृजिनानिहंति । ऋतस्यश्लोकोंबधिरात
तर्दकर्णाबुधानःशुचमानआयोः । ऋतस्यहिशुरुधःसंतिपूर्वीर्ऋतस्यप्रज्ञावर्जनीयानिहंतिऋतस्यश्लोकोबधिरस्यापिक
र्णावातृणत्तिबधिरोबद्धश्रोत्रःकर्णौबोधयन्दीप्यमानश्चायोरयनस्यमनुष्यस्यज्योतिषोवोदकस्यवैंदुरिधेरुनत्तेर्वातस्यै
षाभवति ॥ ४१ ॥ प्रतद्वोचेयंभव्यायेन्दवेहव्योनयइषवान्मन्मरेजंतिरक्षोहामन्मरेजंति । स्वयंसोअस्मदानिदोवधै
रजेतदुर्मतिं । अवस्रवेदघशंसोऽवतरमवक्षुद्रमिवस्रवेत् । प्रब्रवीमितद्भव्यायेन्दवेहवनार्हइवयइषवानन्नवान्कामवा
न्वामननानिचनोरेजयतिरक्षोहाचबलेनरेजयतिस्वयंसोऽस्मदभिनिंदितारं । वधैरजेतदुर्मतिं । अवस्रवेदघशंसस्ततश्चा
वतरंक्षुद्रमिवावस्रवेदभ्यासेभूयांसमर्थंमन्यंतेयथाहोदर्शनीयाहोदर्शनीयेतितत्परुच्छेपस्यशीलंपरुच्छेपऋषिःपर्ववच्छे
पःपरुषिपरुषिशेपोऽस्येतिवेतीमानिसप्तविंशतिर्देवतानामधेयान्यनुक्रांतानिसूक्तभांजिहविर्भांजितेषामेतान्यहविर्भा
जिवेनोऽसुनीतिर्ऋतइंदुःप्रजापतिःप्रजानांपातावापालयितावातस्यैषाभवति ॥ ४२ ॥ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वा
जातानिपरितार्बभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणां । प्रजापतेनहित्वदेतान्यन्यःसर्वाणिजाता
नितानिपरिबभूवंयत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणामित्याशीरहिर्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ ४३ ॥
अब्जामुक्थैरहिंगृणीषेबुध्नेनदीनांरजःसुषीदन् । अप्सुजमुक्थैरहिंगृणीषेबुध्नेनदीनांरजःसूदकेषुसीदन्बुध्नमन्तरिक्षंब

द्धाअस्मिन्धृताआपइतिवेदमपीतरद्बुध्नमेतस्मादेवंबद्धाअस्मिन्धृताःप्राणाइतियोऽहिःसबुध्न्योबुध्नमन्तरिक्षंतन्निवा
सात्तस्यैषाभवति ॥ ४४ ॥ मानोऽहिर्बुध्न्योरिषेधान्मायज्ञोअस्यस्रिधदृतायोः । माचनोऽहिर्बुध्न्योरेषणायधान्मास्ययज्ञो
स्वाचस्रिधद्यज्ञकामस्यसुपर्णोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ ४५ ॥ एकःसुपर्णःससमुद्रमाविवेशसइदंविश्वंभुवनंविच
ष्टे । तंपाकेनमनसापश्यमंतितस्तंमातारेळ्हिसउरेळ्हिमातरं । एकःसुपर्णःससमुद्रमाविशतिसइमानिसर्वाणिभूतान्य
भिविपश्यतितंपाकेनमनसापश्यमंतितइत्यृषेर्दृष्टार्थस्यप्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्तातंमातारेळ्हिवागेषामाध्यमिकासउ
मातरंरेळ्हिपुरूरवाबहुधारोरूयतेतस्यैषाभवति ॥ ४६ ॥ समस्मिञ्जायमानआसतग्नाउतेमवर्धन्नद्यः स्वगूर्ताः । महे
यत्त्वापुरूरवोरणायावर्धयन्दस्युहत्यायदेवाः । समासतास्मिञ्जायमाणेग्नागमनादापोदेवपत्न्योवापिचैनमवर्धयन्न
द्यःस्वगूर्ताःस्वयंगामिन्योमहतेचयत्त्वापुरूरवोरणायरमणीयायसंग्रामायावर्धयन्दस्युहत्यायचदेवादेवाः ॥ ४७ ॥
(अथातोमध्यस्थानावायवायांद्यासस्राणासोनीचीनबारंतमूष्विमारुद्रायंयातेदिद्युज्जराबोधादर्दर्योजातोविवृक्षानश्वा
पिनद्धमश्मास्यमवतंक्षेत्रस्यपतिःक्षेत्रस्यपतिनाक्षेत्रस्यपतेऽमीवहापुनरेहियोअनिध्मःपरेयिवांसंसेनेवसृष्टामित्रोजना
न्हिरण्यगर्भोयेतेसरस्वोविश्वकर्मासर्वस्यकर्ताविश्वकर्माविमनाविश्वकर्मन्हविषात्यमूषुसद्यश्चित्त्वयामन्योआदधि
क्राःसविताहिरण्यस्तूपोदेवस्त्वष्टावातआवातुप्रतित्यमभित्वावेनोवेनतैरयंवेनोऽसुनीतऋतस्यहिप्रतद्वोचेयंप्रजापते

ऽब्जमुक्थैर्मानोहिरेकः सुपर्णः समस्मिन्त्सप्तचत्वारिंशत्) ॥ इतिनिरुक्तउत्तरषट्केचतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥ ४ ॥

ॐ । श्येनोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ १ ॥ आदायश्येनोअभरत्सोमंसहस्रंसवाँअयुतंचसाकं । अत्रापुरंधिर
जहादरातीर्मदेसोमस्यमूराअमूरः । आदायश्येनोऽहरत्सोमंसहस्रंसवानयुतंचसहसहस्रंसहस्रसाव्यमभिप्रेत्यतत्रायु
तंसोमभक्षास्तत्संबंधेनायुतंदक्षिणाइतिवातत्रपुरंधिरजहादमित्रानदानानितिवामदेसोमस्यमूराअमूरइत्यैंद्रेचसूक्तेसो
मपानेनचस्तुतस्तस्मादिंद्रंमन्यंतओषधिःसोमःसुनोतेर्यदेनमभिषुण्वंतिबहुलमस्यनैघंटुकंवृत्तमाश्चर्यमिवप्राधान्येनत
स्यपावमानीषुनिदर्शनायोदाहरिष्यामः ॥ २ ॥ स्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधाराया । इंद्रायपातवेसुतः । इतिसानि
गदव्याख्यातार्थैषापराभवतिचंद्रमसोवैतस्यवा ॥ ३ ॥ सोमंमन्यतेपपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिं । सोमंयंब्रह्माणोविदुर्न
तस्याश्नातिकश्चन । सोमंमन्यतेपपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिमितिवृथासुतमसोममाहसोमंयंब्रह्माणोविदुरितिनतस्याश्ना
तिकश्चनायज्वेत्यधियज्ञमथाधिदैवतंसोमंमन्यतेपपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिमितियजुःसुतमसोममाहसोमंयंब्रह्माणोवि
दुश्चंद्रमसंनतस्याश्नातिकश्चनादेवइत्यथैषापराभवतिचंद्रमसोवैतस्यवा ॥ ४ ॥ यत्त्वादेवप्रपिबंतिततआप्यायसे
पुनः । वायुःसोमस्यरक्षितासमानांमासआकृतिः । यत्त्वादेवप्रपिबंतिततआप्यायसेपुनरितिनाराशंसानभिप्रेत्यपूर्वप
क्षापरपक्षावितिवावायुःसोमस्यरक्षितावायुमस्यरक्षितारमाहसाहचर्याद्रसहरणाद्वासमानांसंवत्सरणांमासआकृतिः

सोमोरूपविशेषैरोषधिश्चंद्रमावाचंद्रमाश्चायंद्रमतिचंद्रोमाताचांद्रंमानमस्येतिवाचंद्रश्चंदतेःकांतिकर्मणश्चंदनमित्यप्य
स्यभवतिचारुद्रमतिचिरंद्रमतिचमेर्वापूर्वंचारुरुचेर्विपरीतस्यतस्यैषाभवति ॥ ५ ॥ नवोनवोभवतिजायमानोऽह्नांके
तुरुषसामेत्यग्रं । भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरतेदीर्घमायुः । नवोनवोभवतिजायमानइतिपूर्वपक्षादिमभि
प्रेत्याह्नांकेतुरुषसामेत्यग्रमित्यपरपक्षांतमभिप्रेत्यादित्यदैवतोद्वितीयःपादइत्येकेभागंदेवेभ्योविदधात्यायन्नित्यर्धमा
सेज्यामभिप्रेत्यप्रवर्धयतेचंद्रमादीर्घमायुर्मृत्युर्मारयतीतिसतोमृतंच्यावयतीतिवाशतबलाक्षोमौद्गल्यस्तस्यैषाभवति
॥ ६ ॥ परंमृत्योअनुपरेहिपंथांयस्तेस्वइतरोदेवयानात् । चक्षुष्मतेशृण्वतेतेब्रवीमिमानःप्रजांरीरिषोमोतवीरान् ।
परंमृत्योध्रुवंमृत्योध्रुवपरेहिमृत्योकथितंतेनमृत्योमृतंच्यावयतेभवतिमृत्योमदेर्वामुदेर्वातेषामेषाभवति ॥ ७ ॥ त्वेष
मित्थासमरणंशिमीवतोरिंद्राविष्णूसुतपावामुरुष्यति । यामर्त्यायप्रतिधीयमानमित्कृशानोरस्तुरसनामुरुष्यथः ।
इतिसानिगदव्याख्याताविश्वानरोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ ८ ॥ प्रवोमहेमंदमानायांधसोऽर्चाविश्वानरायवि
श्वाभुवे । इंद्रस्ययस्यसुमखंसहोमहिश्रवोनृम्णंचरोदसीसपर्यतः । प्रार्चतयूयंस्तुतिमहतेऽधसोऽन्नस्यदात्रेमंदमाना
यमोदमानायस्तूयमानायशब्दाय्यमानायेतिवाविश्वानरायसर्वविभूतायेंद्रस्ययस्यप्रीतौसुमहद्बलंमहच्चश्रवणीयंयशो
नृम्णंचबलंनृम्णंनतंद्यावापृथिव्यौवःपरिचरतइतिकमन्यंमध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापराभवति ॥ ९ ॥ उदुज्योतिरमृतं

विश्वजन्यंविश्वानरःसवितादेवोअश्रेत् । उदशिश्रियज्ज्योतिरमृतंसर्वजन्यंविश्वानरःसवितादेवइतिधातासर्वस्यवि
धातातस्यैषाभवति ॥ १० ॥ धातादंदातुदाशुषेप्राचींजीवातुमक्षितां । वयंदेवस्यधीमहिसुमतिंसत्यधर्मणः । धाता
ददातुदत्तवतेप्रवृद्धांजीविकामनुपक्षीणांवयंदेवस्यधीमहिसुमतिंकल्याणींमतिंसत्यधर्मणोविधाताधात्राव्याख्यातस्त
स्यैषनिपातोभवतिबहुदेवतायामृचि ॥ ११ ॥ सोमस्यराज्ञोवरुणस्यधर्मणिबृहस्पतेरनुमत्याउशर्मणि । तवाहमद्यमघव
न्नुपस्तुतौधातर्विधातःकलशाँअभक्षयं । इत्येताभिर्देवताभिरभिप्रसूतःसोमकलशानभक्षयमितिकलशःकस्मात्कलाअ
स्मिन्छेरतेमात्राःकलिश्चकलाश्चकिरतेर्विकीर्णमात्राः ॥ १२ ॥ अथातोमध्यस्थानादेवगणास्तेषांमरुतःप्रथमागामिनोभ
वंतिमरुतोमितराविणोवामितरोचिनोवामहद्द्रवंतीतिवातेषामेषाभवति ॥ १३ ॥ आविद्युन्मद्भिर्मरुतःस्वर्कैरथेभिर्यात
ऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैः । आवर्षिष्ठयानइषावयोनपप्ततासुमायाः । विद्युन्मद्भिर्मरुतःस्वर्कैःस्वंचनैरितिवास्वर्चनैरितिवास्व
र्चिभिरितिवारथैरायातऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैरश्वपतनैर्वर्षिष्ठेनचनोऽन्नेनवयइवापततसुमायाःकल्याणकर्माणोवाकल्या
णप्रज्ञावारुद्राव्याख्यातास्तेषामेषाभवति ॥ १४ ॥ आरुद्रासइंद्रवंतःसजोषसोहिरण्यरथाःसुवितायगंतन । इयंवोअस्म
त्प्रतिहर्यतेमतिस्तृष्णजेनदिवउत्साउदन्यवे । आगच्छतरुद्राइंद्रेणसहजोषणाःसुवितायकर्मणइयंवोऽस्मदपिप्रतिकाम
यतेमतिस्तृष्णजइवदिवउत्साउदन्यवेतृष्णक्तृष्यतेरुदन्युरुदन्यतेऋभवउरुभांतीतिवर्तेनभांतीतिवर्तेनभवंतीतिवाते

षामेषाभवति ॥ १५ ॥ विष्ट्वीशमीतरणित्वेनवाघतोमर्तासःसंतोअमृतत्वमानशुः । सौधन्वनाऋभवःसूरचक्षसःसंव
त्सरेसमपृच्यंतधीतिभिः । कृत्वाकर्माणिक्षिप्रत्वेनवोढारोमेधाविनोवामर्तासःसंतोऽमृतत्वमानशिरेसौधन्वनाऋभ
वःसूरख्यानावासूरप्रज्ञावासंवत्सरेसमपृच्यंतधीतिभिःकर्मभिर्ऋभुर्विभ्वावाजइतिसुधन्वनआङ्गिरसस्यत्रयःपुत्राबभू
वुस्तेषांप्रथमोत्तमाभ्यांबहुवन्निगमाभवंतिनमध्यमेनतदेतदृभोश्चबहुवचनेनचमसस्यचसंस्तवेनबहूनिदशतयीषुसूक्ता
निभवंत्यादित्यरश्मयोऽप्यृभवउच्यंते । अगोह्यस्ययदसस्तेनागृहेदुतद्येदमृभवोनानुगच्छथ । अगोह्यआदित्योऽगूह
नीयस्तस्ययदस्वपथगृहेयावत्तत्रभवथनतावदिहभवथेत्यंगिरसोव्याख्यातास्तेषामेषाभवति ॥ १६ ॥ विरूपासइदृष
यस्तइद्गंभीरवेपसः । तेअङ्गिरसःसूनवस्तेअग्नेःपरिजज्ञिरे । बहुरूपाऋषयस्तेगंभीरकर्माणोवागंभीरप्रज्ञावातेऽङ्गिरसः
पुत्रास्तेऽग्नेरधिजज्ञिरइत्यग्निजन्मपितरोव्याख्यातास्तेषामेषाभवति ॥ १७ ॥ उदीरतामवरउत्परासउन्मध्यमाःपित
रःसोम्यासः । असुंयईयुरवृकाऋतज्ञास्तेनोऽवंतुपितरोहवेषु । उदीरतामवरउदीरतांपरउदीरतांमध्यमाःपितरःसो
म्याःसोमसंपादिनस्तेऽसुंयेप्राणमन्वीयुरवृकाअनमित्राःसत्यज्ञावायज्ञज्ञावातेनआगच्छंतुपितरोह्वानेषुमाध्यमिकोय
मइत्याहुस्तस्मान्माध्यमिकान्पितॄन्मन्यंतेऽगिरसोव्याख्याताःपितरोव्याख्याताभृगवोव्याख्याताअथर्वाणोऽथनवंत
स्थर्वतिश्चरतिकर्मातत्प्रतिषेधस्तेषामेषासाधारणाभवति ॥ १८ ॥ अंगिरसोनःपितरोनवग्वाअथर्वाणोभृगवःसोम्या

सः । तेषाँवयंसुमतौयज्ञियानामपिंभद्रेसौमनसेस्याम । अंगिरसोनःपितरोनवगतयोंनवनीतगतयोवाथर्वाणोभृगवः सोम्याःसोमसंपादिनस्तेषांवयंसुमतौकल्याण्यांमतौयज्ञियानामपिचैषाँभद्रेभंदनीयेभाजनवतिवाकल्याणेमनसिस्यामे तिंमाध्यमिकोदेवगणइतिनैरुक्ताःपितरइत्याख्यानंमथाप्यृषयःस्तूयंते ॥ १९ ॥ सूर्यस्येववक्षथोज्योतिरेषांसमुद्रस्ये वमहिमागंभीरः । वातस्येवप्रजवोनान्येनस्तोमोंवसिष्ठाअन्वेतवेवः । इतियथाआप्याआप्नोतेस्तेषामेषनिपातोभवत्यै न्द्रयामृचि ॥ २० ॥ स्तुषेय्यँपुरुवर्पसमृभ्वंमिनतममाप्त्यमाप्त्यानाँ । आदर्षतेशवसासप्तदानून्प्रसाक्षतेप्रतिमानां निभूरिं । स्तोतव्यंबहुरूपंमुरुभूतमीश्वरतमंमाप्तव्यमाप्तव्यनांमाद्दणातियःशवसाबलेनंसप्तदातृनितिवांसप्तदानवा नितिवांप्रसाक्षतेप्रतिमानिबहूनिंसाक्षतिराप्नोतिकर्मा ॥ २१ ॥ अथातोमध्यस्थानाःस्त्रियस्तासामदितिःप्रथमा गामिनीभवत्यदितिर्व्याख्यातातस्याएषाभवति ॥ २२ ॥ दक्षस्यवादितेजन्मनिव्रतेराजानामित्रावरुणाविवासस‍ि । अतूर्तपंथाःपुरुरथोंअर्यमासप्तहोताविषुरूपेषुजन्मंसु । दक्षस्यवादितेजन्मनिव्रतेकर्मणिराजानौमित्रावरुणौपरिचर सिविवासतिःपरिचर्यायाँहविष्माँआविवासतीत्याशास्तेवांतूर्तपंथाअत्वरमाणपंथाबहुरथोऽर्यमादित्योऽरीन्नियच्छति सप्तहोतासप्तास्मैरश्मयोरसानभिसंनामयंतिसप्तैनमृषयःस्तुवंतीतिवांविषमरूपेषुजन्मसुकर्मसूदयेष्वादित्योदक्षइत्या हुरादित्यमध्येचस्तुतोऽदितिर्दाक्षायणी । अदितेर्दक्षोअजायतदक्षाद्वदितिःपरीतिचंतत्कथमुपपद्येतसमानजन्मानौ

स्यातामित्यपिवादेवधर्मेणेतरेतरजन्मानौस्यातामितरेतरप्रकृतीअग्निरप्यदितिरुच्यतेतस्यैषाभवति ॥ २३ ॥ यस्मै त्वंसुद्रविणोददाशोऽनागास्त्वमदितेसर्वताता । यंभद्रेणशवसाचोदयासिप्रजावताराधसातेस्याम । यस्मैत्वंसुद्रविणो ददास्यनागास्त्वमनपराधत्वमदितेसर्वासुकर्मततिष्वागआङ्पूर्वाद्गमेरेनएतेःकिल्बिषंकिल्भिदंसुकृतकर्मणोभयंकीर्ति मस्यभिनत्तीतिवांयंभद्रेणशवसाबलेनचोदयासिप्रजावताचराधसाधनेनतेवयमिहस्यामेतिसरमासरणात्तस्याएषाभव ति ॥ २४ ॥ किमिच्छंतीसरमाप्रेदमानड्दूरेह्यध्वाजगुरिःपराचैः । कास्मेहितिःकापरितक्म्यासीत्कथंरसायाअतरः पयाँसि । किमिच्छंतीसरमेदंप्रानड्दूरेह्यध्वाजगुरिजंगम्यतेःपरांचनैरचितःकातेऽस्मास्वर्थहितिरासीत्किंपरितकनं परितक्म्यारात्रिःपरितएनांतक्मंतक्मेत्युष्णनामतकतइतिसतःकथंरसायाअतरःपयांसीतिरसानदीरसतेःशब्दकर्म णःकथंरसानितान्युदकानीतिवांदेवशुनींद्रेणप्रहितापणिभिरसुरैःसमूदइत्याख्यानंसरस्वतीव्याख्यातातस्याएषाभव ति ॥ २५ ॥ पावकानःसरस्वतीवाजेभिर्वाजिनीवती । यज्ञंवष्टुधियावसुः । पावकानःसरस्वत्यन्नैरन्नवतीयज्ञंवष्टुधि यावसुःकर्मवसुस्तस्याएषापराभवति ॥ २६ ॥ महोअर्णःसरस्वतीप्रचेतयतिकेतुना । धियोविश्वाविराजति । महदर्णः सरस्वतीप्रचेतयतिप्रज्ञापयतिकेतुनाकर्मणाप्रज्ञयावेमानिचसर्वाणिप्रज्ञानान्यभिविराजतिवागर्थेषुविधीयतेतस्मान्मा ध्यमिकांवाचंमन्यंतेवाग्व्याख्यातातस्याएषाभवति ॥ २७ ॥ यद्वाग्वदंत्यविचेतनानिराष्ट्रींदेवानांनिषसादमंद्रा ।

चतंस्रऊर्जंदुदुहेपयांसिक्कस्विदस्याःपरमंजगाम । यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञातानिराष्ट्रीदेवानांनिषसादमंद्रामदनां
च्चतस्रोऽनुदिशऊर्जंदुदुहेपयांसिक्कस्विदस्याःपरमंजगामेतिंयत्पृथिवींगच्छतीतिवांयदादित्यरश्मयोहरंतीतिवातस्या
एषापराभवति ॥ २८ ॥ देवींवाचंमजनयंतदेवास्तांविश्वरूपाःपशवोवदंति । सानोमंद्रेषमूर्जंदुहांनाधेनुर्वागस्मानुप
सुष्टुतैतु । देवींवाचमजनयंतदेवास्तांसर्वरूपाःपशवोवदंतिंव्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्चसानोमदनान्नंचरसंचदुहानांधे
नुर्वांगस्मानुपैतुसुष्टुतानुमतींराकेतिदेवपत्न्याविितनैरुक्तांःपौर्णमास्याविितियाज्ञिकांयापूर्वापौर्णमासीसाऽनुमतिंर्यो
त्तरासाराकेतिविज्ञायतेंऽनुमतिरनुमननांत्तस्याएषाभवति ॥ २९ ॥ अन्विदंनुमतेत्वंमन्यांसैशंचंनस्कृधि । क्रत्वेद
क्षांयनोहिनुप्रणआयूंषितारिषः । अनुमन्यस्वानुमतेत्वंसुखंचनःकुर्वन्नंचनोऽपत्यायधेहिंप्रवर्धयचनआयूंराकारातेर्दा
नकर्मणंस्तस्याएषाभवति ॥ ३० ॥ राकामहंसुहवांसुष्टुतीहुवेशृणोतुंनःसुभगाबोधंतुत्मनां । सीव्यत्वपंःसूच्याच्छिद्यमा
नयाददांतुवीरंशतदांयमुक्थ्यं । राकामहंसुह्वानांसुष्टुत्याह्वयेंशृणोतुनःसुभगाबोधत्वात्मनांसीव्यत्वपःप्रजननकर्मसू
च्याच्छिद्यमानयांसूचीसीव्यतेर्ददातुवीरंशतप्रदंमुक्थ्यंवक्तव्यप्रशंसंसिनीवालीकुहूरितिंदेवपत्न्याविितनैरुक्तांअमा
वास्येइतियाज्ञिकांयापूर्वामावास्यासासिनीवालींयोत्तरासाकुहूरितिविज्ञायतेंसिनीवालीसिनमन्नंभवतिंसिनातिभूता
निवालंपर्ववृणोतेस्तस्मिन्नन्नवतीवालिनीवांवालेनैवास्यामणुत्वाच्चंद्रमांःसेवितव्योभवतीतिवांतस्याएषाभवतिं ॥ ३१ ॥

सिनींवालिपृथुंष्टुकेयादेवानामसिस्वसां । जुषस्वंहव्यमाहुतंप्रजांदेविदिदिड्डिनः । सिनीवालिपृथुजघनेंस्तुकस्त्याय
तेःसंघातंःपृथुकेशस्तुकेपृथुस्तुकेवांयात्वंदेवानामसिस्वसांस्वसासुअसास्वेषुसीदतीतिवांजुषस्वहव्यमदनंप्रजांचदेवि
दिशनंःकुहूर्गूहतेःक्वाभूदितिवांक्वसतीहूयतइतिवांक्वाहुतंहविर्जुहोतीतिवांतस्याएषाभवति ॥ ३२ ॥ कुहूमहंसुवृतं
विद्मनापंसमस्मिन्यज्ञेसुहवांजोहंवीमि । सानोंददातुश्रवंणंपितृणांतस्यैतेदेविहुविषांविधेम । कुहूमहंसुकृतंविदितक
र्माणंमस्मिन्यज्ञेसुह्वानामाह्वयेंसानोददातुश्रवणंपितॄणांपित्र्यंधनमितिवांपित्र्यंयशइतिवांतस्यैतेदेविहविषाविधेमेति
व्याख्यातंयमीव्याख्यातातस्याएषाभवति ॥ ३३ ॥ अन्यमूषुत्वंयम्यन्यउत्वांपरिष्वजातेलिबुंजेववृक्षं । तस्यंवात्वं
मनंइच्छासवातवाधांकृणुष्वसंविदंसुभंद्रां । अन्यमेवहित्वंयम्यन्यस्त्वांपरिष्वंक्ष्यतेलिबुजेववृक्षंतस्यवात्वंमनइच्छस
वातवांधानेनकुरुष्वसंविदंसुभद्रांकल्याणभद्रांयमीयमंचकमेतांप्रत्याचचक्षइत्याख्यानं ॥ ३४ ॥ उर्वशीव्याख्याता
तस्याएषाभवति ॥ ३५ ॥ विद्युन्नयापतंन्तीदविंद्योद्भरंन्तीमेअप्याकाम्यांनि । जनिंष्टोअपोनर्यःसुजांतःप्रोर्वशींति
रतदीर्घमायुः । विद्युदिवयापतंत्यद्योततंहरंतीमेअप्याकाम्यांन्युदकान्यंतरिक्षलोकस्यंयदानूनमयंजायेतांद्भ्योऽध्यय
इतिंनर्योमनुष्योनृभ्योहितोंनरापत्यमितिवांसुजातःसुजाततरोंऽथोर्वशीप्रवर्धयतेदीर्घमायुःपृथिवीव्याख्यातांतस्याए
षाभवति ॥ ३६ ॥ बळित्थापर्वतानांखिद्रंबिंभर्षिपृथिवि । प्रयाभूमिंप्रवत्वतिमह्नाजिनोर्षिमहिनि । सत्यंत्वंपर्वता

नांमेघानांखेदनंछेदनंभेदनंबलममुत्रधारयसिपृथिविप्रजिन्वसियाभूमिंप्रवणवर्तिमहत्त्वेनमहतीत्युदकवतीतिवेंद्राणीं
द्रस्यपत्नींतस्याएषाभवति ॥ ३७ ॥ इन्द्राणीमासुनारिषुसुभगामहमश्रवं । नह्यस्याअपरंचनजरसामरतेपतिर्विश्व
स्मादिन्द्रउत्तरः । इन्द्राणीमासुनारिषुसुभगामहमशृणवंनह्यस्याअपरामपिसमांजरयाम्रियतेपतिःसर्वस्माद्यइंद्रउत्त
रस्तमेतद्ब्रूमस्तस्याएषापराभवति ॥ ३८ ॥ नाहमिंद्राणिरारणसख्युर्वृषाकपेर्ऋते । यस्येदमप्यंहविःप्रियंदेवेषुगच्छ
तिविश्वस्मादिंद्रउत्तरः । नाहमिंद्राणिरमेसख्युर्वृषाकपेर्ऋतेयस्येदमप्यंहविरप्सुशृतमद्भिःसंस्कृतमितिवाप्रियंदेवेषु
निगच्छतिसर्वस्माद्यइंद्रउत्तरस्तमेतद्ब्रूमोगौरीरोचतेर्ज्वलतिकर्मणोऽयमपीतरोगौरोवर्णएतस्मादेवप्रशस्योभवतितस्या
एषाभवति ॥ ३९ ॥ गौरीर्मिमायसलिलानितक्षत्येकपदीद्विपदीसाचतुष्पदी । अष्टापदीनवपदीबभूवुषीसहस्राक्षरा
परमेव्योमन् । गौरीर्निर्मिमायसलिलानितक्षतीकुर्वत्येकपदीमध्यमेनद्विपदीमध्यमेनचादित्येनचचतुष्पदीदिग्भिरष्टा
पदीदिग्भिश्चावांतरदिग्भिश्चनवपदीदिग्भिश्चावांतरदिग्भिश्चादित्येनचसहस्राक्षराबहूदकापरमेव्यवनेतस्याएषापरा
भवति ॥ ४० ॥ तस्याःसमुद्राअधिविक्षरंतितेनजीवंतिप्रदिशश्चतस्रः । ततःक्षरत्यक्षरंतद्विश्वमुपजीवति । तस्याः
समुद्राअधिविक्षरंतिवर्षंतिमेघास्तेनजीवंतिदिगाश्रयाणिभूतानिततःक्षरत्यक्षरमुदकंतत्सर्वाणिभूतान्युपजीवंतिगौ
र्व्याख्यातातस्याएषाभवति ॥ ४१ ॥ गौरमीमेदनुवत्संमिषंतंमूर्धानंहिङ्ङकृणोन्मातवाउ । सृक्काणंघर्ममभिवावशा

नामिमातिमायुंपयतेपयोभिः । गौरन्वमीमेद्वत्संनिमिषंतमनिमिषंतमादित्यमितिवामूर्धानमस्याभिहिङ्करोन्मनना
यंसृक्काणंसरणंघर्मंहरणमभिवावशानामिमातिमायुंप्रप्यायतेपयोभिर्मायुमिवादित्यमितिवावागेषामाध्यमिकाघर्मधु
गितियाज्ञिकाधेनुर्धयतेर्वाधिनोतेर्वातस्याएषाभवति ॥ ४२ ॥ उपह्वयेसुदुघांधेनुमेतांसुहस्तोगोधुगुतदोहदेनां । श्रे
ष्ठंसवंसवितासाविषन्नोऽभीद्धोघर्मस्तदुषुप्रवोचं । उपह्वयेसुदोहनांधेनुमेतांकल्याणहस्तोगोधुगपिचदोग्ध्येनांश्रेष्ठंसवं
सवितासुनोतुनइत्येषहिश्रेष्ठःसर्वेषांसवानांयदुदकंयद्वापयोयजुष्मदभीद्धोघर्मस्तंसुप्रब्रवीमिवागेषामाध्यमिकाघर्मधु
गितियाज्ञिकाअघ्न्याहंतव्याभवत्यघघ्नीतिवातस्याएषाभवति ॥ ४३ ॥ सूयवसाद्भगवतीहिभूयाअथोवयंभगवंतः
स्याम । अद्धितृणमघ्न्येविश्वदानींपिबशुद्धमुदकमाचरंती । सुयवसादिनीभगवतीहिभवाथेदानींवयंभगवंतःस्यामा
द्धितृणमघ्न्येसर्वदापिबचशुद्धमुदकमाचरंतीतस्याएषापराभवति ॥ ४४ ॥ हिंकृण्वतीवसुपत्नीवसूनांवत्समिच्छंती
मनसाभ्यागात् । दुहामश्विभ्यांपयोअघ्न्येयंसावर्धतांमहतेसौभगाय । इतिसानिगदव्याख्यातापथ्यास्वस्तिःपंथाअं
तरिक्षंतन्निवासात्तस्याएषाभवति ॥ ४५ ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठारेक्णस्वत्यभियावाममेति । सानोअमासोअरणेनि
पातुस्वावेशाभवतुदेवगोपा । स्वस्तिरेवहिप्रपथेश्रेष्ठारेक्णस्वतीधनवत्यभ्येतियावसूनिवननीयानिसानोऽमागृहेसानि
रमणेसानिर्गमनेपातुस्वावेशाभवतुदेवीगोप्त्रीदेवान्गोपायत्वितिदेवाएनांगोपायंत्वितिवोषाव्याख्यातातस्याएषाभ

वति ॥ ४६ ॥ अपोषाअनसःसरत्संपिष्टादहंबिभ्युषीं । नियत्सींशिश्नथद्वृषा । अपासरदुषाअनसःसंपिष्टान्मेघाद्बि
भ्युष्यनोवायुरनितेरपिवोपमार्थेस्यांदनसइवशकटादिवांनःशकटमानद्धमस्मिंश्चीवरंमनितेर्वास्याज्जीवनकर्मणउपजी
वंत्येनंन्मेघोऽप्यनएतस्मादेवंयन्निरशिश्नथद्वृषावर्षितामध्यमंस्तस्याएषापराभवति ॥ ४७ ॥ एतदस्याअनःशयेसुसं
पिष्टंविपाश्या । ससारसींपरावतः । एतदस्याअनआशेतेसुसंपिष्टमितरदिवंविपाशिविमुक्तपाशिसिसारोषाःपरावतः
प्रेरितवतःपरागताद्वेळाव्याख्यातांतस्याएषाभवति ॥ ४८ ॥ अभिनइळांयूथस्यमातास्मन्नदीभिरुर्वशींवागृणातु ।
उर्वशींवाबृहद्दिवागृणानाभ्यूर्ण्वानाप्रभृथस्यायोः । सिषंक्तुनऊर्जंव्यस्यपुष्टेः । अभिगृणातुनइळायूथस्यमातासर्वस्य
मातास्मदभिनदीभिरुर्वशीवागृणांतूर्वशीवाबृहद्दिवामहद्दिवागृणानाभ्यूर्ण्वानाप्रभृथस्यप्रभृतस्यायोरयनस्यमनुष्य
स्यंज्योतिषोवोदकस्यवासेवतांनोऽन्नस्यपुष्टेरोदसीरुद्रस्यपत्नींतस्याएशाभवति ॥ ४९ ॥ रथंनुमारुतंवयंश्रवस्युमाहु
वामहे । आयस्मिन्तस्थौसुरणानिबिभ्रंतीसचामरुत्सुरोदसी । रथंक्षिप्रंमारुतंमेघंवयंश्रवणीयमाह्वयामहआयस्मिन्त
स्थौसुरमणीयान्युदकानिबिभ्रतींसचामरुद्भिःसहरोदसीरोदसी ॥ ५० ॥ (श्येनोव्याख्यातआदायंस्वादिष्ठयासोमं
मन्यतेयत्त्वादेवनवोनवःपरंमृत्योत्वेषमित्थांप्रवोमहउदुज्योतिर्धातादददातुसोमस्यराज्ञोऽथातोमध्यस्थानादेवगणा
आविद्युन्मद्भिरारुद्रासोविष्टीशमीविरूपासउदीरतामंगिरसोनःसूर्यस्येवस्तुषेय्यंमथातोमध्यस्थानाःस्त्रियोदक्षस्यवा

यस्मैत्वंकिमिच्छंतीपावकानोमहोअर्णोयद्वाग्वदंतींदेवींवाचमन्विदनुमतेराकामहंसिनीवालिंकुहूमहमन्यमूपूर्वशींवि
द्युन्नबळित्थंद्राणींनाहमिंद्राणिंगौरीर्मिमायतस्याःसमुद्रांगौरमीमेदुपह्वयेसूयवसाद्धिंकृण्वतींस्वस्तिरिद्ध्यपोषाएतद
स्याअभिनइळरथंनुपञ्चाशत्) ॥ इतिनिरुक्तउत्तरषद्कंपंचमोऽध्यायःसमाप्तः ॥ ५ ॥
ॐ ॥ अथातोद्युस्थानादेवतास्तासामश्विनौप्रथमागामिनौभवतोऽश्विनौयद्व्यश्नुवातेसर्वंरसेनान्योज्योतिषान्योऽ
श्वैरश्विनावित्यौर्णवाभस्तत्कावश्विनौद्यावापृथिव्यावित्येकेऽहोरात्रावित्येकेसूर्याचंद्रमसावित्येकेराजानौपुण्यकृता
वित्यैतिहासिकास्तयोःकालऊर्ध्वमर्धरात्रात्प्रकाशीभावस्यानुविष्टंभमनुतमोभागोहिमध्यमोज्योतिर्भागआदित्यस्तयो
रेषाभवति ॥ १ ॥ वसातिषुस्मचरथोऽसितौपेत्वाविव । कुदेदमश्विनायुवमभिदेवाँअगच्छतं । इतिसानिगदव्या
ख्यातावसातिषुस्मचरथौवसातयोरातयौवसंतेस्माइतरेतरातयौवक्तेर्वावहतेवासितौपेत्वामिव । अपेत्वावृत्रहणंसुरा
तयौस्तयोःसमानकालयोःसमानकर्मणोःसंस्तुतप्राययोरसंस्तवेनैषोऽर्धर्चोभवतिवासात्योऽन्यउच्यतंउषःपुत्रस्तवान्य
इतितयोरेषापराभवति ॥ २ ॥ इहेहजातासमवावशीतामरेपसातन्वा३नामभिःस्वैः । जिष्णुर्वामन्यःसुमखस्यसूरिर्दि
वोअन्यःसुभगःपुत्रऊहे । इहचेहचजातौसंस्तूयेतेपापेनालिप्यमानयातन्वानामभिश्चस्वैर्जिष्णुर्वामन्यःसुमहतोबल
स्येरयितामध्यमोदिवोऽन्यःसुभगःपुत्रऊह्यतआदित्यस्तयोरेषापराभवति ॥ ३ ॥ प्रातर्युजाविबोधयाश्विनावेहगं

च्छतां । अस्यसोमस्यपीतये । प्रातर्योगिनौविबोधयाश्विनाविहागच्छतामस्यसोमस्यपानायतयोरेषापराभवति ॥ ४ ॥ प्रातर्यजध्वमश्विनाहिनोतनसायमस्तिदेवयाअजुष्टं । उतान्योअस्मद्यजतेविचावः पूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान् । प्रातर्यजध्वमश्विनौप्रहिणुतनसायमस्तिदेवेज्याअजुष्टमेतदप्यन्योऽस्मद्यजतेविचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान्वनयितृतमस्तयोःकालःसूर्योदयपर्यंतस्तस्मिन्नन्यादेवताओप्यंतउषावष्टेःकांतिकर्मणउच्छतेरितरामाध्यमिकातस्या एषाभवति ॥ ५ ॥ उषस्तच्चित्रमाभरास्मभ्यंवाजिनीवति । येनतोकंचतनयंचधामहे । उषस्तच्चित्रंचायनीयंमंहनीयंधनमाहरास्मभ्यमन्नवतियेनपुत्रांश्चपौत्रांश्चदधीमहितस्याएषापराभवति ॥ ६ ॥ एताउत्याउषसःकेतुमक्रतपूर्वेअर्धे रजंसोभानुमंजते । निष्कृण्वानाआयुधानीवधृष्णवःप्रतिगावोऽरुषीर्यंतिमातरः । एतास्ताउषसःकेतुमकृषतप्रज्ञानमेकस्याएवंपूजनार्थेबहुवचनंस्यात्पूर्वेऽर्धेऽन्तरिक्षलोकस्यसमंजतेभानुना । निष्कृण्वानाआयुधानीवधृष्णवः । निरित्येषसमित्येतस्यस्थानेएमीदेषांनिष्कृतंजारिणीवेत्यपिनिगमोभवतिप्रतियंतिगावोगमनादरुषीरारोचनान्मातरोभासोनिर्मात्र्यःसूर्यासूर्यस्यपत्न्येषैवाभिसृष्टकालतमातस्याएषाभवति ॥ ७ ॥ सुकिंशुकंशल्मलिंविश्वरूपंहिरण्यवर्णंसुवृतंसुचक्रं । आरोहसूर्येअमृतस्यलोकंस्योनंपत्यैवहतुंकृणुष्व । सुकाशनंशन्नमलंसर्वरूपमपिवोपमार्थेस्यात्सुकिंशुकमिवशल्मलिमितिकिंशुकंक्रंशतेःप्रकाशयतिकर्मणःशल्मलिःसुशरोभवतिशरवान्वारोहसूर्येअमृतस्यलोकमुदकस्यसुखंपत्येवहतुंकुरुष्वसवितासूर्याप्रायच्छत्सोमायराज्ञेप्रजापतयेवेतिचब्राह्मणंवृषाकपायीवृषाकपेःपत्न्येषैवाभिसृष्टकालतमातस्याएषाभवति ॥ ८ ॥ वृषाकपायिरेवतिसुपुत्रआदुसुस्नुषे । घसत्तइंद्रउक्षणःप्रियंकाचित्करंहविर्विश्वस्मादिंद्रउत्तरः । वृषाकपायिरेवतिसुपुत्रेमध्यमेनसुस्नुषेमाध्यमिकयावाचास्नुषासाधुसादिनीतिवासाधुसानिनीतिवास्वपत्यंतत्सनोतीतिवाप्राश्नातुतइंद्रउक्षणएतान्माध्यमिकान्त्संस्त्यायानुक्षणउक्षतेर्वृद्धिकर्मणउक्षंत्युदकेनेतिवाप्रियंकुरुष्वसुखाचयकरंहविःसुखकरंहविःसर्वस्माद्यइन्द्रउत्तरस्तमेतद्ब्रूमआदित्यंसरण्यूःसरणात्तस्याएषाभवति ॥ ९ ॥ अपागूहन्नमृतांमर्त्येभ्यःकृत्वीसवर्णामददुर्विवस्वते । उताश्विनावभरद्यत्तदासीदजहादुद्वामिथुनासरण्यूः । अप्यगूहन्नमृतांमर्त्येभ्यःकृत्वीसवर्णामददुर्विवस्वतेऽप्यश्विनावभरद्यत्तदासीदजहाद्द्वौमिथुनौसरण्यूर्मध्यमंचमाध्यमिकांचवाचमितिनैरुक्तायमंचयमींचेत्यैतिहासिकास्तत्रेतिहासमाचक्षतेत्वाष्ट्रीसरण्यूर्विवस्वतआदित्याद्यमौमिथुनौजनयांचकारसासवर्णामन्यांप्रतिनिधायाश्वंरूपंकृत्वाप्रदुद्रावसविवस्वानादित्यआश्वमेवरूपंकृत्वातामनुसृत्यसंबभूवततोऽश्विनौजज्ञातेसवर्णायांमनुस्तदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥ १० ॥ त्वष्टादुहित्रेवहतुंकृणोतीतीदंविश्वंभुवनंसमेति । यमस्यमातापर्युह्यमानामहोजायाविवस्वतोननाश । त्वष्टादुहितुर्वहनंकरोतीतीदंविश्वंभुवनंसमेतीमानिचसर्वाणिभूतान्यभिसमागच्छंतियमस्यमातापर्युह्यमानामहतोजायाविवस्वतोननाशरात्रिरादित्यस्यादित्योदयेऽतर्धीयते ॥ ११ ॥ सवि

ताव्याख्यातंस्तस्यकालोयदाद्यौरपहततमस्काकीर्णरश्मिर्भवतितस्यैषाभवति ॥ १२ ॥ विश्वारूपाणिप्रतिमुञ्चतेक
विःप्रासावीद्भद्रंद्विपदेचतुष्पदे । विनाकमख्यत्सवितावरेण्योऽनुप्रयाणमुषसोविराजति । सर्वाणिप्रज्ञानानिप्रतिमुं
चतेमेधावीकविःक्रांतदर्शनोभवतिकवतेर्वाप्रसुवतिभद्रंद्विपाद्भ्यश्चतुष्पाद्भ्यश्चव्यचिख्यपन्नाकंसवितावरणीयःप्रया
णमनूषसोविराजत्यंधोरामःसावित्रइतिपशुसमाम्नायेविज्ञायतेकस्मात्सामान्यादित्यधस्तात्तद्वेळायांतमोभवत्येतस्मा
त्सामान्यादधस्ताद्रामोऽधस्तात्कृष्णःकस्मात्सामान्यादित्यग्निंचित्वानरामामुपेयाद्रामारमणायोपेयतेनधर्मायकृष्ण
जातीयेतस्मात्सामान्यात्कृकवाकुःसावित्रइतिपशुसमाम्नायेविज्ञायतेकस्मात्सामान्यादितिकालानुवादंपरीत्यकृकवा
कोःपूर्वंशब्दानुकरणंवचेरुत्तरंभगोव्याख्यातस्तस्यकालःप्रागुत्सर्पणात्तस्यैषाभवति ॥ १३ ॥ प्रातर्जितंभगमुग्रंहुवेम
वयंपुत्रमदितेर्योविधर्ता । आध्रश्चिद्यंमन्यमानस्तुरश्चिद्राजाचिद्यंभगंभक्षीत्याह । प्रातर्जितंभगमुग्रंह्वयेमवयंपुत्रमदि
तेर्योविधारयितासर्वस्याध्रश्चिद्यंमन्यमानआढ्यालुर्दरिद्रस्तुरश्चित्तुरइतियमनामतरतेर्वात्वरतेर्वात्वरयातूर्णगतिर्यमो
राजाचिद्यंभगंभक्षीत्याहांधोभगइत्याहुरनुत्सृप्तोनदृश्यतेप्राशित्रमस्याक्षिणीनिर्जघानेतिचब्राह्मणंजनंभगोगच्छतीति
वाजनंगच्छत्यादित्यउदयेनसूर्यःसर्तेर्वासुवतेर्वास्वीर्यतेर्वातस्यैषाभवति ॥१४॥ उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः । दृशे
विश्वायसूर्यं । उद्वहंतितंजातवेदसंरश्मयःकेतवःसर्वेषांभूतानांदर्शनायसूर्यमितिकमन्यमादित्यादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापरा

भवति ॥ १५ ॥ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्त
स्थुषश्च । चायनीयंदेवानामुदगमदनीकंख्यानंमित्रस्यवरुणस्याग्नेश्चापूपुरद्द्यावापृथिव्यौचांतरिक्षंचमहत्त्वेनतेनसू
र्यआत्माजंगमस्यचस्थावरस्यचाथयद्रश्मिपोषंपुष्यतितत्पूषाभवतितस्यैषाभवति ॥ १६ ॥ शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्य
द्विषुरूपेअहनीद्यौरिवासि । विश्वाहिमायाअवसिस्वधावोभद्रातेपूषन्निहरातिरस्तु । शुक्रंतेअन्यल्लोहितंतेअन्यद्य
जतंतेअन्यद्यज्ञियंतेअन्यद्विषमरूपेतेअहनीकर्मद्यौरिवचासिसर्वाणिप्रज्ञानान्यवस्यन्नवन्भाजनवतीतेपूषन्निहदत्तिर
स्तुतस्यैषापराभवति ॥ १७ ॥ पथस्पथःपरिपतिंवचस्याकामेनकृतोअभ्यानळर्कं । सनोरासच्छुरुधश्चन्द्राग्राधियं
धियंसीषधातिप्रपूषा । पथस्पथोऽधिपतिंवचनेनकामेनकृतोऽभ्यानळर्कमभ्यापन्नोऽर्कमितिवासनोददातुचायनी
याग्राणिधनानिकर्मकर्मचनःप्रसाधयतुपूषेत्यथयद्विषितोभवतितद्विष्णुर्भवतिविष्णुर्विशतेर्वाव्यश्नोतेर्वातस्यैषाभव
ति ॥ १८ ॥ इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदं । समूळ्हमस्यपांसुरे । यदिदंकिंचतद्विक्रमतेविष्णुस्त्रिधानिधत्तेपदं
त्रेधाभावायपृथिव्यामंतरिक्षेदिवीतिशाकपूणिःसमारोहणेविष्णुपदेगयशिरसीत्यौर्णवाभःसमूळ्हमस्यपांसुरेप्यायनेऽ
न्तरिक्षेपदंनदृश्यतेऽपिवोपमार्थेस्यात्समूळ्हमस्यपांसुलइवपदंनदृश्यतइतिपांसवःपादैःसूयंतइतिवापन्नाःशेरतइतिवा
पसंनीयाभवंतीतिवा ॥ १९ ॥ विश्वानरोव्याख्यातस्तस्यैषनिपातोभवत्यैन्द्र्यामृचि ॥ २० ॥ विश्वानरस्यवस्प

तिमनानतस्यशर्वसः । एवैश्चचर्षणीनामूतीहुवेरथानां । विश्वानरस्यादित्यस्यानानतस्यशवसोमहतोबलस्यैवैश्वकामै
रयनैरवनैर्वाचर्षणीनांमनुष्याणामूत्याचपथारथानामिंद्रमस्मिन्यज्ञेह्वयामिवरुणोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ २१ ॥
येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनाँअनु । त्वंवरुणपश्यसि । भुरण्युरितिक्षिप्रनामभुरण्युःशकुनिर्भूरिमध्वानंनयतिस्व
र्गस्यलोकस्यापिवोढातत्संपातीभुरण्युरनेनपावकख्यानेन । भुरण्यंतंजनाँअनु । त्वंवरुणपश्यसि । तत्तेवयंस्तुमइ
तिवाक्यशेषोऽपिवोत्तरस्यां ॥ २२ ॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनाँअनु । त्वंवरुणपश्यसि । विद्यामेषिरजस्पृ
थ्वहामिमानोअक्तुभिः । पश्यन्जन्मानिसूर्य । व्येषिद्यांरजश्चपृथुमहांतंलोकमहानिचमिमानोक्तुभीरात्रिभिःसहपश्य
न्जन्मानिजातानिसूर्यापिवापूर्वस्यां ॥ २३ ॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनाँअनु । त्वंवरुणपश्यसि । प्रत्यङ्देवानां
विशःप्रत्यङ्ङुदेषिमानुषान् । प्रत्यङ्विश्वंस्वर्दृशे । प्रत्यङ्ङिदंसर्वमुदेषिप्रत्यङ्ङिदंज्योतिरुच्यतेप्रत्यङ्ङिदंसर्वमभिविपश्य
सीत्यपिवैतस्यामेव ॥ २४ ॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यन्तंजनाँअनु । त्वंवरुणपश्यसि । तेननोजनानभिविपश्यसिके
शीकेशारश्मयस्तैस्तद्वान्भवतिकाशनाद्वाप्रकाशनाद्वातस्यैषाभवति ॥ २५ ॥ केश्य१ग्निंकेशीविषंकेशीबिभर्तिरोदसी ।
केशीविश्वंस्वर्दृशेकेशीदंज्योतिरुच्यते । केश्यग्निंचविषंचविषमित्युदकनामविष्णातेर्विपूर्वस्यस्नातेःशुद्ध्यर्थस्यविपूर्वस्य
वासचतेद्यावापृथिव्यौचधारयतिकेशीदंसर्वमिदमभिविपश्यतिकेशीदंज्योतिरुच्यतइत्यादित्यमाहाथाप्येतेइतरेज्यो

तिषीकेशिनीउच्येतेधूमेनाग्नीरजसाचमध्यमस्तेषामेषासाधारणाभवति ॥ २६ ॥ त्रयःकेशिनऋतुथाविचक्षतेसंवत्सरेव
पतएकएषां । विश्वमेकोअभिचष्टेशचीभिर्ध्राजिरेकस्यददृशेनरूपं । त्रयःकेशिनऋतुथाविचक्षतेकालेकालेऽभिविप
श्यंतिसंवत्सरेवपतएकएषामित्यग्निःपृथिवींदहतिसर्वमेकोऽभिविपश्यतिकर्मभिरादित्योगतिरेकस्यदृश्यतेनरूपंमध्य
मस्याथयद्रश्मिभिरभिप्रकम्पयन्नेतितद्वृषाकपिर्भवतिवृषाकम्पनस्तस्यैषाभवति ॥ २७ ॥ पुनरेहिवृषाकपेसुवितावल्प
यावहै । यएषःस्वप्ननंशनोऽस्तमेषिपथापुनर्विश्वस्मादिंद्रउत्तरः । पुनरेहिवृषाकपेसुप्रसूतानिवःकर्माणिकल्पयावहैय
एषःस्वप्ननंशनःस्वप्नान्नाशयस्यादित्यउदयेनसोऽस्तमेषिपथापुनःसर्वस्माद्यइंद्रउत्तरस्तमेतद्ब्रूमआदित्यंयमोव्याख्यात
स्तस्यैषाभवति ॥ २८ ॥ यस्मिन्वृक्षेसुपलाशेदेवैःसंपिबतेयमः । अत्रानोविश्पतिःपितापुराणाँअनुवेनति । यस्मिन्वृ
क्षेसुपलाशेस्थानेवृतःक्षयेवापिवोपमार्थेस्याद्वृक्षइवसुपलाशइतिवृक्षोव्रश्चनात्पलाशंपलाशनाद्देवैःसंगच्छतेयमोरश्मि
भिरादित्यस्तत्रनःसर्वस्यपातावापालयितावापुराणाननुकामयेताजएकपादजनएकःपादएकेनपादेनपातीतिवैकेनपा
देनपिबतीतिवैकोऽस्यपादइतिवा । एकंपादंनोत्खिदतीत्यपिनिगमोभवतितस्यैषनिपातोभवतिवैश्वदेव्यामृचि
॥ २९ ॥ पावीरवीतन्यतुरेकपादजोदिवोधर्तासिंधुरापःसमुद्रियः । विश्वेदेवासःशृणवन्वचांसिमेसरस्वतीसह
धीभिःपुरंध्या । पविःशल्योभवतियद्विपुनातिकायंतद्वत्पवीरमायुधंतद्वानिंद्रःपवीरवान् । अतितस्यैपवीरवानित्य

॥ २९ ॥

पिनिगमोभवतितद्देवतावाक्पावीरवीपावीरवीचदिव्यावाक्तन्यतुस्तनित्रीवाचोऽन्यस्यांअजश्चैकपाद्दिवोधारयिता
सिन्धुश्चापश्चसमुद्रियाश्चसर्वेचदेवाःसरस्वतीचसहपुरन्ध्यास्तुत्याप्रयुक्तानिधीभिःकर्मभिर्युक्तानिशृण्वंतुवचनानीमा
नीतिपृथिवीव्याख्यातातस्याएषनिपातोभवत्यैंद्राग्न्यामृचि ॥ ३० ॥ यदिंद्राग्नीपरमस्यांपृथिव्यांमध्यमस्यामवम
स्यामुतस्थः । अतःपरिवृषणावाहियातमथासोमस्यपिबतंसुतस्य । इतिसानिगदव्याख्यातासमुद्रोव्याख्यातस्तस्यैष
निपातोभवतिपावमान्यामृचि ॥ ३१ ॥ पवित्रवंतःपरिवाचमासतेपितैषांप्रत्नोअभिरक्षतिव्रतं । महःसमुद्रंवरुण
स्तिरोदधेधीराइच्छेकुर्धरुणेष्वारभं । पवित्रवंतोरश्मिवंतोमाध्यमिकादेवगणाःपर्यासतेमाध्यमिकांवाचंपितैषांप्रत्नः
पुराणोऽभिरक्षतिव्रतंकर्ममहःसमुद्रंवरुणस्तिरोऽतर्दधात्यथधीराःशक्नुवंतिधरुणेषूदकेषुकर्मणआरंभमारब्धुमजएक
पाद्व्याख्यातःपृथिवीव्याख्यातासमुद्रोव्याख्यातस्तेषामेषनिपातोभवत्यपरस्यांबहुदेवतायामृचि ॥ ३२ ॥ उतनोऽ
हिर्बुध्न्यःशृणोत्वजएकपात्पृथिवीसमुद्रः । विश्वेदेवाऋतावृधोहुवानाःस्तुतामंत्राःकविशस्ताअवंतु । अपिचनोऽहि
र्बुध्न्यःशृणोत्वजश्चैकपात्पृथिवीचसमुद्रश्चसर्वेचदेवाःसत्यवृधोवायज्ञवृधोवाह्वयमानामंत्रैःस्तुतामंत्राःकविशस्ताअवंतु
मेधाविशस्तादध्यङ्प्रत्यक्तोध्यानमितिवाप्रत्यक्तमस्मिन्ध्यानमितिवाथर्वाव्याख्यातोमनुर्मननात्तेषामेषनिपातोभवत्यै
द्यामृचि ॥ ३३ ॥ यामथर्वामनुष्पितादध्यङ्धियमत्नत । तस्मिन्ब्रह्माणिपूर्वथेंद्रउक्थासमग्मतार्चन्ननुस्वराज्यं ।

यामथर्वाचमनुश्चपितामानवानांदध्यङ्चधियमतनिषततस्मिन्ब्रह्माणिकर्माणिपूर्वैन्द्रउक्थानिचसंगच्छंतामर्चन्योऽ
नूपास्तेस्वाराज्यं ॥ ३४ ॥ अथातोद्युस्थानादेवगणास्तेषामादित्याःप्रथमागामिनोभवंत्यादित्याव्याख्यातास्तेषामेषाभ
वति ॥ ३५ ॥ इमागिरआदित्येभ्योघृतस्नूःसनाद्राजभ्योजुह्वाजुहोमि । शृणोतुमित्रोअर्यमाभगोनस्तुविजातोवरु
णोदक्षोअंशः । घृतस्नूर्घृतप्रस्नाविन्योघृतप्रस्नाविण्योघृतसानिन्योघृतसारिण्यइतिवाहुतीरादित्येभ्यश्चिरंजुह्वाजुहो
मिचिरंराजभ्यइतिवाशृणोतुनइमागिरोमित्रश्चार्यमाचभगश्चबहुजातश्चधातादक्षोवरुणोंऽशश्चांशोंऽशुनाव्याख्यातः
सप्तऋषयोव्याख्यातास्तेषामेषाभवति ॥ ३६ ॥ सप्तऋषयःप्रतिहिताःशरीरेसप्तरक्षंतिसदमप्रमादं । सप्तापःस्वपतो
लोकमीयुस्तत्रजागृतोअस्वप्नजौसत्रसदौचदेवौ । सप्तऋषयःप्रतिहिताःशरीरेरश्मयआदित्येसप्तरक्षंतिसदमप्रमादंसं
वत्सरमप्रमाद्यन्तःसप्तापनास्तएवंस्वपतोलोकमस्तमितमादित्यंयन्तितत्रजागृतोऽस्वप्नजौसत्रसदौचदेवौवाय्वादित्या
वित्यधिदैवतमथाध्यात्मंसप्तऋषयःप्रतिहिताःशरीरेषळिंद्रियाणिविद्यासप्तम्यात्मनिसप्तरक्षंतिसदमप्रमादंशरीरमप्र
माद्यन्तिसप्तापनानीमान्येवंस्वपतोलोकमस्तमितमात्मानंयंतितत्रजागृतोऽस्वप्नजौसत्रसदौचदेवौप्राज्ञश्चात्मातैजस
श्चेत्यात्मगतिमाचष्टेतेषामेषापराभवति ॥ ३७ ॥ तिर्यग्बिलश्चमसऊर्ध्वबुध्नोयस्मिन्यशोनिहितंविश्वरूपं । अत्रासत
ऋषयःसप्तसाकंयेअस्यगोपामहतोबभूवुः । तिर्यग्बिलश्चमसऊर्ध्वबंधनऊर्ध्वबोधनोवायस्मिन्यशोनिहितंसर्वरूपमत्रा

सतऋषयःसप्तसहादित्यरश्मयोंयेअस्यगोपामहतोबभूवुरित्यधिदैवतमथाध्यात्मंतिर्यग्बिलश्चमसऊर्ध्वबंधनऊर्ध्वबो
धनोवायस्मिन्यशोनिहितंसर्वरूपमत्रासतऋषयःसप्तसहेंद्रियाणियान्यस्यगोप्तृणिमहतोबभूवुरित्यात्मगतिमाचष्टेदेवा
व्याख्यातास्तेषामेषाभवति ॥ ३८ ॥ देवानांभद्रासुमतिर्ऋजूयतांदेवानांरातिरभिनोनिवर्ततां । देवानांसख्यमुप
सेदिमावयंदेवानआयुःप्रतिरंतुजीवसे । देवानांवयंकल्याण्यांमतावृजुगामिनामृतुगामिनामितिवादेवानांदानमभि
नोनिवर्ततांदेवानांसख्यमुपसीदेमवयंदेवानआयुःप्रवर्धयंतुचिरंजीवनायविश्वेदेवाःसर्वेदेवास्तेषामेषाभवति ॥ ३९ ॥
ओमासश्चर्षणीधृतोविश्वेदेवासआगंत । दाश्वांसोदाशुषःसुतं । अवितारोवावनीयावामनुष्यधृतःसर्वेचदेवाइहाग
च्छतदत्तवंतोदत्तवतःसुतमितितदेतदेकमेवंवैश्वदेवंगायत्रंतृचंदशतयीषुविद्यतेयत्तुकिंचिद्बहुदैवतंतद्वैश्वदेवानांस्था
नेयुज्यतेयदेवविश्वलिंगमितिशाकपूणिरनत्यंतगतस्त्वेषउद्देशोभवतिबभ्रुरेकइतिदशद्विपदाअलिंगाभूतांशःकाश्यप
आश्विनमेकलिंगमभितष्टीयंसूक्तमेकलिंगंसाध्यादेवाःसाधनात्तेषामेषाभवति ॥ ४० ॥ यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवास्ता
निधर्माणिप्रथमान्यासन् । तेहनाकंमहिमानःसचंतयत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाः । यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवाअग्निनाग्निमय
जंतदेवाअग्निःपशुरासीत्तमालभंततेनायजंतेतिचब्राह्मणं । तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् । तेहनाकंमहिमानःसमसेवं
तयत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाःसाधनाद्द्युस्थानोदेवगणइतिनैरुक्ताःपूर्वंदेवयुगमित्याख्यानंवसवोयद्विवसतेसर्वमग्निर्वसु

भिर्वासवइतिसमाख्यातस्मात्पृथिवीस्थानाइंद्रोवसुभिर्वासवइतिसमाख्यातस्मान्मध्यस्थानावसवआदित्यरश्मयोवि
वासनात्तस्माद्द्युस्थानास्तेषामेषाभवति ॥ ४१ ॥ सुगावोदेवाःसदनमकर्मयआजग्मुःसवनमिदंजुषाणाः । जक्षिवां
सःपपिवांसश्चविश्वेऽस्मेधत्तवसवोवसूनि । स्वागमनानिवोदेवाःसुपथान्यकर्मयआगच्छतसवनानीमानिजुषाणाःखा
दितवंतःपीतवंतश्चसर्वेऽस्मासुधत्तवसवोवसूनितेषामेषापराभवति ॥ ४२ ॥ ज्मयाअत्रवसवोरंतदेवाउरावंतरि
क्षेमर्जयंतशुभ्राः । अर्वाक्पथउरुज्रयःकृणुध्वंश्रोतादूतस्यजग्मुषोनोअस्य । ज्मयाअत्रवसवोऽरमन्तदेवाज्मापृथि
वीतस्यांभवाउरौचान्तरिक्षेमर्जयन्तंगमयन्तरमयन्तशुभ्राःशोभमानाअर्वाचएनान्पथोबहुजवाःकुरुध्वंशृणुतदूतस्य
जग्मुषोनोऽस्याग्नेर्वाजिनोव्याख्यातास्तेषामेषाभवति ॥ ४३ ॥ शंनोभवन्तुवाजिनोहवेषुदेवतातामितद्रवःस्वर्काः ।
जंभयंतोऽहिंवृकंरक्षांसिसनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः । सुखानोभवन्तुवाजिनोह्वानेषुदेवतातौयज्ञेवितद्रवःसुमितद्रवःस्व
र्कीःस्वंचनाइतिवास्वर्चनाइतिवास्वर्चिषइतिवाजम्भयंतोऽहिंचवृकंचरक्षांसिचक्षिप्रमस्मद्यावयन्त्वमीवादेवाश्वाइति
वादेवपत्न्योदेवानांपत्न्यस्तासामेषाभवति ॥ ४४ ॥ देवानांपत्नीरुशतीरवंतुनःप्रावन्तुनस्तुजयेवाजसातये । याःपा
र्थिवासोयाअपामपिव्रतेतानोदेवीःसुहवाःशर्मयच्छत । देवानांपत्न्यउशत्योऽवंतुनःप्रावंतुनस्तुजयेऽपत्यजननायचा
न्नसंसननायचवाःपार्थिवासोयाअपामपिव्रतेकर्मणितानोदेव्यःसुहवाःशर्मयच्छन्तुशरणंतासामेषापराभवति ॥ ४५ ॥

उतग्नाव्यंतुदेवपत्नीरिंद्राण्य१ग्नाय्यश्विनीराट् । आरोदसीवरुणानीशृणोतुव्यंतुदेवीर्यऽऋतुर्जनीनां । अपिचग्नाव्यंतु
देवपत्न्यंइन्द्राणींद्रस्यपत्न्यंग्नाय्यग्नेःपत्न्यंश्विन्यश्विनोःपत्नीराड्राजतेरोदसीरुद्रस्यपत्नीवरुणानीचवरुणस्यपत्नीव्यंतुदे
व्यःकामयंतांयऋतुःकालोजायानांयऋतुःकालोजायानां ॥ ४६ ॥ (अथातोद्युस्थानावसातिर्षुस्मेहेहजाताप्रातर्युजा
प्रातर्यजध्वमुषस्तच्चित्रमेताउत्याःसुकिंशुकंवृषाकपाय्यपागूहँस्त्वष्टादुहित्रेसवितविश्वारूपाणिप्रातर्जितमुदुत्यंचित्रं
शुक्रंतेपथस्पथइदंविष्णुर्विश्वानरोव्याख्यातोंविश्वानरस्ययेनापावकेतिचतुष्कंकेश्यग्निंत्रयःकेशिनःपुनरोहियस्मिन्वृक्षे
पावीरवीयदिंद्राग्नीपवित्रवंतउतनोहियामथर्वाथातोद्युस्थानादेवगणाइमागिरःसप्तऋषयंस्तिर्यग्बिलोदेवानांभद्रामासो
यज्ञेनसुगावोदेवाज्मयाअत्रशंनोभवंतुदेवानांपत्नीरुतग्नाव्यंतुषट्चत्वारिंशत्) ॥ इतिनिरुक्तउत्तरषट्केषष्ठोऽध्यायः ६

॥ अथपरिशिष्टम् ॥

ॐ ॥ अथेमाअतिस्तुतयइत्याचक्षतेंऽपिवासंप्रत्ययएवस्यान्माहाभाग्याद्देवतायाःसोऽग्निमेवप्रथममाहत्वमग्नेद्यु
भिस्त्वमाशुशुक्षणिरितियथैतस्मिन्त्सूक्तेनहित्वदारेनिमिषश्चनेशइतिवरुणस्याथैषेंद्रस्य ॥ १ ॥ यद्द्यावइंद्रतेशतंशतं
भूमीरुतस्युः । नत्वावज्रिन्त्सहस्रंसूर्याअनुनजातमष्टरोदसी । यदितइंद्रशतंदिवःशतंभूमयःप्रतिमानानिस्युर्नत्वाव

ज्रिन्त्सहस्रमपिसूर्यानद्यावापृथिव्यावप्यभ्यश्नुवीतामित्यथैषादित्यस्य ॥ २ ॥ यदुदंचोवृषाकपेगृहमिंद्राजगंतन ।
क१स्यपुल्वघोमृगःकमगंजनयोपनोविश्वस्मादिंद्रउत्तरः । यदुदंचोवृषाकपेगृहमिंद्राजगमतंक्वस्यपुल्वघोमृगःक्वसब
ह्वादीमृगोमृगोमार्ष्टेर्गतिकर्मणःकमगमद्देशंजनयोपनःसर्वस्माद्यइंद्रउत्तरस्तमेतद्ब्रूमआदित्यमथैषादित्यरश्मीनां ॥३॥
विहिसोतोरसृक्षतनेंद्रंदेवममंसत । यत्रामदद्वृषाकपिरर्यःपुष्टेषुमत्सखाविश्वस्मादिंद्रउत्तरः । व्यसृक्षतहिप्रसवायन
चेंद्रंदेवममंसतयत्रामाद्यद्वृषाकपिरर्यईश्वरःपुष्टेषुपोषेषुमत्सखाममसखामदनसखायेनःसखायस्तैःसहेतिवासर्वस्माद्य
इंद्रउत्तरस्तमेतद्ब्रूमआदित्यमथैषाश्विनोः॥४॥ सृण्येवजर्भरीतुर्फरीतूनैतोशेवतुर्फरीपर्फरीका । उदन्यजेवजेमनामदेरू
तामेजराय्वजरमरायु । सृण्येवेतिद्विविधासृणिर्भवतिभर्ताचहंताचतथाश्विनौचापिभर्तारौजर्भरीभर्ताराविव्यर्थस्तुर्फ
रीतूहंतारौ । नैतोशेवतुर्फरीपर्फरीका । नितोशस्यापत्यंनैतोशंनैतोशेवतुर्फरीक्षिप्रहन्तारौ । उदन्यजेवजेमनामदेरू ।
उदन्यजेवेत्युदकजेइवरत्नेसामुद्रेचान्द्रमसेवाजेमनेजयमनेजेमनामदेरू । तामेजराय्वजरमरायु । एतज्जरायुजंश
रीरंशरदमजीर्णमथैषासोमस्य ॥ ५ ॥ तरत्समन्दीधावतिधारासुतस्यांधसः । तरत्समंदीधावति । तरतिसपापंसर्वं
मंदीयःस्तौतिधावतिगच्छत्यूर्ध्वांगतिं । धारासुतस्यांधसः । धारयाभिषुतस्यसोमस्यमंत्रपूतस्यवाचास्तुतस्याथैषा
यज्ञस्य ॥ ६ ॥ चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य । त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँआ

विंवेश । चत्वारिशृंगेतिवेदावाएतउक्तास्त्रयोऽस्यपादाइतिसवनानित्रीणिंद्वेशीर्षेप्रायणीयोदयनीयेंसप्तहस्तासःसप्तछं
दांसिंत्रिधाबद्धस्त्रेधाबद्धोंमंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभोरोरवीतिंरोरवणमस्यसवनक्रमेणंऋग्भिर्यजुर्भिःसामभिर्यदेनमृग्भिः
शंसंतियजुर्भिर्यजंतिंसामभिःस्तुवंतिंमहोदेवइत्येषहिमहान्देवोंयद्यज्ञोमर्त्याँआविवेशैत्येषहिमनुष्यानाविशतियजना
यंतस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ ७ ॥ स्वयंतोनापेक्षंतआद्यांरौंहंतिरोदसी । यज्ञंयेविश्वतोधारंसुविंद्वांसोवितेनिरे ।
स्वर्गच्छंतईजानावानेक्षंतेंतेऽमुमेवलोकँगतवंतमीक्षंतमिति । आद्यांरौंहंतिरोदसी । यज्ञंयेविश्वतोधारंसर्वतोधारँ
सुविद्वांसोवितेनिरइत्यंथैषावाचःप्रवह्लितेव ॥ ८ ॥ चत्वारिवाक्परिंमितापदानितानिंविदुर्ब्राह्मणायेमंनीषिणः ।
गुहात्रीणिनिंहिंतानेंगयंतितुरीयँवाचोमंनुष्यांवदंति । चत्वारिवाचःपरिमितानिपदानिंतानिबिदुर्ब्राह्मणायेमेधावि
नोंगुहायांत्रीणिनिहितानिंनार्थंवेदयंतेंगुहागूहतेस्तुरीयंत्वरतेंःकतमानितानिचत्वारिपदान्योंकारोमहाव्याहृतयश्चेत्या
र्षनामाख्यातेचोपसर्गनिपाताश्चेतिवैयाकरणामंत्रःकल्पोब्राह्मणंचतुर्थीव्यावहारिकीतियाज्ञिकाऋचोयजूंषिसामानिं
चतुर्थीव्यावहारिकीतिनैरुक्ताःसर्पाणांवाग्वयसांक्षुद्रस्यसरीसृपस्यंचतुर्थीव्यावहारिकीत्येकेपशुषुतूणवेषुमृगेष्वात्मनि
चेत्यात्मप्रवादाअथापिब्राह्मणंभवतिं सावैवाक्सृष्टाचतुर्धाव्यभवंदेष्वेवलोकेषुत्रीणिपशुषुतुरीयँयापृथिव्यांसाग्नौसार
थंतरेयांतरिक्षेसावायौसावामदेव्यैयादिविसादित्यैसाबृहतिसास्तनयित्नावथपशुषुंततोयावागत्यरिच्यतंतांब्राह्मणेष्व
दधुस्तस्माद्ब्राह्मणाउभयींवाचंवदंतियाचदेवानांयाचमनुष्याणामित्यथैषाक्षरस्य ॥ ९ ॥ ऋचोअक्षरेपरमेव्योमन्
न्यस्मिन्देवाअधिविश्वेनिषेदुः । यस्तन्नवेदकिमृचाकरिष्यतिइयत्तद्विदुस्तइमेसमासते । ऋचोअक्षरेपरमेव्यवनेय
स्मिन्देवाअधिनिषण्णाःसर्वेयस्तन्नवेदकिंसऋचाकरिष्यतिंयइत्तद्विदुस्तइमेसमासतइतिंविदुषउपदिशतिंकतमत्तदेतद
क्षरमो३मित्येषावागितिशाकपूर्णिऋचश्चह्यक्षरेपरमेव्यवनेधीयंतेनानादेवतेषुचमंत्रेष्वेतद्धवाएतदक्षरंयत्सर्वांत्रयींवि
द्याँप्रतिप्रतीतिचब्राह्मणं ॥ १० ॥ आदित्यइतिपुत्रःशाकपूर्णेरेषगर्भवतिंयदेनमर्चंतिप्रत्यृचःसर्वाणिभूतानिंतस्ययद
न्यन्मंत्रेभ्यस्तदक्षरंभवतिंरश्मयोऽत्रदेवाउच्यंतेंयएतस्मिन्नधिनिषण्णाइत्यधिदैवतमथाध्यात्मँशरीरमत्रऋगुच्यतेंयदे
नेनार्चंतिप्रत्यृचःसर्वाणींद्रियाणिंतस्ययदविनाशिधर्मंतदक्षरंभवतींद्रियाण्यत्रदेवाउच्यन्तेंयान्यस्मिन्नात्मन्येकंभव
न्तींत्यात्मप्रवादाः ॥ ११ ॥ अक्षरंनक्षरतिंनक्षीयतेवाक्षरंभवतिंवाचोऽक्षइतिवाक्षोयानस्यांजनात्तत्प्रकृतीतरंद्वर्तन
सामान्यादित्ययंमंत्रार्थचिंताभ्यूहोऽभ्यूढोंऽपिश्रुतितोपितर्कतोंनतुपृथक्त्वेनमंत्रानिर्वक्तव्याःप्रकरणशएवतुनिर्वक्त
व्यांनह्येषुप्रत्यक्षमस्त्यनृषेरतपसोवापारोवर्यवित्सुतुखलुवेदितृषुभूयोविद्यःप्रशस्योभवतीत्युक्तंपुरस्तान्मनुष्यावाऋषि
षूत्क्रामत्सुदेवानब्रुवन्कोनऋषिर्भविष्यतीतिंतेभ्यएतंतर्कमृषिंप्रायच्छंन्मंत्रार्थचिन्ताभ्यूहमभ्यूढँतस्माद्यदेवकिंचानू
चानोऽभ्यूहंत्यार्षंतद्भवति ॥ १२ ॥ हृदातष्टेषुमनसोजवेषुयद्ब्राह्मणाःसंयजंतेसखायः । अत्राहंत्वंविजहुर्वेद्याभिरो

हंब्रह्माणोविर्चरंत्युत्वे । हृदातष्टेषुमनसांप्रजवेषुंयद्ब्राह्मणाःसंयजंतेंसमानाख्यानाऋत्विजौऽत्राहत्वंविजहुर्वेद्याभिर्वे
दितव्याभिःप्रवृत्तिभिरोहब्रह्माणऊहब्रह्माणंऊहएषांब्रह्मेतिवासेयंविद्याश्रुतिमतिबुद्धिस्तस्यास्तपसापारमीप्सितव्यंत
दिदमायुरिच्छतानर्निवक्तव्यंतस्माच्छन्दःसुशेषाउपेक्षितव्याअथागमोयांयांदेवतांनिराहतस्यास्तस्यास्ताद्भाव्यमनुभव
त्यनुभवति ॥ १३ ॥ (अथेमायद्यावोयदुदंचोविहिंसोतौःसृण्येवतरत्सचत्वारिशृंगास्वयंतश्चत्वारिवागृचोअक्षरंआ
दित्यइत्यक्षरंनक्षरतिंहृदातष्टेषुत्रयोदशं) ॥ इतिनिरुक्तउत्तरषट्केसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥

ॐ ॥ व्याख्यातंदैवतंयज्ञांगंचाथातऊर्ध्वमार्गगतिंव्याख्यास्यामःसूर्यआत्मेत्युदितस्यहिकर्मद्रष्टाऽथैतदनुप्रवदं
त्यथैतंमहांतमात्मानमेषग्गणःप्रवदंतींद्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरित्यथैषमहानात्मात्मजिज्ञासयात्मानंप्रोवाचाग्निरस्मिज
न्मनाजातवेदाअहमस्मिप्रथमजाइत्येताभ्यां ॥ १ ॥ अग्निरस्मिजन्मनाजातवेदाघृतंमेचक्षुरमृतंमआसन् । अर्कस्त्रि
धातूरजसोविमानोऽजस्रोघर्मोहविरस्मिनाम । अहमस्मिप्रथमजाऋतस्यपूर्वंदेवेभ्योअमृतस्यनाभिः । योमाददाति
सइदेवमावाअहमन्नमन्नमदंतमद्मि । इतिसहज्ञात्वाप्रादुर्बभूवैवंतंव्याजहारायतमात्मानमभ्यात्मजमंतिकमन्यस्मा
आचचक्ष्वेति ॥२॥ अपश्यंगोपामनिपद्यमानमाचपराचपथिभिश्चरंतं । ससध्रीचीःसविषूचीर्वसानआवरीवर्तिभुवने
ष्वंतः । आवरीवर्तिभुवनेष्वंतरित्यथैषमहानात्मासत्वलक्षणंस्तत्परंतद्ब्रह्मतत्सत्यंतत्सलिलंतदव्यक्तंतदस्पर्शंतदरूपंतदर

संतदगंधंतदमृतंतच्छुक्लंतन्निष्ठोभूतात्मासैषाभूतप्रकृतिरित्येकेतत्क्षेत्रंतदज्ञानात्क्षेत्रज्ञमनुप्राप्यनिरात्मजमथैषमहाना
त्मात्रिविधोभवतिसत्वंरजस्तमइतिसत्वंतुमध्येविशुद्धंतिष्ठत्यभितोरजस्तमसीइतिकामद्वेषस्तमइत्यविज्ञातस्यविशुध्य
तोविभूतिंकुर्वतःक्षेत्रज्ञपृथक्त्वायकल्पतेप्रतिभातिलिंगोमहानात्मातमोलिंगोविद्याप्रकाशलिंगस्तमोऽपिनिश्चयलिंग
आकाशः ॥ ३ ॥ आकाशगुणःशब्दआकाशाद्वायुर्द्विगुणःस्पर्शेनवायोर्ज्योतिस्त्रिगुणंरूपेणज्योतिषआपश्चतुर्गुणा
रसेनाद्भ्यःपृथिवीपंचगुणागंधेनपृथिव्याभूतग्रामस्थावरजंगमास्तदेतदहर्युगसहस्रंजागर्तितस्यान्तेसुषुप्स्यन्नंगानिप्रत्या
हरतिभूतग्रामाःपृथिवीमपियंतिपृथिव्यपआपोज्योतिषंज्योतिर्वायुंवायुराकाशमाकाशोमनोमनोविद्यांविद्यामहांतमा
त्मानंमहानात्माप्रतिभांप्रतिभाप्रकृतिंसास्वपितियुगसहस्रंरात्रिस्तावेतावहोरात्रावजस्रंपरिवर्तेतेसकालस्तदेतदहर्भव
तियुगसहस्रपर्यन्तंमहर्यद्ब्रह्मणोविदूरात्रिंयुगसहस्रांतांतेऽहोरात्रविदोजनाइति ॥ ४ ॥ तंपरिवर्तमानमन्योऽनु
प्रवर्ततेस्रष्टाद्रष्टाविभक्तातिमात्रोऽहमितिगम्यतेसमिथ्यादर्शनेदंपावकंमहाभूतेषुचिरोण्वाकाशाद्वायोःप्राणश्चक्षुश्चव
क्तारंचतेजसोऽद्भ्यःस्नेहंपृथिव्यामूर्तिःपार्थिवांस्त्वष्टौगुणान्विद्यात्त्रीन्मातृतस्त्रीन्पितृतोस्थिस्नायुमज्जानःपितृतस्त्व
ङ्मांसशोणितानिमातृतोऽन्नपानमित्यष्टौसोऽयंपुरुषःसर्वमयःसर्वज्ञानोऽपिक्लृप्तः ॥ ५ ॥ सयद्यनुरुध्यतेतद्भवतियदिध
र्मोऽनुरुध्यतेतद्देवोभवतियदिज्ञानमनुरुध्यतेतदमृतोभवतियदिकाममनुरुध्यतेसंच्यवतइमांयोनिंसंदध्यात्तदिदमत्र

मतंश्लेष्मारेतसःसंभवतिश्लेष्मणोरसोरसाच्छोणितंशोणितान्मांसंमांसान्मेदोमेदसःस्नावास्नाव्नोऽस्थीन्यस्थिभ्योम
ज्जामज्जातोरेतस्तदिदंयोनौरेतःसिक्तंपुरुषःसंभवतिशुक्रातिरेकेपुमान्भवतिशोणितातिरेकेस्त्रीभवतिद्वाभ्यांसमेननपुं
सकोभवतिशुक्रभिन्नेनयमोभवतिशुक्रशोणितसंयोगान्मातृपितृसंयोगाच्चतत्कथमिदंशरीरंपरंसंयम्यतेसौम्योभवत्ये
करात्रोषितंकललंभवतिपंचरात्राद्बुद्बुदाःसप्तरात्रात्पेशीद्विःसप्तरात्रादर्बुदःपंचविंशतिरात्रःस्वस्थितोघनोभवतिमास
मात्रात्कठिनोभवतिद्विमासाभ्यंतरेशिरःसंपद्यतेमासत्रयेणग्रीवाव्यादेशोमासचतुष्केणत्वग्व्यादेशःपंचमेमासेनखरो
मव्यादेशःषष्ठेमुखनासिकाऽक्षिश्रोत्रंचसंभवतिसप्तमेचलनसमर्थोभवत्यष्टमेबुद्ध्याध्यवस्यतिनवमेसर्वांगसंपूर्णोभवति ।
मृतश्चाहंपुनर्जातोजातश्चाहंपुनर्मृतः । नानायोनिसहस्राणिमयोषितानियानिवै । आहाराविविधाभुक्ताःपीताना
नाविधाःस्तनाः । मातरोविविधादृष्टाःपितरःसुहृदस्तथा । अवाङ्मुखःपीड्यमानोजंतुश्चैवसमन्वितः । सांख्यं
योगंसमभ्यस्येत्पुरुषंवापंचविंशकमिति ततश्चदशमेमासेप्रजायतेजातश्चवायुनास्पृष्टस्तन्नस्मरतिजन्ममरणंमंतेचशु
भाशुभंकर्मैतच्छरीरस्यप्रामाण्यं ॥ ६ ॥ अष्टोत्तरंसन्धिशतमष्टाकपालंशिरःसंपद्यतेषोडशवपापलानिनवस्नायु
शतानिसप्तशतंपुरुषस्यमर्मणामर्धचतस्रोरोमाणिकोट्योहृदयंह्यष्टकपालानिद्वादशकपालानिजिह्वावृषणौह्यष्टसुपर्णौत
थोपस्थगुदपाय्वेतन्मूत्रपुरीषंकस्मादाहारपानसिक्तत्वादनुपचितकर्मणावन्योन्यंजायेतेइतितंविद्याकर्मणीसमन्वार

भेतेपूर्वप्रज्ञाचमहत्यज्ञानतमसिमग्नौजरामरणक्षुत्पिपासाशोकक्रोधलोभमोहमदभयमत्सरहर्षविषादेर्ष्यासूयात्मकैर्द्व
द्वैरभिभूयमानःसोऽस्मादार्जवंजवीभावानांतन्निर्मुच्यतेसोऽस्मापान्नमहाभूमिकावच्छरीरान्निमेषमात्रैःप्रक्रम्यंप्रकृति
रधिपरीत्यंतैजसंशरीरंकृत्वाकर्मणोऽनुरूपंफलमनुभूयंतस्यसंक्षयेपुनरिमंलोकंप्रतिपद्यते ॥ ७ ॥ अथयेहिंसामा
श्रित्यंविद्यामुत्सृज्यमहत्तपस्तेपिरेचिरेणवेदोक्तानिवाकर्माणिकुर्वन्तितेधूममभिसंभवंतिधूमाद्रात्रिंरात्रेरपक्षीयमाणप
क्षमपक्षीयमाणपक्षाद्दक्षिणायनंदक्षिणायनात्पितृलोकंपितृलोकाच्चंद्रमसंचंद्रमसोवायुंवायोर्वृष्टिंवृष्टेरोषधयश्चैतद्भूत्वा
तस्यसंक्षयेपुनरेवेमंलोकंप्रतिपद्यते ॥ ८ ॥ अथयेहिंसामुत्सृज्यंविद्यामाश्रित्यंमहत्तपस्तेपिरेज्ञानोक्तानिवाकर्माणि
कुर्वंतितेऽर्चिरभिसंभवंत्यर्चिषोऽहरह्नआपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षादुदगयनंमुदगयनाद्देवलोकंदेवलोकादादित्यंमा
दित्याद्वैद्युतंवैद्युतान्मानसंमानसःपुरुषोभूत्वाब्रह्मलोकमभिसंभवन्तितेनपुनरावर्ततेशिष्टादंदशूकायतइदंनजानन्ति
तस्मादिदंवेदितव्यमथाप्याह ॥ ९ ॥ नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूव । नीहारेणप्रावृताजल्प्या
चासुतृपउक्थशासश्चरंति । नतंविद्ययाविदुषोयमेवंविद्वांसोवदंत्यक्षरंब्रह्मणस्पतिमन्यद्युष्माकमंतरमन्यदेषामंतरं
बभूवेतिनीहारेणप्रावृतास्तमसाजल्प्याचासुतृपउक्थशासःप्राणंसूर्यंयत्पथगामिनश्चरंत्यविद्वांसःक्षेत्रज्ञमनुप्रवदंत्यथा
होविद्वांसःक्षेत्रज्ञोऽनुकल्पतेतस्यतपसासहाप्रमादमेत्यथाप्तव्योभवतितेनासंततमिच्छेत्तेनसख्यमिच्छेदेषहिसखाश्रे

ष्ठः संजानातिभूतंभवद्भविष्यदितिज्ञाताकस्माज्जायतेसखाकस्मात्सख्यतेसहभूतेंद्रियैःशेरतेमहाभूतानिसेंद्रियाणिप्रज्ञयाकर्मकारयतीतितस्ययदापःप्रतिष्ठाशीलमुपशमआत्माब्रह्मेतिसब्रह्मभूतोभवतिसाक्षिमात्रोव्यवतिष्ठतेऽवंधोज्ञानकृतोऽथात्मनोमहतःप्रथमंभूतनामधेयान्यनुक्रमिष्यामः ॥ १० ॥ हंसः । घर्मः । यज्ञः । वेनः । मेधः । कृमिः । भूमिः । विभुः । प्रभुः । शंभुः । राभुः । वधकर्मा । सोमः । भूतं । भुवनं । भविष्यत् । आपः । महत् । व्योम । यशः । महः । स्वर्णीकं । स्वृतीकं । स्मृतीकं । सतीकं । सतीनं । गहनं । गभीरं । गह्वरं । कं । अन्नं । हविः । सद्म । सदनं । ऋतं । योनिः । ऋतस्ययोनिः । सत्यं । नीरं । हविः । रयिः । सत् । पूर्णं । सर्वं । अक्षितं । बर्हिः । नाम । सर्पिः । अपः । पवित्रं । अमृतं । इंदुः । हेम । स्वः । सर्गाः । शम्बरं । अम्बरं । वियत् । व्योम । बर्हिः । धन्व । अंतरिक्षं । आकाशं । आपः । पृथिवी । भूः । स्वयंभूः । अध्वा । पुष्करं । सगरः । समुद्रः । तपः । तेजः । सिंधुः । अर्णवः । नाभिः । वृक्षः । ऊर्ध्वः । तत् । यत् । किं । ब्रह्म । वरेण्यं । हंसः । आत्मा । भवति । वधंत्यध्वानं । यद्वाहिष्या । शरीराणि । अव्ययंचसंकुरुते । यज्ञः । आत्मा । भवति । यदेनंतन्वतेऽथैतंमहांतमात्मानमेतानिसूक्तान्येताऋचोऽनुप्रवदंति ॥ ११ ॥ सोमःपवतेजनितामतीनांजनितादिवोजनितापृथिव्याः । जनिताग्नेर्जनितासूर्यस्यजनितेंद्रस्यजनितोतविष्णोः । सोमःपवतेसोमःसूर्यःप्रसवना

ज्जनितामतीनांप्रकाशकर्मणामादित्यरश्मीनांदिवोद्योतनकर्मणामादित्यरश्मीनांपृथिव्याःप्रथनकर्मणामादित्यरश्मीनामग्नेर्गतिकर्मणामादित्यरश्मीनांसूर्यस्यस्वीकरणकर्मणामादित्यरश्मीनामिंद्रस्यैश्वर्यकर्मणामादित्यरश्मीनांविष्णोर्व्याप्तिकर्मणामादित्यरश्मीनामित्यधिदैवतमथाध्यात्मंसोमआत्माप्येतस्मादेवेंद्रियाणांजनितेत्यर्थः । अपिवासर्वाभिर्विभूतिभिर्विभूततआत्मेत्यात्मगतिमाचष्टे॥१२॥ ब्रह्मादेवानांपदवीःकवीनामृषिर्विप्राणांमहिषोमृगाणां । श्येनोगृध्राणांस्वधितिर्वनानांसोमःपवित्रमत्येतिरेभन् । ब्रह्मादेवानामित्येषहिब्रह्माभवतिदेवानांदेवनकर्मणामादित्यरश्मीनांपदवीःकवीनामित्येषहिपदंवेत्तिकवीनांकवीयमानानामादित्यरश्मीनामृषिर्विप्राणामित्येषहिऋषिणोभवतिविप्राणांव्यापनकर्मणामादित्यरश्मीनांमहिषोमृगाणामित्येषहिमहान्भवतिमृगाणांमार्गणकर्मणामादित्यरश्मीनांश्येनोगृध्राणामितिश्येनआदित्योभवतिश्यायतेर्गतिकर्मणोगृध्रआदित्योभवतिगृध्यतेःस्थानकर्मणोयतएतस्मिंस्तिष्ठतिस्वधितिर्वनानामित्येषहिस्वयंकर्माण्यादित्योधत्तेवनानांवननकर्मणामादित्यरश्मीनांसोमःपवित्रमत्येतिरेभन्नित्येषहिपवित्रंरश्मीनामत्येतिस्तूयमानएषएवैतत्सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमथाध्यात्मंब्रह्मादेवानामित्ययमपिब्रह्माभवतिदेवानांदेवनकर्मणामिंद्रियाणांपदवीःकवीनामित्ययमपिपदंवेत्तिकवीनांकवीयमानानामिंद्रियाणामृषिर्विप्राणामित्ययमप्यृषिणोभवतिविप्राणांव्यापनकर्मणामिंद्रियाणांमहिषोमृगाणामित्ययमपिमहान्भवतिमृगाणांमार्गणकर्मणामिंद्रियाणांश्येनोगृ

ध्राणामितिश्येनआत्माभवतिश्यायतेर्ज्ञानकर्मणोगृध्राणींद्रियाणिगृध्यतेर्ज्ञानकर्मणोयतएतस्मिंस्तिष्ठतिस्वधितिर्वनानामित्ययमपिस्वयंकर्माण्यात्मनिधत्तेवनानांवननकर्मणामिंद्रियाणांसोमःपवित्रमत्येतिरेभन्नित्ययमपिपवित्रमिंद्रियाण्यत्येतिस्तूयमानोऽयमेवैतत्सर्वमनुभवत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ १३ ॥ तिस्रोवाचईरयतिप्रवह्निर्ऋतस्यधीतिंब्रह्मणोमनीषां । गावोयंतिगोपतिंपृच्छमानाःसोमंयंतिमतयोवावशानाः । वह्निरादित्योभवतिसतिस्रोवाचःप्रेरयत्यृचोयजूंषिसामान्यृतस्यादित्यस्यकर्माणिब्रह्मणोमतान्येषएवैतत्सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमथाध्यात्मंवह्निरात्माभवतिसतिस्रोवाचईरयतिप्रेरयतिविद्यामतिबुद्धिमतामृतस्यात्मनःकर्माणिब्रह्मणोमतान्ययमेवैतत्सर्वमनुभवत्यात्मगतिमाचष्टे ॥१४॥ सोमंगावोधेनवोवावशानाःसोमंविप्रामतिभिःपृच्छमानाः । सोमःसुतःपूयतेअज्यमानःसोमेअर्कास्त्रिष्टुभःसंनवंते । एतएवसोमंगावोधेनवोरश्मयोवावश्यमानाःकामयमानाआदित्यंयंत्येवमेवसोमंविप्रारश्मयोमतिभिःपृच्छमानाःकामयमानाआदित्यंयंत्येवमेवसोमःसुतःपूयतेअज्यमानएतमेवार्काश्चत्रिष्टुभश्चसन्नवंतेततएतस्मिन्नादित्यएकंभवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्ममेतएवसोमंगावोधेनवइंद्रियाणिवावश्यमानानिकामयमानान्यात्मानंयंत्येवमेवसोमंविप्राइंद्रियाणिमतिभिःपृच्छमानानिकामयमानान्यात्मानंयंत्येवमेवसोमःसुतःपूयतेअज्यमानइममेवात्माचसप्तऋषयश्चसंनवंतेतान्येतस्मिन्नात्मन्येकंभवंतीत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ १५ ॥ अक्रान्त्समुद्रःप्रथमेविधर्मन्जनयन्प्रजाभुवनस्यराजा ।

वृषापवित्रेअधिसानोअव्येबृहत्सोमोवावृधेसुवानइंदुः । अत्यक्रमीत्समुद्रआदित्यःपरमेव्यवनेवर्षकर्मणाजनयन्प्रजाभुवनस्यराजासर्वस्यराजावृषापवित्रेअधिसानोअव्येबृहत्सोमोवावृधेसुवानइंदुरित्यधिदैवतमथाध्यात्ममत्यक्रमीत्समुद्रआत्मापरमेव्यवनेज्ञानकर्मणाजनयन्प्रजाभुवनस्यराजासर्वस्यराजावृषापवित्रेअधिसानोअव्येबृहत्सोमोवावृधेसुवानइंदुरित्यात्मगतिमाचष्टे ॥ १६ ॥ महत्तत्सोमोमहिषश्चकारापांयद्गर्भोऽवृणीतदेवान् । अदधादिंद्रेपवमानओजोऽजनयत्सूर्येज्योतिरिंदुः । महत्तत्सोमोमहिषश्चकारापांयद्गर्भोऽवृणीतदेवानाधिपत्यमदधादिंद्रेपवमानओजोऽजनयत्सूर्येज्योतिरिंदुरादित्यइंदुरात्मा ॥ १७ ॥ विधुंदद्राणंसमनेबहूनांयुवानंसंतंपलितोजगार । देवस्यपश्यकाव्यंमहित्वाद्यामममारसह्यःसमान । विधुंविधमनशीलंदद्राणंदमनशीलंयुवानंचंद्रमसंपलितआदित्योगिरतिसद्योम्रियतेसदिवासमुदितेत्यधिदैवतमथाध्यात्मंविधुंविधमनशीलंदद्राणंदमनशीलंयुवानंमहांतंपलितआत्मागिरतिरात्रौम्रियतेरात्रिःसमुदितेत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ १८ ॥ साकंजानांसप्तथमाहुरेकजंषळिद्यमाऽऋषयोदेवजाइति । तेषामिष्टानिविहितानिधामशःस्थात्रेरेजंतेविकृतानिरूपशः । सहजातानांषण्णामृषीणामादित्यरश्मयस्तेषामिष्टानिवाकांतानिवाक्रांतानिवागतानिवामतानिवानतानिवाद्भिःसहसंमोदंतेयत्रैतानिसप्तऋषीणानिज्योतींषितेभ्यःपरआदित्यस्तान्येतस्मिन्नेकंभवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंसहजातानांषण्णामिंद्रियाणामात्मासप्तमस्तेषामिष्टानिवाकांतानिवाक्रांता

निर्वांगतानिवामतानिवानतानिर्वान्नेनसहसंमोदंतेयत्रेमानिसप्तऽऋषीणानींद्रियाण्येभ्यःपरआत्मातान्येतस्मिन्नेकंभ
वंतीत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ १९ ॥ स्त्रियंःसतीस्ताँउमेपुंसआंहुःपश्यंदक्षण्वान्नविचेतदंधः । कविर्यःपुत्रःसईमाचिकेत
यस्ताविंजानात्सपितुष्पितासंत् । स्त्रियएवैतितांःशब्दस्पर्शरूपरसगंधहारिण्यस्ताअमुंपुंशब्देनिराहारंःप्राणइतिपश्यं
न्कष्टान्नविजानात्यंधःकविर्यःपुत्रःसइमाजानातिंयःसइमाजानातिंसपितुष्पितासदित्यात्मगतिमाचष्टे ॥ २० ॥ सप्ता
र्धगर्भाभुवनस्यरेतोविष्णोंस्तिष्ठंतिप्रदिशाविर्धर्मणि । तेधीतिभिर्मनसातेविपश्चितंःपरिभुवःपरिभवंतिविश्वतंः ।
सप्तैतानादित्यरश्मीनयमादित्योगिरातिंमध्यस्थानोर्ध्वशब्दौयतएतस्मिंस्तिष्ठंतितानिधीतिभिश्चमनसाचविपर्ययंतिप
रिभुवःपरिभवंतिसर्वाणिकर्माणिवर्षकर्मणेत्यधिदैवतमथाध्यात्मंसप्तेमानींद्रियाण्ययमात्मागिरातिंमध्यस्थानोर्ध्वशब्दौ
यान्यस्मिंस्तिष्ठंतितानिधीतिभिश्चमनसाचविपर्ययंतिपरिभुवःपरिभवंतिसर्वाणींद्रियाणिज्ञानकर्मणेत्यात्मगतिमाचष्टे
॥२१॥ नविजांनामियदिवेदमस्मिनिण्यःसन्नंद्धोमनसांचरामि । नहिविजानान्बुद्धिमतंःपुत्रःपरिवेदयंतेऽयमादित्योऽ
यमात्मा ॥२२॥ अपाङ्प्राङेतिस्वधयांगृभीतोऽमर्त्योमर्त्यैनासयोनिः । ताशश्वंताविषूचीनांवियंतान्य१न्यंचिक्युर्ननि
चिक्युरन्यं । अपांचयतिप्रांचयतिंस्वधयागृभीतोंऽमर्त्यआदित्योमर्त्येनंचंद्रमसासहंतौशश्वद्गामिनौविश्वगामिनौबहु
गामिनौवांपश्यत्यादित्यंचंद्रमसमित्यधिदैवतमथाध्यात्ममपांचयतिप्रांचयतिस्वधयागृभीतोंऽमर्त्यआत्मामर्त्येनंमन

सासहंतौशश्वद्गामिनौविश्वगामिनौबहुगामिनौवांपश्यत्यात्मानंमनईत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ २३ ॥ तदिदासभुवंने
षुज्येष्ठंयतोजज्ञउग्रस्त्वेषनृम्णः । सद्योजंज्ञानोनिरिणातिशत्रूननुयंविश्वेमदंत्यूमाः । तद्भवतिभूतेषुभुवनेषुज्येष्ठमा
दित्यंयतोजज्ञउग्रस्त्वेषनृम्णोदीप्तिनृम्णंःसद्योजज्ञानोनिरिणातिशत्रूनितिंरिणातिःप्रीतिकर्मादीप्तिकर्मावांनुमदन्तियं
विश्वऊमाईत्यधिदैवतमथाध्यात्मंतद्भवतिभूतेषुभुवनेषुज्येष्ठमव्यक्तंतपोजायतंउग्रस्त्वेषनृम्णोज्ञाननृम्णंःसद्योजज्ञा
नोनिरिणातिशत्रूनितिंरिणातिःप्रीतिकर्मादीप्तिकर्मावांनुमदन्तियंसर्वऊमाईत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ २४ ॥ कोअद्ययुं
क्तेधुरिगाऋतस्यशिमीवतोभामिनोदुर्हृणायून् । आसन्निषून्हृत्स्वसोमयोभून्यएषांभृत्यामृणधत्सजीवात् । कआदित्यो
धुरिगायुंक्तेरश्मीन्कर्मवतोभानुमतोंदुराधर्षानसून्यसुनवंतीषुनिषुणवंतिमयोभूनिसुखभूनियइमंसंभृतंवेदंकथंसजीव
तीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंकआत्माधुरिगायुंक्तइन्द्रियाणिकर्मवतोभानुमतोदुराधर्षानसून्यसुनवंतीषूनिषुणवंतिमयो
भूनिसुखभूनियइमंसंभृतंवेदंचिरंजीवतीत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ २५ ॥ कईषतेतुज्यतेकोबिभायकोमंसतेसंतमिंद्रंको
अंतिं । कस्तोकायकइभायोतरायेऽधिब्रवत्तन्वे३कोजनाय । कएवगच्छतिकोददातिकोबिभेतिंकोमंसतेसंतमिंद्रंक
स्तोकायापत्यायमहतेचनोरणायरमणीयायचदर्शनीयाय ॥ २६ ॥ कोअग्निमींट्टेहविषांघृतेनंस्रुचायंजाताऋतुभिर्ध्रु
वेभिंः । कस्मैदेवाआवहनाशुहोमकोमंसतेवीतिहोत्रःसुदेवः । कआदित्यंपूरयतिंहविषाचघृतेनचंस्रुचायजाताऋतु

भिर्ध्रुवेभिरिर्तिकस्मैदेवाआवहानाशुहोमार्थान्कोमंसतेवीतिहोत्रःसुदेवःकल्याणदेवइत्यधिदैवतमथाध्यात्मंकआत्मा
नंपूरयतिंहविषाचघृतेनचस्रुचायजाताक्रतुभिर्ध्रुवेभिरिर्तिकस्मैदेवाआवहानाशुहोमार्थान्कोमंसतेवीतिहोत्रःसुप्रज्ञःक
ल्याणप्रज्ञइत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ २७ ॥ त्वमंगप्रशंसिषोदेवःशविष्ठमर्त्यं । नत्वदन्योमघवन्नस्तिमर्डितेन्द्रब्रवीमि
तेवर्चः । त्वमङ्गप्रशंसीदेवःशविष्ठमर्त्यंनत्वदन्योऽस्तिमघवन्पातावापालयितावाजेतावासुखयितावेन्द्रब्रवीमितेवचः
स्तुतियुक्तं ॥ २८ ॥ हंसःशुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत् । नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजा
ऋतजाअद्रिजाऋतं । हंसइतिहंसाःसूर्यरश्मयःपरमात्मापरंज्योतिःपृथिवीव्याप्तेतिव्याप्तंसर्वंव्याप्तंवननकर्मणान
भ्यासेनादित्यमंडलेनेतित्ययतीतिलोकोत्ययतीतिंहंसयंत्ययतीतिंहंसाःपरमहंसाःपरमात्मासूर्यरश्मिभिःप्रभूतगभीरव
सतीतिंत्रिभिर्वसतीतिवारश्मिर्वसतीतिवावह्निर्वसतीतिवासुवर्णरेताःपूषागर्भारिभेतिरिभंतावनकुटिलानिकुटंतारि
भंतांतरिक्षाचरत्पथांतरिक्षाचरदितिंदिविभुविगमनंवासुभानुःसुप्रभूतोहोतादित्यस्यगताभवंत्यतिथिर्दुरोणसंत्सर्वेदु
रोणसंद्रवंसर्वेरसाविकर्षयतिरश्मिर्विकर्षयतिवह्निर्विकर्षयतिवननंभवत्यंश्वगोजाअद्रिगोजाधरित्रिगोजाःसर्वेगोजा
ऋतजाबहुशब्दाभवंतिनिगमोनिगमव्यतिभवत्यृषेनिर्वचनाय ॥ २९ ॥ द्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिष
स्वजाते । तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति । द्वौद्वौप्रतिष्ठितौसुकृतौधर्मकर्तारौदुष्कृतंपापंपरि

सारकमित्याचक्षतेसुपर्णासयुजासखायेत्यात्मानंदुरात्मानंपरमात्मानंप्रत्युत्तिष्ठतिशरीरएवतज्जायतेवृक्षंरक्षशरीरंवृक्षं
पक्षौप्रतिष्ठापयतितयोरन्यद्भुक्त्वान्नमनश्नन्नन्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदान्नमनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीत्या
त्मगतिमाचष्टे ॥ ३० ॥ आयाहींद्रपथिभिरीळितेभिर्यज्ञमिमंनोभागधेयंजुषस्व । तृप्तांजहुर्मातुळस्येवयोषाभागस्ते
पैतृष्वसेयीवपामिव । आगमिष्यंतिशक्रोदेवतास्तास्त्रिभिस्तीर्थैभिःशक्रप्रतरैरीळितेभिस्त्रिभिस्तीर्थैर्यज्ञमिमंनोयज्ञभागं
मग्नीषोमभागाविंद्रोजुषस्वतृप्तामेवंमातुळयोगकन्याभागंसभर्तृकेवंसायादेवतास्तास्तत्स्थानेशक्रंनिदर्शनं ॥ ३१ ॥ विप्रं
विप्रासोऽवसेदेवंमर्तासऊतये । अग्निंगीर्भिर्हवामहे । विप्रंविप्रासोऽवसेविदुर्वेदाविंदतेवेदितव्यंविमलशरीरेणवायु
नाविप्रस्तुहृत्पद्मनिलयस्थितंमकारसंमितमुकारंपूरयेन्मकारनिलयंगतंविप्रंप्राणेषुबिंदुसिक्तंविकसितंवह्नितेजःप्रभंक
नकपद्मेष्वंमृतशरीरममृतजातस्थितंममृतवाचामृतमुखेवदंति । अग्निंगीर्भिर्हवामहे । अग्निंसंबोधयेदग्निःसर्वादेव
ताइतितस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ ३२ ॥ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः । सनःपर्षदतिदुर्गा
णिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः । जातवेदसइतिजातमिदंसर्वंसचराचरंस्थित्युत्पत्तिप्रलयन्यायेनाच्छायसुनवाम
सोममितिप्रसवेनाभिषवार्यसोमंराजानममृतमरातीयतोयज्ञार्थमितिस्मोनिश्चयेनिदहातिदहतिभस्मीकरोतिसोमोदद
दित्यर्थःसनःपर्षदतिदुर्गाणिदुर्गमनानिस्थानानिनावेवसिंधुंयथाकश्चित्कर्णधारोनावेवसिंधोःस्यंदनान्नदींजलदुर्गाम

हाकूलांतारयतिंदुरितात्यग्निरितिंदुरितानितारयतिंतस्यैषापराभवति ॥ ३३ ॥ इदंतेऽन्याभिरसमानमद्भिर्याःका श्वसिंधुंप्रवहंतिनद्यः । सर्पोजीर्णामिवत्वचंजहातिपापंसशिरस्कोऽभ्युपेत्य । इदंतेऽन्याभिरसमानाभिर्याःकाश्वसिंधुं पतिंकृत्वानद्योवहंतिसर्पोजीर्णामिवसर्पस्त्वचंत्यजतिपापंत्यजंत्यापआप्नोतैस्तासामेषाभवति ॥ ३४ ॥ त्र्यंबकंयजा महेसुगन्धिंपुष्टिवर्धनं । उर्वारुकमिवबन्धनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् । त्र्यंबकोरुद्रस्तंत्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंसगंधिंसु ष्ठुगंधिंपुष्टिवर्धनंपुष्टिकारकमिवोर्वारुकमिवफलंबंधनादारोधनान्मृत्योःसकाशान्मुंचस्वमांकस्मादित्येषामितरेषाप राभवति ॥ ३५ ॥ शतंजीवशरदोवर्धमानःशतंहेमंतान्छतमुवसंतान् । शतमिंद्राग्नीसविताबृहस्पतिःशतायुषाह विषेमंपुनर्दुः । शतंजीवशरदोवर्धमानइत्यपिनिगमोभवतिंशतमितिशतंदीर्घमायुर्मरुतएनावर्धयंतिंशतमेनमेवंशता त्मानंभवतिंशतमनंतंभवतिंशतमैश्वर्यंभवतिंशतमितिशतंदीर्घमायुः ॥ ३६ ॥ मातेराधांसिमातऊतयोवसोऽस्मा न्कदाचनादभन् । विश्वाचनउपमिमीहिमानुषवसूनिचर्षणिभ्यआ । माचतेधामानिमाचतेकदाचनःसरिषुःसर्वा णिप्रज्ञानान्युपमानार्यमनुष्यहितोऽयमादित्योऽयमात्माथैतदनुप्रवदन्त्यथैतंमहान्तमात्मानमेषर्ग्गणःप्रवदतिवैश्वक र्मणेदेवानांनुवयंजानानासदासीन्नोसदासीत्तदानीमितिचसैषात्मजिज्ञासासैषासर्वभूतजिज्ञासाब्रह्मणःसारिष्टंसरूप तांसलोकतांगमयतियएवंवेदनमोब्रह्मणेनमोमहतेभूतायनमःपारस्करायनमोयास्कायब्रह्मशुक्लमसीयब्रह्मशुक्लमसीय

॥ ३७ ॥ व्याख्यातमग्निरस्मिजन्मनापश्यंगोपामाकाशगुणंस्तंपरिवर्तमानंसयद्यनुरुध्यतेऽष्टोत्तरमथयेहिंसामाश्रि त्याथयेहिंसामुत्सृज्यनतंहंसोघर्मःसोमःपवतेब्रह्मादेवानांतिस्रोवाचईरयतिसोमंगावोऽक्रान्महत्तत्सोमोविधुंदद्राणंसा कंजानांस्त्रियःसतीःसप्तार्धगर्भानविजानाम्यपाङ्प्राङेतितदिदासकोअद्ययुंक्तेकईषतेकोअग्निमीट्टेत्वमंगहंसःशुचिषं द्वासुपर्णायाहीं‍द्रंविप्रंविप्रासोजातवेदसंइदंतेऽन्याभिस्त्र्यंबकंशतंजीवमातेराधांसीतिसप्तत्रिंशत् ॥ ॥ इतिनिरुक्त उत्तरषट्केऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ इतिनिरुक्तउत्तरषट्कःसमाप्तः ॥ ॥ ॥

इदं पुस्तकं घैसासोपाव्हहरिशर्मतनुजनुषा वेदाचार्यविनायकशर्मणा
स्वीयघैसासगुरुजीवेदपाठशालाद्वारा प्रकाशितम् ।

शके १९०७, सन १९८६

श्रीः ॥ ॥ अथास्यनिरुक्तस्याखिलपुरुषार्थोपकारवृत्तिसमर्थस्यसंग्रहः ॥ यथा—नामाख्यातोपसर्गनिपातलक्षणम् १, भावविकारलक्षणम् २, नामान्याख्यातजानिसर्वाणिचयथोपन्यस्यपक्षप्रतिपक्षतोविचार्यावधारणम् ३, सर्वाण्याख्यातजानिकानिचिदेवानेकधातुजान्यपीतिमंत्राणामर्थवत्त्वानर्थवत्त्वेविचार्य शास्त्रारंभप्रयोजनद्वारेणार्थवत्तावधारणम् ४, पदविभागपरिज्ञानप्रतिज्ञानबोधावलंबिप्रदर्शनायआदिमध्यांतानेकदैवतलिंगसंकटेषुमंत्रेषुयाज्ञिकपरिज्ञानद्वारेणदेवतापरिज्ञानप्रतिज्ञा ५, अर्थज्ञप्रशंसा ६, अर्थज्ञानावधारणम् ७, वेदवेदांगव्यूहः ८, सप्रयोजननिघंटुसमाम्नायविरचनम् ९, प्रकरणत्रयविभागेननैघंटुकप्रधानदेवताभिधानप्रविभागलक्षणम् १०, निर्वचनलक्षणद्वारेण शब्दवृत्तिविषयोपदेशः ११, अर्थप्राधान्याल्लोपोपधाविकारवर्णलोपविपर्ययोपदेशेनसामर्थ्योपप्रदर्शनायादिमध्यांतलोपोपधाविकारवर्णलोपविपर्ययाद्यंतवर्णव्यापत्तिवर्णोपजनोदाहरणचिंता १२, अंतस्थांतर्धातुनिमित्तेनसंप्रसार्यासंप्रसार्योभयप्रकृतिधातुनिर्वचनोपदेशः १३, भाषिकप्रायोवृत्तिभ्योनैगमशब्दार्थप्रसिद्धिः १४, नैगमप्रायोवृत्तिभ्योभाषिकशब्दार्थप्रसिद्धिः १५, देशव्यवस्थयाशब्दरूपव्यपदेशः १६, तद्धितसमासनामनिर्वचनलक्षणम् १७, शिष्यलक्षणम् १८, विशेषेणव्याख्ययातत्त्वपर्यायभेदसंख्यासंदिग्धोदाहरणान्निर्वचनव्यवस्थयानामाख्यातोपसर्गनिपातानांविभागेननैघंटुकप्रकरणानुक्रमणम् १९, अनेकार्थानवगतसंस्कारानुक्रमणम् २०, परोक्षकृत

प्रत्यक्षकृताध्यात्मिकमंत्रलक्षणम् २१, स्तुत्याशीःशपथाभिशापाभिख्यापरिदेवनानिंदाप्रशंसादिभिर्मंत्राभिव्यक्तिहेतूपदेशः २२, निदानपरिज्ञानव्याख्यापनायानादिष्टदेवतोपपरीक्षणायाध्यात्मोपदेशप्रकृतिभूमत्वम् २३, इतरेतरजन्मत्वम् २४, स्थानत्रयभेदशस्तिसृणामेकैकस्यामाहाभाग्यकृतोऽनेकनामधेयप्रतिलंभः २५, पृथगभिधानंतूत्पत्तिसंबंधाद्वा २६, देवतानामाकारचिंतनम् २७, भक्तिसाहचर्यसंस्तवकर्मसूक्तभाक्त्वहविर्भाक्त्वव्यंजनभाक्त्वानि २८–३३, पृथिव्यंतरिक्षद्युस्थानदेवतानामभिधेयाभिधानव्युत्पत्तिप्राधान्यश्रुत्युदाहरणम् ३४, तन्निर्वचनविचारोपपत्त्यवधारणानुक्रमेणव्याख्यायदैवतप्रकरणनिर्णयः ३५. विद्यापारप्राप्त्युपायोपदेशः ३६, मंत्रार्थनिर्वचनद्वारेणदेवताभिधाननिर्वचनफलंदेवतातात्भाव्यम् ३७, इत्येषसमासतोनिरुक्तशास्त्रचिंताविषयः ॥ तस्यैषागवाद्यादेवपत्न्यंतापंचाध्यायीसूत्रसंग्रहः । साचपुनरियंसाक्षात्कृतधर्मभ्योमहर्षिभ्यउपदेशेनमंत्रार्थमुपश्रुत्यश्रुतर्षिभिरवरशक्तिदौर्बल्यमवेक्ष्यतदनुजिघृक्षयावाच्यार्थसामर्थ्यादभिधेयानुन्नीयमंत्रार्थावबोधायछंदोभ्यःसमाहृत्यसमाहृत्यसमाम्नाता । सैषाछंदोवयवभूताछंदोधर्मिण्येवयथायथापन्नस्तागौर्गोधर्माइति ॥ ॥ ॥

इदं पुस्तकं घैसासोपाव्हहरिशर्मतनुजनुषा वेदाचार्यविनायकशर्मणा स्वीयघैसासगुरुजीवेदपाठशालाद्वारा प्रकाशितम् ।

शके १९०७, सन १९८६

॥ इतिनिरुक्तंसमाप्तम् ॥

॥ इतिनिरुक्तंसमाप्तम् ॥

इदं पुस्तकं घैसासोपाव्हहरिशर्मतनुजनुषा वेदाचार्यविनायकशर्मणा स्वीयघैसासगुरुजीवेदपाठशालाद्वारा प्रकाशितम् । शके १९०७

[OrderDescription]
,CREATED=16.08.19 15:45
,TRANSFERRED=2019/08/16 at 16:03:07
,PAGES=82
,TYPE=STD
,NAME=S0001485
,Book Name=M-725-NIRUKAT
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF

FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF

FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,